

Ciutats i Persones

**VIOLÈNCIES SEXUALS.
Política pública perseguint-ne l'erradicació**

38

Maria Freixanet Mateo (coord.)

ICPS

Institut de Ciències Polítiques i Socials
Adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona

VIOLÈNCIES SEXUALS.
POLÍTICA PÚBLICA PERSEGUINT-NE L'ERRADICACIÓ

Ciutats i Persones

Maria FREIXANET MATEO (coord.)
Patsili TOLEDO VÁSQUEZ
Bárbara TARDÓN RECIO
Montse PINEDA LORENZO
Laia ROSICH SOLÉ
Edurne JIMÉNEZ PÉREZ
María NAREDO MOLERO

El propòsit de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials (ICPS) és impulsar la recerca i la docència en els camps de les ciències polítiques i socials. L'ICPS està adscrit a la Universitat Autònoma de Barcelona.

COL·LECCIÓ GRANA és una de les línies editorials de l'ICPS, especialitzada en la publicació de treballs sobre Catalunya.

Amb el suport de:

© ICPS i les diferents autores, 2020

ICPS

Mallorca, 244 pral.
08008 Barcelona
www.icps.cat
(0034) 93 487 10 76

EDICIÓ

Editorial MIC

ISBN: 978-84-09-23720-3

SUMARI

INTRODUCCIÓ

MARIA FREIXANET MATEO

1: DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM DE VIOLÈNCIES SEXUALS.

DES DELS CONCEPTES, LES LLEIS I ELS DRETS HUMANS.

PATSILI TOLEDO VÁSQUEZ

2: LA VIOLENCIA SEXUAL EN LAS POLÍTICAS PÚBLICAS ESTATALES: EL CASO ESPAÑOL.

BÁRBARA TARDÓN RECIO

3: QUÈ PODRIEM ESTAR FENT DIFERENT.

L'ABORDATGE DE LES VIOLÈNCIES SEXUALS A CATALUNYA.

MONTSE PINEDA LORENZO

4: HISTÒRIC, DEBATS I PROPOSTES PER A L'ATENCIÓ I TREBALL

EN XARXA DE LES VIOLÈNCIES SEXUALS DES DE L'ACCIÓ MUNICIPAL.

LAIA ROSICH SOLÉ

5: NO ÉS UNA POMA PODRIDA, ÉS EL CISTELL SENCER! 9 BONES PRÀCTIQUES

I UN GRAPAT DE RECOMANACIONS PER TENSAR L'(HETERO)PATRIARCAT DES DE L'ACCIÓ LOCAL.

EDURNE JIMÉNEZ PÉREZ

6: LA RESPONSABILIDAD MUNICIPAL FRENTE A LAS VIOLENCIAS SEXUALES.

LA EXPERIENCIA LOCAL A LA LUZ DEL MARCO INTERNACIONAL DE DERECHOS HUMANOS.

MARÍA NAREDO MOLERO

Introducció

Les violències sexuals són actes contra la llibertat sexual de les persones; qualsevol forma d'interacció sexual sense consentiment, entenent aquest darrer concepte com quelcom consensuat, participat, expressió de la voluntat de l'altra persona. Si bé és un concepte en discussió, entès a grans trets diríem que 'violència sexual' inclou totes les violacions de l'autonomia sexual i la integritat sexual.

Vindrien a ser tots aquells actes d'índole sexual exercits per una persona, generalment un home, en contra de la voluntat d'una altra, generalment una dona o nena, que es manifesta com a amenaça, intrusió, intimidació o atac, i que pot ser expressada de molt diverses formes.

Les manifestacions d'aquestes violències prenen múltiples expressions, i els àmbits on s'expressen ocupen totes les esferes de la vida, doncs van des de l'àmbit de la parella, el familiar i el laboral, a l'àmbit comunitari o, fins i tot, a l'àmbit simbòlic.

La realitat de les violències sexuals és un dany profund en la nostra societat, una violència permanent, que no cessa, i que pateixen de forma desproporcionada les dones, ja que està clarament lligada a la diferenciació de gènere i sexual, a la cossificació, a una construcció heteronormativa i patriarcal de la sexualitat, i, per tant, a la idea de poder; als paràmetres de la dominació, com a mecanisme de control cap a l'autonomia sexual i la llibertat de les dones.

Les violències sexuals estàn encara fortament naturalitzades, majorment invisibilitzades, i actuen sobre el conjunt de la població femenina com a limitador de la seva llibertat, doncs són expressions i reforcen un marc

de relacions de poder desigual. Són una forma de discriminació contra les dones i una violació dels seus drets humans.

Entenem urgent una política pública decidida a erradicar les violències sexuals. I som en un moment històric clau per a desplegar-la, quan la preocupació pública per la qüestió ha anat en augment, arrossegada per l'alerta feminista sobre el tema. Valorem que institucional, política i jurídicament, avui en dia la qüestió és més present a l'agenda política, i alhora alertem de que aquesta continua sent una violència poc atesa i poc compresa, poc enfocada com a problemàtica social i no només individual, i sobre la què existeix una persistent revictimització institucional.

Així, prenem la decisió de dedicar el Seminari Ciutats i Persones 2020 a treballar sobre les violències sexuals de la mà d'investigadores expertes en la temàtica.

Al cap i a la fi, la violència contra les dones és una de les violacions dels drets humans més habituals, a les que els municipis han de donar resposta. I entre les formes i manifestacions de la violència masculista, les violències sexuals són una de les seves expressions més freqüents.

El Seminari Ciutats i Persones és un procés anual de recerca, cada any sobre una temàtica de gènere específica que necessita de major investigació, innovació o divulgació, sempre focalitzat en ser d'utilitat per a les polítiques públiques, pensat per a ser un suport especialment per als nostres pobles i ciutats.

Aquest Seminari 2020 el dediquem a repensar què podríem estar fent diferent, per tal d'ajudar a la política pública, i especialment a la local, a ser més efectiva en la lluita contra les violències sexuals. El que hem fet és convocar aquí a expertes en la matèria, dones que porten molts anys treballant la qüestió des d'àmbits acadèmics i d'assessorament, per a fer-los un encàrrec de reflexió i proposta a partir de la seva experiència i coneixement acumulat.

Els hem demanat un enfoc propositiu, divulgatiu, feminista i interseccional, i sobretot pensat per a ser útil com a suport a la tasca de la política pública municipal. La compilació monogràfica que teniu a les mans n'és el

resultat. Seria el nostre desig i voluntat que aquest material acompanyés una mica les regidories d'igualtat, de gènere o de les dones que es troben avui treballant per erradicar les violències sexuals. I passem seguidament a presentar-vos els capítols que podreu trobar en aquest monogràfic.

El primer capítol està dedicat a definir de què parlem quan parlem de violències sexuals, doncs la pròpia definició és problemàtica. És el marc conceptual, ètic i jurídic, i el capítol corre a càrrec de Patsili Toledo Vázquez, que és jurista, investigadora del grup Antígona i doctora en Dret Públic per la Universitat Autònoma de Barcelona.

L'autora ens ofereix un marc per a la qüestió. Per arribar a definir què són les violències sexuals cal entendre qui les defineix, qui té poder per definir, i per a què definim. Ens farà un petit recorregut històric sobre què és el que es vulnera legalment quan existeix una agressió sexual i quins drets protegia i protegeix el cos legal. També repassarà la tendència dels poders públics a entendre les violències sexuals per la seva definició penal, i exposarà els problemes que genera un enfocament exclusiva o prioritàriament penal de la qüestió.

Ens explicarà perquè les violències sexuals han de ser enteses fonamentalment com a violacions de drets humans, i el que això suposa en tant que obligacions per als poders públics. I proposarà un enfocament centrat en les supervivents, i amb consideració a la discriminació interseccional. Entrarà a profunditzar en les violències sexuals com a problema social més que individual, les posarà en context i tractarà sobre què és allò que fa que certes violències siguin considerades o no com a sexuals, repassant els principis jurídics internacionals que donen resposta a la pregunta, i presentant la clau de volta sobre la idea del consentiment.

En un segon capítol, tractarem la violència sexual des de les polítiques públiques estatals. Escriurà Bárbara Tardón Recio, doctora en Estudios Interdisciplinarios de Género, especialitzada en violències sexuals i autora de l'Informe d'Amnistia Internacional "Ya es hora que me creas".

Tardón ens parlarà de la importància del fet de creure a les víctimes. De la responsabilitat pública vers la violència sexual. Repassarà com aquesta va

trigar molt a entrar a l'agenda pública espanyola, i com la invisibilització de la qüestió va generar violències masclistes de primera i de segona, tant en l'atenció com en la legislació sobre aquestes, durant dècades.

L'autora relata que la violència sexual, tant el seu impacte sobre la vida del conjunt de les dones com les carències en la resposta pública a la mateixa, no han estat assumpte en l'agenda pública i política fins ben bé l'any 2016, quan s'obre una finestra d'oportunitat motivada per les demades del moviment feminista, per l'explosió del *MeToo*, pel Pacte d'Estat i per una sèrie de casos a judici que prenen volada mediàtica. L'autora apunta a que avui ens trobem en un cicle polític-social que sembla que, per fi, podria dissenyar polítiques públiques decisives per garantir els drets sexuals de les dones.

En tercer lloc, entrarem al marc competencial català. Sobre l'abordatge de les violències sexuals a Catalunya escriurà Montse Pineda, coordinadora de la ONG Creación Positiva i coautora de l'informe per l'ICD "L'abordatge de les violències sexuals a Catalunya". Pineda comença el seu capítol buscant una posició de compromís per part de qui ho llegeix; segueix relatant la manca de dades existents per poder enfocar correctament la magnitud de les violències sexuals a Catalunya; després, realitza un repàs de la situació del sistema català d'abordatge de les situacions de violència sexual, apuntant tot un seguit de mancances i alertes, especialment en allò relacionat amb la coordinació i la coherència que encara manca per aconseguir tenir un model robust; i, per últim, es dedica a apuntar elements que podrien dotar de solidesa al sistema, fer-lo verdaderament capaç d'afrontar les violències sexuals i, en última instància, fer el "bé", que dirà l'autora.

Parlarà de coproducció de polítiques públiques, de prevenció i de recuperació, de protocols, d'avaluació... Anirà resseguint diversos elements que conformen el model actual d'abordatge de les violències masclistes, entre elles les sexuals, per a després proposar un canvi de perspectiva, buscant aconseguir que no siguin els serveis i l'itinerari, sinó les pròpies dones, les seves necessitats i la seva recuperació, allò que ubiquem al centre del sistema.

Situat el marc legal, ètic i jurídic i repassat allò que és competencialment propi de l'Estat i la Generalitat, els tres capítols restants els plantejem específicament com a suport i acompanyament a l'acció local.

Així, el quart capítol del llibre tractarà sobre els debats existents i les propostes que es podrien fer per a una millor resposta, atenció i reparació de la violència sexual des de l'acció municipal. Destacarà la idea de comunitat i treball en xarxa, en aquesta reflexió que aporta la Laia Rosich, psicòloga especialitzada en l'abordatge de les violències masclistes.

En primer lloc, l'autora fa un recorregut sobre la intervenció en violències sexuals en els darrers vint anys a Catalunya, en base al desenvolupament legislatiu que hem tingut i gestionat en protocols i circuits, per situar el fet que tenim una xarxa molt especialitzada però molt centrada en la violència masclista dins l'àmbit de la parella, i el fet que les violències sexuals han quedat recollides de forma atomitzada i bàsicament en dos àmbits específics: seguretat i salut. Després, de forma sintètica, planteja quins són els debats i dilemes que tenim avui sobre la taula i que tenen un efecte directe sobre la manera en què fem l'abordatge de les violències sexuals; i finalment, presenta algunes propostes pràctiques de treball, pensades per a ser d'utilitat sobretot en l'àmbit municipal i comarcal.

Aquest capítol parlarà de la necessitat de transversalitzar les violències sexuals dins de tota la xarxa d'abordatge de les violències masclistes, de models d'abordatge que eliminin la fragmentació existent, i d'una comprensió de la qüestió que defugui els estereotips. Parlarà de coordinació, de supervisió, de deontologia i de treball en xarxa, d'interseccionalitat, i de la resposta no només professionalitzada sinó també comunitària.

Un cinquè capítol, també dedicat a l'acció municipal, reflexiona i proposa al voltant de la "prevenció" de les violències sexuals. Corre a càrrec d'Eduarne Jiménez, sociòloga investigadora de Candela, Cooperativa d'Acció comunitària i feminista, especialitzada en formació de professionals. L'autora exposa com la "prevenció" de les violències sexuals i de gènere ha entrat en agenda amb una clara tendència pal·liativa, enfocada a la urgent protecció i recuperació de dones en una situació concreta de violència, i molt marcada per l'imaginari mèdic; un imaginari de vacuna puntual que, segons defensa l'autora, no té les eines per prevenir una problemàtica social, estructural i contínua.

Durant el capítol proposa una política d'abordatge de tals violències sobre la idea que més que prevenir un tipus de conducta concreta, cal promoure

un canvi de patrons culturals profunds. Considera que des de l'àmbit local és possible fer un desplaçament cap a propostes que trenquin amb les mirades individualitzadores, de responsabilització indirecta de les dones i que superin l'òptica del risc. I sobretot, proposa respostes holístiques, no fragmentades: intervenir simultàniament en els nivells individual, relacional, comunitari i social. Finalment, presenta una sèrie de bones pràctiques per tal de compartir idees que ajudin als municipis a planificar actuacions.

Tanca aquest llibre un sisè capítol que vol ser una ajuda per als municipis en la seva tasca de complir amb la responsabilitat pública vers la protecció de la llibertat sexual de les dones. L'escriu la María Naredo, jurista experta en drets humans i violència de gènere, exdirectora general en Prevenció i Atenció a la Violència Sexual de l'Ajuntament de Madrid.

El que fa l'autora és clarificar les obligacions dels poders locals enfront la violència sexual. Repassa el marc normatiu internacional de drets humans i extreu i trasllada quines obligacions recauen sobre els municipis. Repassarà tant les obligacions transversals com aquelles específiques en prevenció, detecció i protecció. I ajudarà a aterrir als municipis el mandat del Conveni d'Estambul.

Tot seguit, oferirà una eina pràctica, una *check list* per als municipis: preguntes per a mesurar el propi compliment de les obligacions internacionals en matèria de violència sexual, amb la finalitat d'ajudar als poders locals a prendre consciència de fins on arriben les seves responsabilitats específiques enfront les violències sexuals, i a mesurar el grau de compliment de les mateixes. I per últim, reflexiona a partir d'una experiència municipal viscuda i impulsada de primera mà per l'autora, el Centro de Crisis per a casos de violència sexual del Ayuntamiento de Madrid, i ens el trasllada com a reflexió, per tal de poder treure'n aquelles conclusions i referències que poden servir d'aprenentatge.

Abans de deixar pas als capítols, només dir que aquesta publicació és fruit del treball particular de cadascuna de les expertes a qui s'ha demanat participació, doncs totes elles tenen expertesa prèvia en la qüestió que bolquen en aquesta publicació; i que les seves perspectives diverses i coneixements previs es complementen fruit d'un procés col·lectiu de gairebé un

any de creació, que s'ensambla a partir de dues jornades de treball sobre els continguts, i que es presenta el mateix dia que es publica aquest monogràfic en una jornada de presentació pública.

Així que deixeu-me agrair a totes les ponents que aporten aquí els fruits d'anys de recerca en la temàtica i l'esforç de creació d'aquest material. Agrair també el suport de l'Àrea d'Igualtat i Ciutadania de la Diputació de Barcelona durant les diverses fases del projecte, així com també de l'Ajuntament de Barcelona que ha subvencionat també part d'aquest Seminari Ciutats i Persones. I per descomptat, a tot l'equip humà de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials, que cuida i creu en la funció d'aquest Seminari, i permet que, any rere any, tiri endavant.

MARIA FREIXANET MATEO,

**Coordinadora de la línia Gènere i Política
de l'Institut de Ciències Polítiques i Socials**

DE QUÈ PARLEM QUAN PARLEM DE VIOLÈNCIES SEXUALS. DES DELS CONCEPTES, LES LLEIS I ELS DRETS HUMANS.

PATSILI TOLEDO VÁSQUEZ¹

---

¹ **Patsilí Toledo** és jurista especialitzada en drets humans de les dones per la Universitat de Xile i doctora en Dret Públic per la UAB. És integrant del grup de recerca Antígona (UAB) i docent en gènere i justícia penal a la Universitat Pompeu Fabra. Ha treballat com a consultora per diversos organismes internacionals, incloent l'Oficina de l'Alta Comissionada de NU per als Drets Humans, el Comitè CEDAW, ONU-Mujeres i UNODC.

1. Qui parla?

En iniciar l'anàlisi de qualsevol problema social i, especialment, en relació amb les respostes que n'han de donar els poders públics -com ara, les respostes dels poders públics davant les violències sexuals (VS)- la delimitació del "problema" és un primer *problema*. Per a la reflexió que aquí presentem, però, cal plantejar al menys dues qüestions prèvies a la delimitació de *què són les VS*, imprescindibles per *situar* aquesta anàlisi.

El títol d'aquest text, *De què parlem quan parlem de violències sexuals* és un bon punt de partida. Una primera constatació és l'ús col·loquial (innocent?, proper?) que fem del *nosaltres*: quan diem *de què parlem*, qui parla?, qui és *nosaltres*? Aquí trobem la primera clau per començar a recórrer el camí de la complexitat del que *anomenem* violències sexuals: el que s'inclou o no dins d'aquest concepte depèn, entre altres factors, de qui parla. Per exemple, en relació amb les VS, hi ha veus diferents tant des de diversos àmbits acadèmics, des dels activismes i moviments socials, des dels sistemes de justícia, des de les múltiples i variades experiències personals de persones igualment diverses, etc.

I encara que totes les veus poden anomenar les realitats de diverses maneres, algunes veus són més fortes pel que fa a *imposar* determinades definicions o conceptes, i dotar-les de conseqüències o impactes concrets a la realitat. Dins de les veus més *fortes* per anomenar, a les nostres societats, hi ha la veu de 'la Llei', la veu imposada per la força de l'Estat. Si bé qualsevol persona, entitat, col·lectiu, etc. pot anomenar una realitat d'una

manera o altra, les definicions legals ens son *imposades*: són obligatòries per a totes les persones en el territori d'un Estat, on l'Estat té el monopoli de l'ús de la força, per tal de fer-les complir. Aquesta obligatorietat, a més, és encara més intensa pels poders públics, que estan obligats i constrets per les lleis: el marc de la seva acció està definit pel marc normatiu.

Teòricament, les lleis són fruit d'un consens social -consens tan restringit com els conceptes de ciutadania-, però en tot cas, i amb o sense l'acord de les persones afectades per elles, les lleis són obligatòries per a tota la població. D'aquí que els processos socials per al reconeixement de drets (o fins i tot, per al reconeixement d'humanitat), han estat processos *envers l'Estat*, per aconseguir, per exemple, que l'Estat *anomenés* com a *persones o ciutadanes* a persones i grups exclosos d'aquest caràcter, com històricament ha estat amb els grups socials marginalitzats per qualsevol causa, com ara per raó de classe, d'origen nacional, ètnic, o per raons de gènere. De la mateixa manera, els processos per aconseguir que l'Estat anomeni/reconegui determinades realitats, sobretot les que afecten els grups marginalitzats, són i han estat processos *contra l'Estat*, per forçar canvis en les lleis.

Amb tot, la veu de 'la llei', encara que fem servir el singular en un sentit figurat, no és -afortunadament!- una veu monolítica ni estàtica. A més de les seves variacions en el temps, dins el discurs jurídic existeix una multiplicitat de veus amb matisos importants. Al parlar de 'la llei' i el que anomena, per exemple, no és el mateix parlar del Codi Penal, que del Conveni d'Istanbul². És necessari, doncs, ser capaces de veure aquesta multiplicitat, considerant la seva evolució i limitacions, en atenció als àmbits concrets en què s'apliquen les diverses definicions legals. I aquí té importància una segona qüestió prèvia: per a què anomenem?

---

² Conveni del Consell d'Europa sobre la lluita contra la violència envers les dones i la violència domèstica, adoptat a Istanbul (2011).

2. Per a què anomenem?

Una segona constatació evident és que les paraules són instruments, i l'ús que fem d'elles té uns objectius, uns propòsits. Darrere de *què* anomenem, hi ha un *per a què* anomenem que pot abastar des de simplement descriure experiències i realitats, fer-les comunicables, visibles socialment, fins a aconseguir que certes paraules portin a certes conseqüències. En el cas de les violències, només anomenar quelcom com a *violència* porta implícit un judici de valor, una qualificació negativa, una sanció encara que sigui social.

Per descomptat, quan és la Llei la que anomena, les conseqüències són també més fortes, són imposades. Però fins i tot des de l'àmbit jurídic -o legal, en sentit ampli- les realitats són anomenades per a finalitats diverses, com diverses són les àrees que toca el sistema jurídic. A pesar d'això, un problema freqüent quan es parla de violències sexuals, és que prima un tipus de definició legal, vinculat a un tipus de conseqüència: prima una definició penal, vinculada a la sanció i el càstig d'aquestes violències.

En efecte, hi ha una tendència -especialment marcada als poders públics- a pensar que la definició legal de les violències sexuals es troba en el Codi Penal, i per tant, es limita la seva comprensió a definicions que han estat fetes amb l'objectiu o propòsit de castigar a algú per cometre-les. Les lleis, però, no només existeixen per castigar les violències de manera individual, sinó principalment per reconèixer i garantir drets, tant en l'àmbit individual com col·lectiu. De fet, en un sentit ampli i des d'una comprensió basada en els drets humans, l'existència de l'Estat mateix es justifica per la seva finalitat de garantir els drets humans. En conseqüència, el caràcter delictiu de les VS i, per tant, la finalitat de castigar-les, és només una de les possibles conseqüències que es deriven d'anomenar unes certes conductes com VS, mentre altres objectius o propòsits -que també tenen una base jurídica- tenen per objectiu, per exemple, l'erradicació d'aquestes violències o donar les respostes adequades per a reparar els danys individuals i socials que elles causen.

Això vol dir que no és el mateix quan diem *això és una agressió sexual* i el que es pretén és exercir un càstig individual envers una persona concreta, o dir el mateix en el context d'accions de prevenció o per l'erradicació de

les VS com un problema social, o fins i tot, en el context d'accions dirigides a la reparació de danys causats a persones concretes. Que els poders públics, en la seva acció, es limitin a entendre les VS per la seva definició penal, és un dels principals obstacles que trobem avui a les respostes davant aquestes violències.

2.1 Anomenar per castigar: els problemes històrics i actuals de l'enfocament penal

Les respostes davant les VS per part dels poders públics estan i han estat enfocades en la sanció de les conductes que, al marc jurídic, s'han considerat històricament -i fins a l'actualitat- com més greus i lesives. Aquí sorgeixen els primers problemes de comprensió: *què* s'ha definit com a més greu o més lesiu i *qui* ho ha definit així.

El *què* s'ha considerat més greu dins les VS està relacionat amb l'ordre social patriarcal, on la vàlua de les dones ha estat donada en funció de l'apropiació (individual, per part del marit) de la seva capacitat i treball reproductiu. Així, *el més greu o més lesiu* ha estat la violació, entesa històricament de manera restrictiva com la introducció forçada del penis per via vaginal, gravetat donada per les seves potencials conseqüències a l'ordre social reproductiu. Encara que avui en dia la violació és entesa d'una manera més àmplia (incloent la introducció d'altres parts del cos o objectes per via vaginal, anal o bucal), es manté una distinció clau entre VS *amb penetració o sense*, on l'existència d'aquesta fa que els fets es considerin "legalment" més greus, la qual cosa expressa el caràcter fal·locèntric de la comprensió de les VS fins avui en dia.

Amb tot, no qualsevol "introducció forçada del penis per via vaginal" ha estat considerada històricament com constitutiva de delictes, sinó només quan aquesta acció fos comesa *per qui no tingués dret a fer-ho*. S'ha de recordar que el dret no *prohibia* aquestes violències (com d'altres) envers les dones, sinó més aviat les *regulava*, definint sobretot, per qui podien ser exercides legalment i per qui no. El nucli de la prohibició en la violació, doncs, estava en l'exclusió d'altres homes diferents del marit, de *l'accés* al

cos (sexual i reproductiu) de les dones, dret privatiu del marit com a manera d'assegurar la paternitat dels fills i filles de la dona, és a dir, el dret del pare sobre aquells fills o filles, com a propis/es. La violació vaginal frustrava l'exercici exclusiu d'aquest dret de propietat del marit o un potencial marit, exclusivitat que ha estat fonamental a un sistema on el poder i la propietat s'han transmès per línia paterna, i on la identitat del pare és clau³.

El càstig sever de les conductes que atemptessin contra aquesta propietat o *apropiativitat* masculina inclou la sanció de la violació i també d'altres conductes que atemptessin contra l'exclusivitat dels drets del marit, com l'adulteri: la infidelitat de les dones al marit estava sancionada severament tant en l'àmbit penal com civil (recordem l'existència fins fa no tant de fills/es il·legítims/es, categoria en la qual s'inclouïen els/les anomenats/des fills/es adulterins)⁴. L'adulteri era un delictes que cometien les dones casades (els marits, legalment, encara que tinguessin relacions fora del matrimoni, no cometien adulteri) i pel qual, des de temps bíblics, se les castigava amb la pena de mort. Un càstig tan sever ens permet entendre que la protecció dels drets (de propietat individual) dels homes sobre els cossos de les dones (i la seva descendència) s'ha considerat històricament més important que la vida de les dones.

Entendre que, històricament, la gravetat de la violació ha estat lligada als drets del marit actual o potencial, permet entendre també que -fins fa no tant temps- el matrimoni entre el violador i la dona violada, exculpava a l'agressor⁵. Aquesta figura s'anomenava "matrimoni reparatori", ja que *reparava* l'únic dany que s'havia causat: el de l'honra o valor d'apropiació (o perspectives matrimonials) d'una dona.

---

3 S'ha de recordar que la violació marital només ha estat reconeguda com un delictes des de finals del segle XX. En el cas de l'Estat espanyol, el matrimoni posterior amb el violador es considerava una forma de "perdó de l'ofesa" i només a finals de la dècada de 1980 la jurisprudència va començar a reconèixer que el matrimoni no constituïa una excepció al delictes de violació (Asúa, 1998).

4 La filiació il·legítima va deixar d'existir formalment a partir de la Llei 11/1981 de 13 de maig.

5 El matrimoni amb l'ofensor es va considerar com a forma de "perdó" fins a 1983 en els delictes d'abusos sexuals, estupro i rapte. Al 1989 es va eliminar totalment el perdó de la persona ofesa als delictes sexuals.

Així, els delictes sexuals (o les violacions) no se sancionaven pel dany a la integritat física o psíquica de les dones que els patien, sinó per l'afrenta a l'honra, és a dir, a la vàlua i l'ordre social associats als seus cossos. L'honra és un valor social, valor que una dona "violada" perdia, esdevenint un "producte danyat" a la família i al mercat matrimonial, considerant les possibles conseqüències de la violació per via vaginal a l'ordre i reproducció de la família patriarcal.

Des d'aquesta perspectiva, les dones "violades" eren "deshonrades", categoria en la qual també es trobaven les dones solteres que havien "perdut la virginitat" i, per descomptat, les dones adúlteres i les dones que exercien la prostitució, ja que amenaçaven l'ordre social i reproductiu. Totes elles eren sancionades de diverses maneres: les violades o "no verges", sent fins i tot forçades a casar-se amb els violadors o altres (o injuriades públicament per no haver defensat la seva honra amb suficient força, si es que sobrevivia a l'atac); les adúlteres, condemnades a mort (o assassinades de manera "legalment justificada" pels seus marits), i les prostitutes, considerades com *sense honra* (és a dir, no apropiables individualment per un home), descrites com l'estrat més baix, amb humiliacions que arribaven fins als seus fills o filles. Aquí, de nou, veiem que avui en dia es manté gran part d'aquest ordre social (si bé ja no formalment a l'ordre jurídic): l'insult més freqüent cap a una dona -a diverses llengües- és el de ser "puta" (insult sense cap equivalent masculí); les dones que són infidels són sancionades socialment de manera més forta que els homes (sovint definides com a "putes") i fins i tot un insult freqüent és el de "ser fill/a de puta" (també anomenats *bastards*, per "no tenir un pare" formalment conegut).

Al considerar la violació (vaginal) com la forma de VS més greu i important pel dret (i per a la societat), qualsevol altra forma de VS queda en una categoria menys greu, considerada com "abusos" (abans qualificats de "deshonestos", és a dir, amb el focus en l'honra), encara que també podien suposar la penetració corporal per vies diverses a la vaginal⁶. En conseqüència, les persones *sense vagina* no podien ser víctimes de "violació", i

---

6 La pena mínima pels "abusos deshonestos", fins a la reforma de 1989, era de 6 mesos i un dia, mentre que la pena mínima per un delicte de violació era de 12 anys i un dia.

així, qualsevol *altre* acte violent de penetració sexual únicament podia ser constitutiu d'abusos. Com assenyala Adela Asúa:

Conforme a los parámetros históricos, el ultraje máximo a la "honestidad" venía constituido por el forzamiento de la mujer para lograr el "acceso carnal". El uso de la fuerza o intimidación contra mujer que se resiste, -o el "ayuntamiento carnal" con mujer privada de razón o de sentido, o con mujer menor de 12 años- se castigaba con la misma pena del homicidio. Si el ataque, por violento que fuera, excluía la cópula, la conducta pasaba a calificarse de mero "abuso sexual" castigado con una pena notablemente inferior (Asúa, 2008, p. 137).

Fins a l'actualitat, aquesta diferència de gravetat s'expressa en l'èmfasi en intervencions medico-legals centrades en diligències probatòries de ginecologia forense i altres de caràcter 'biològic' al cos de la víctima, per identificar lesions o restes del cos o fluids de l'agressor, tot reforçant la idea que les VS suposen la "violació", quan hi ha moltíssimes formes de VS que no deixen evidències biològiques.

Tot això es pot entendre millor quan pensem *qui* ha definit aquestes conductes com a delictes greus o no greus. La pregunta sobre *qui* defineix o qui anomena a través de les lleis, ens remet als que les han escrit. En societats patriarcals com les nostres, el dret ha estat escrit -històricament i majoritàriament fins a l'actualitat- per homes (adults, 'autònoms', blancs, de classes dominants), enviant aquest missatge (de la llei) no només a les dones, sinó també als homes. Les lleis, escrites per homes, han fixat la manera en què s'havia d'entendre la relació dels homes amb el cos de les dones i l'exercici de poder i propietat al que tenien dret, és a dir, les bases d'una masculinitat, fins al dia d'avui, hegemònica.

No cal aprofundir aquí en les arrels històriques de l'exclusió de les dones tant dels drets com de l'espai públic, però és important recordar que aquesta exclusió, a les societats occidentals, ha estat nodrida, entre d'altres, per la visió de les dones (i la sexualitat femenina) que en té la tradició

cristiana (normes religioses també escrites per homes). A les lleis religioses i seculars, elles han estat representades com a particularment “perilloses” a partir dels mites com el d’Adam i Eva, on les dones són “desobedients”, “mentideres”, són la “temptació” i la causa de la “desviació” masculina. Per això, les dones havien d’estar “subjectes” a la dominació i control masculí (sota la “potestat paterna” o la “potestat marital”), dominació exercida també mitjançant la violència.

Aquesta configuració històrica dels delictes sexuals no és accidental, ja que el dret penal ha estat una peça clau dins d’un marc jurídic establert per garantir, entre d’altres, la subordinació de les dones davant els homes. Com ha ocorregut i ocorre amb altres grups oprimits, es justifica la seva subordinació per *la seva* incapacitat o inferioritat, i així, són responsables de la seva pròpia subordinació. En el cas de les dones, es fa recaure sobre elles mateixes la responsabilitat per la violència que pateixen (per no haver-se comportat degudament, per discutir al marit o “fer-li perdre la paciència”, per haver “provocat” la violència d’un home de tal o qual manera...). Es produeix un desplaçament de la responsabilitat, en què -a diferència dels delictes que no estiguin creuats per la discriminació- les primeres “sospitoses” (o directament “culpables”) són les mateixes víctimes, en aquest cas, les dones (que són les que desproporcionadament pateixen VS). Això no és exclusiu dels delictes sexuals, sinó que es troba present en altres delictes comesos per raons de gènere o motivats en altres tipus de discriminació. En els delictes sexuals, aquesta responsabilitat femenina es veu “reforçada” per les normes socials, normes que prenen base en una moral religiosa dominant (de la religió cristiana, en el cas europeu), on tot el que es relaciona amb la sexualitat (fora del matrimoni) era considerat com a pecat (luxúria) i on -com ja s’ha esmentat-, d’acord amb els mites de la tradició jueva-cristiana, les dones són les causants de la “temptació” i el “pecat” dels homes.

La “motivació” dels delinqüents sexuals es trobava, així, en les dones i la seva conducta. Les dones esdevenen les primeres responsables de provocar la violació i, per tant, també d’evitar-la. D’aquí es deriven un seguit de “mesures preventives” de les VS que són en realitat normes socials sobre les conductes femenines que “provoquen” als homes. Sota l’imperatiu social *d’evitar ser violada costi el que costi, perquè és el més greu que li pot*

passar a una dona, es construeixen gran part dels estereotips de gènere -abans considerats com a normes de comportament “moral”- que fins al dia d’avui pesen sobre les dones i la seva conducta (incloent-hi normes sobre el seu vestuari, actituds, activitats, horaris, etc.). Són totes elles mesures per preservar “l’honra” de les dones, és a dir, la seva vàlua social/sexual.

Una de les conseqüències d’aquesta perspectiva fins a l’actualitat, és que *les dones sempre són vistes com a responsables de la violència que pateixen*, ja que la violència es produeix perquè *elles* han faltat a alguna norma de subordinació de gènere (per no cuidar-se prou, per haver-se “exposat”, per sortir a l’hora que no tocava, per intoxicar-se, per confiar massa... o per haver-se atrevit a penjar una determinada foto o opinió a les xarxes socials o acceptar comunicar-se amb un desconegut, per tenir una relació amb un determinat home, etc.). Això, sumat a un context cultural en què es considera la paraula de les dones com a menys fiable que la dels homes⁷, genera una gran desconfiança cap a les dones que denuncien VS, a pesar que les dades el que indiquen és que una gran part de les dones no denuncien les VS que pateixen. També des de l’àmbit de la salut mental s’ha arribat a “patologitzar” a les dones que denuncien VS, qualificant-les com a ‘histèriques’, o com a dones que *secretament* desitgen ser agredides sexualment, o simplement mentideres. I s’ha mesurat la credibilitat de les víctimes en funció de la seva experiència sexual prèvia o posterior a la VS; inclús actualment, diversos informes medico-forenses inclouen informació sobre la “vida sexual” de la víctima, amb referències, per exemple, a l’edat a la qual va començar l’activitat sexual.

Aquesta desconfiança afecta avui en dia fins i tot a les dones que denuncien VS viscudes per les seves filles o fills, que són menys cregudes pel sistema de justícia que quan les denúncies són fetes pels pares o altres. En un estudi fet a Catalunya sobre els casos de VS envers nens i nenes, es va evidenciar que si la mare era la denunciante, era menys probable que el cas arribés a judici, cosa que es va produir en el 17% dels casos, mentre

---

7 Desconfiança agreujada respecte de les dones que són part de grups socials marginalitzats o que trenquen amb les normes de gènere establertes, com en el cas de les dones que exerceixen el treball sexual, que consumeixen drogues, que són “promiscues” sexualment, etc.

que la taxa de casos que arribaven a judici era d'un 60% quan la denuncia provenia del pare o d'altres membres de la família (Tamarit et al, 2017). Aquesta desconfiança cap a les mares també es veu en relació amb les dones que denuncien les VS comeses envers els seus fills o filles pels pares de les criatures, que poden resultar patologitzades i castigades mitjançant l'aplicació de l'anomenada "síndrome d'alienació parental", figura pseudocientífica que no només no és una síndrome, sinó que constitueix una de les expressions més clares de la desconfiança cap a les dones (en particular, les "males" dones, les separades/divorciades, "ressentides", etc.) per part del sistema de justícia.

Els estereotips també s'apliquen a les conductes de les dones *durant* i *després* d'haver viscut una agressió. Si, a la societat patriarcal, l'apropiativitat individual del cos de la dona per part del marit és *més valuosa que la vida* de les dones, aleshores la resposta que s'espera d'una dona violada és que defensi la seva *honra o virtut* (és a dir, els drets exclusius del seu marit -actual o futur- sobre el seu cos) fins i tot amb la seva vida. La víctima *ideal* (*honorable*) de violació és la que mor resistint l'atac, noció ideal -reforçada per mites religiosos⁸- que posa en dubte a totes les que hi sobreviuen. D'aquí es deriven també les normes jurídiques que han exigit fins fa molt poc que les dones resistissin l'agressió sexual, que cridessin ben fort durant tot l'acte d'agressió sexual (si deixaven de cridar volia dir que en donaven consentiment), etc. (Vigarello, 1999). Així, una dona violada havia de tenir lesions corporals serioses, que demostrassin que s'havia defensat amb totes les seves forces. Fins al dia d'avui, les dones que han patit VS (o altres tipus de violència per raons de gènere) i no presenten lesions, sovint tenen grans dificultats davant el sistema de justícia penal. Sense lesions evidents, es reforça la desconfiança en la paraula de les dones.

De fet, d'aquí es deriva que fins a l'actualitat –en el marc jurídic penal espanyol- es considera que les VS comeses *amb violència* són més greus que les que es cometen *amb abús de poder* (és a dir, l'abús de poder no es considera com a violència). Així, "legalment", són menys greus els actes de

---

8 Al catolicisme, les diverses dones considerades "santes" a conseqüència d'haver patit el martiri en defensa de la seva "puresa".

VS comesos per aquells que *no necessiten recórrer a la força física o a les amenaces directes*, com ara pares, avis, tiets, germans grans, professors, capellans o ministres religiosos, caps a la feina, etc. Els delictes comesos pels qui tenen més poder sobre les seves víctimes són, d'aquesta manera, sempre, “abusos”⁹, ja que no requereixen exercir cap violència addicional al mateix lloc de poder que tenen respecte a la víctima.

Els estereotips també “regulen” la conducta apropiada de les dones després de patir VS: si “l'honra” s'ha de defensar amb la vida, sobreviure a la violació ha de ser amb molt de patiment. La idea que la violació és el pitjor que li pot passar a una dona és vigent encara avui, i per això resulta incomprendible que una dona pugui “continuar amb la seva vida” normalment després de patir-la¹⁰.

És fonamental entendre que aquest marc històric és clau per identificar molts elements, tant a les lleis escrites com a la seva interpretació i aplicació, que encara són vigents, a pesar de les reformes legals i transformacions socials que s'han produït al llarg del temps. Tot i que en l'actualitat les definicions penals de les VS tendeixen a ser menys discriminatòries¹¹ i abasten un ventall més ampli de conductes¹², la perspectiva penal de les VS, encara dominant en la forma d'entendre aquestes violències, dóna una visió distorsionada d'aquestes, en contrast amb les experiències viscudes per les supervivents, així com dels seus impactes i conseqüències.

Amb tot, la limitació més greu que suposa la perspectiva penal, fins i tot avui en dia (i encara que es facin reformes legals que són necessàries en relació amb la definició dels delictes, la comprensió del consentiment més enllà de la violència, etc.), és que el focus es manté en l'agressor i la seva sanció. El dret penal encara en l'actualitat té uns objectius molt estrets: fer efectiva la responsabilitat a les persones individualment responsables.

---

9 L'expressió “abusos” per fer al·lusió a VS “menys greus” és significativa, doncs fa referència a un “ús en excés”.

10 Com es va argumentar durant el cas conegut com de “La Manada”, a Pamplona.

11 Per exemple, avui s'entén que les VS poden ser comeses per qualsevol persona contra qualsevol altra.

12 Inclouent una definició més àmplia de violació i la sanció d'altres conductes com l'assetjament sexual, l'stalking, la difusió no autoritzada d'imatges privades, etc.

Fins molt recentment, les víctimes de delictes no han tingut cap paper o reconeixement dins dels processos penals més enllà de com a testimonis. Encara que avui les víctimes tenen alguns drets reconeguts (per exemple, a lleis com l'Estatut de la Víctima), l'objectiu central del procés penal és la investigació del delicte i la imposició de sancions als responsables. La prevenció, la protecció i la reparació a les víctimes sempre han estat en un lloc secundari, als marges del sistema penal.

Les VS no són només fets il·lícits o delictes, són problemes socials arrelats en la discriminació envers les dones, i que tenen una manifestació penal, com altres formes de VG. Multiplicitat d'estudis a Catalunya i arreu han demostrat que els marcs legals del dret penal i els sistemes de justícia penal presenten nombrosos problemes per a les dones -les que principalment han viscut aquestes violències-. A les definicions penals inadequades de les conductes, i a la manca de protecció i reparació adequades, s'hi afegeix l'ús d'estereotips discriminatoris i de procediments i intervencions que produeixen la victimització secundària de les dones, tant per part dels agents del sistema de justícia com d'altres serveis i organismes que intervenen en els processos penals (Grup de Recerca Antígona UAB, 2016).

El focus en la resposta penal és també una qüestió controvertida dins els feminismes per diverses raons. Algunes iniciatives feministes han propugnat l'ús i l'enfortiment de les respostes penals davant diverses formes de VG -incloses les VS-,¹³ considerant que una resposta penal forta dona reconeixement a aquestes violències com a inacceptables i contribueix a la seva erradicació. Mentrestant, altres feministes -especialment des de les criminologies feministes- plantegen que l'enfortiment o expansió de les sancions penals no condueix a la reducció de les violències -com les sancions severes no redueixen tampoc la comissió d'altres delictes- i poden tenir efectes contraproductius, en la criminalització de les mateixes dones o agreujant la marginalització dels col·lectius més discriminats socialment. En efecte, a la pràctica, i a causa dels biaixos amb què opera el sistema de

---

¹³ Des dels plantejaments de feministes radicals nordamericanes de la segona meitat del s. XX fins als moviments per la criminalització del femicidi/feminicidi a Llatinoamèrica, a partir de de la primera dècada del segle XXI, entre d'altres.

justícia penal en totes les seves etapes, són els grups socialment més marginalitzats els que més freqüentment entren en contacte amb la justícia penal (el que no vol dir que siguin els grups que cometen més delictes)¹⁴ i són també la major part dels que acaben condemnats, o són condemnats per delictes més greus¹⁵. Tot això porta també a una imatge distorsionada (i estereotipada) respecte de qui són els agressors sexuals.

Les respostes penals davant les VS per part dels Estats, sense dubte, han de millorar i ser adequades, però alhora s'ha de tenir en compte que el focus en la via penal ha estat també una estratègia dels Estats per tal d'evitar respostes més consistents i transversals davant diversos problemes socials, especialment en un context de reducció de l'anomenada 'despesa' social o 'polítiques d'austeritat' i l'enfortiment de les polítiques neoliberals als Estats. Les respostes penals han de ser examinades amb molta cura, tenint en compte la diversitat de factors que les promouen. Per exemple, en un context de polítiques antiimmigració a Europa, diversos països de la regió han adoptat mesures per criminalitzar l'assetjament sexual al carrer, que sancionaran a les persones *menys poderoses* que exerceixen assetjament, que són les que poden ser denunciades més fàcilment que els professors, caps, autoritats o familiars, que també l'exerceixen. Seran criminalitzades les persones que més fan ús del carrer, que són sovint els grups marginalitzats, sense sostre, racialitzats, amb el risc d'associar assetjament sexual a immigració, i les conseqüències que d'això es deriven.

Amb tot, hi ha una raó addicional i fonamental per la qual el focus en la resposta penal ha de ser vista críticament: la major part de les VG i les VS no són mai denunciades. Això vol dir que, per múltiples raons, incloent-hi, sense dubte, l'inadequat funcionament del sistema de justícia penal, però

---

14 L'accés a la defensa jurídica, per exemple, no és igualitari, i les classes socioeconòmiques mitjanes o altes poden pagar serveis de defensa jurídica molt superiors a les que accedeixen persones de classes baixes o sense recursos.

15 Per exemple, degut a la diferenciació entre agressions i abusos sexuals al CP espanyol, els agressors amb més poder (autoritats a les famílies, comunitats, a l'escola, a la feina, etc.) no necessiten fer servir violència i per tant cometem un delicte menys greu, abusos sexuals; mentre que els que no tenen aquestes posicions de poder i cometem els delictes fent ús de força física o armes, són condemnats per agressions a les penes més altes.

també el fet que les supervivents sovint tenen vincles afectius, laborals, de família o d'altres tipus amb els agressors sexuals, por a represàlies o sancions socials, entre altres raons, les dones supervivents no opten o no volen la intervenció penal.

Al comparar les dades entre les denúncies per delictes sexuals i les enquestes -instruments que busquen dilucidar amb més claredat la realitat i l'abast de les violències masclistes-, com a molt, els casos denunciats a Catalunya podrien representar al voltant d'un 5 per cent del total de delictes sexuals¹⁶. És a dir, denúncia només una de cada vint dones. Això vol dir també que al voltant del 95 per cent dels delinqüents sexuals mai no arribarà a tenir contacte amb el sistema de justícia penal. I del 5 per cent que sí que tindrà contacte amb la justícia penal (denunciats), només una molt petita part arribarà a tenir sentència condemnatòria¹⁷. No resulta sorprenent, doncs, que diversos estudis assenyalin que la minoria de casos que asseguruen una condemna per un delicte sexual no reflecteixen les formes més habituals o lesives de violència sexual experimentades per dones i nenes (Larcombe, 2012).

---

¹⁶ Agafant com a base les dades de l'enquesta de violència masclista 2016 de la Generalitat de Catalunya, un 1,3 per cent de totes les dones de 16 anys o més a Catalunya havien patit alguna forma de violència sexual durant l'últim any (0,2 per cent, tocaments sexuals amb violència; 0,5 per cent, violació i 0,6 per cent, intent de violació). Considerant les dades poblacionals disponibles de dones majors de 15 anys a Catalunya per aquell any, aquell percentatge representa al voltant de 41.889 dones. El mateix any 2016, d'acord amb les dades del Ministeri de l'Interior (dades provinents de les forces i cossos de seguretat de l'Estat, policies autonòmiques i locals que proporcionen dades al Sistema Estadístic de Criminalitat) es van denunciar 2.249 delictes contra la llibertat sexual a tota Catalunya. Fins i tot suposant que tots els casos denunciats fossin delictes sexuals patits per dones majors de 16 anys, només representarien un 5,36 per cent dels casos (suposant també que les dones hagin patit només un episodi de violència sexual durant l'any).

¹⁷ En el cas de Catalunya, només un estudi ha avaluat aquesta situació, a Barcelona, determinant que "en els delictes d'agressió sexual iniciats a la ciutat de Barcelona per fets succeïts a la mateixa ciutat i amb intervenció medicoforense emergent durant els anys 2011 i 2012, la taxa d'enjudiciament va ser de l'11,0% i la taxa de condemna del 5,5%" (Bertolomeu et al, 2017).

2.2. Anomenar per garantir drets i transformar la realitat

Les VS constitueixen un problema delictiu, un problema de discriminació, de salut, de convivència social, d'educació, laboral, etc., en definitiva, una violació de drets humans. I, considerant que es cometem per raons de gènere i atemptem sobretot contra les dones¹⁸, són una *forma de discriminació contra les dones i una violació dels seus drets humans*. Arran de les crítiques feministes als marcs tradicionals, s'ha fet èmfasi en el fet que les respostes han de ser molt més àmplies que les respostes penals, destinades a l'erradicació d'aquestes violències, mitjançant la prevenció, la protecció i la reparació a les que les han patit, així com sancionant als responsables. Aquesta perspectiva àmplia ha estat desenvolupada en l'àmbit del Dret Internacional dels Drets Humans (DIDH)¹⁹, on es considera que les VG -incloent les VS-, afecten drets humans com el dret a la vida, a la integritat física i psíquica, a la salut, al dret a no ser objecte de tortures, tractes o penes cruels, inhumans o degradants, el dret al treball, el dret a l'educació, entre d'altres. És a dir, l'afectació de drets no es limita a la llibertat o la indemnitat sexuals, els béns jurídics que són protegits per les disposicions penals en matèria de VS al Codi Penal espanyol.

Pel que fa al marc normatiu català, la *Llei 5/2008, del Dret de les Dones a Erradicar la Violència Masclista* es basa en aquesta perspectiva àmplia de drets humans, ja que té per objecte l'erradicació de la violència masclista, un problema social davant el qual els ens públics tenen l'obligació d'actuar per tal d'arribar a garantir "plenament el dret inalienable de totes les dones a desenvolupar la pròpia vida sense cap de les formes i dels àmbits en què aquesta violència es pot manifestar".

---

¹⁸ En aquest text, incloem a les nenes i adolescents dins l'expressió dones, així com a les dones transgènere i les dones afectades per formes múltiples i interrelacionades de discriminació.

¹⁹ Les violències contra les dones per raons de gènere (VG), incloses les VS, han estat reconegudes explícitament com a violació de drets humans per la comunitat internacional des de l'adopció de la *Declaració i Plataforma d'acció de la Conferència de Viena de Drets Humans* de 1993 (l'any abans, el Comitè CEDAW havia adoptat la Recomanació General No. 19 sobre Violència envers les Dones), i s'han desenvolupat en nombrosos instruments tant al sistema de Nacions Unides com als sistemes regionals, inclòs el sistema europeu de drets humans.

Les obligacions dels poders públics abasten les VG i VS comeses per qual-sevol persona, ja siguin agents públics²⁰ -incloent també els privats que actuen amb autoritat pública en certes àrees²¹- així com aquelles comeses per particulars. Si la VG o VS és exercida per agents públics, com per exemple, una agressió sexual exercida per un funcionari policial o d'un servei de salut, la responsabilitat de l'Estat és directa i, fins i tot, en alguns casos la violència exercida pot arribar a ser constitutiva de tortures.

Quan la violència és exercida per un agent privat, com ara, la parella o un amic de la dona, pesen sobre l'Estat obligacions d'actuar amb la *diligència deguda*, per prevenir, investigar, sancionar i reparar el dany causat per la violència. En aquests casos, si l'Estat no actua amb la deguda diligència, serà responsable, i també, en determinats casos, fins i tot la passivitat estatal pot també ser constitutiva de tortures. En aquest sentit, cal tenir present que quan es parla de responsabilitat estatal per actes d'agents públics s'inclouen tant els casos en què aquests agents exerceixen violència directament, com també quan la seva resposta davant les violències és inadequada o negligent.²²

---

20 D'acord amb el para. 23 de la RG 35 i les obligacions generals previstes en el dret internacional, els Estats "són responsables de prevenir aquests actes o omissions per part dels seus propis òrgans i agents –incloent-hi mitjançant formació i adopció, implementació i seguiment de disposicions legals, regulacions administratives i codis de conducta– i investigar, perseguir i aplicar sancions legals o disciplinàries adequades, així com proporcionar reparació en tots els casos de violència de gènere contra les dones, inclosos els que constitueixen delictes internacionals, així com en casos de falles, negligència o omisió per part dels poders públics."

21 "Es consideraran actes atribuïbles a l'Estat els actes o omissions d'actors privats habilitats per la llei d'aquest Estat per exercir elements de l'autoritat governamental, inclosos els organismes privats que presten serveis públics, com ara l'assistència sanitària o l'educació, o els llocs de detenció. (...) així com els actes o omissions d'agents privats actuant de fet segons les instruccions o sota la direcció o control d'aquest Estat, fins i tot quan opera a l'estranger" (CEDAW, 2017, Para. 24 a).

22 Els Estats parts també han d'eliminar les pràctiques institucionals, la conducta i comportament del funcionariat que constitueixin violència per raó de gènere contra les dones, o que tolerin aquesta violència, i que proporcionin un context per a la falta de resposta o per a una resposta negligent. Això inclou investigar de manera adequada i sancionar la ineficiència, la complicitat i la negligència per part de les autoritats públiques responsables del registre, la prevenció o la investigació d'aquesta violència o que presten serveis a les víctimes i supervivents (CEDAW, 2017, par. 26 b).

2.2.1 Entendre les VS des d'una perspectiva de drets humans

La perspectiva de drets humans -perspectiva àmplia i no restringida a les respostes penals- és obligatòria per a l'Estat i els poders públics, en virtut dels seus compromisos internacionals, obligacions que pesen sobre l'Estat i els poders públics, tant en l'àmbit estatal, com autonòmic i local.²³ Les obligacions estatals de *prevenció, investigació, sanció i reparació* són totes igualment rellevants, això vol dir que l'Estat no pot excusar-se en el compliment d'unes per deixar de complir-ne d'altres, per exemple, no es pot justificar la negligència estatal en la prevenció o la reparació pel fet que l'Estat hagi decidit prioritzar la investigació i sanció.

Tanmateix, aquestes obligacions -encara que es reforcen mútuament- són independents entre si. Això vol dir que no són unes requisit per a les altres, i en particular, la denúncia o la condemna penal no poden ser enteses com a requisits per a l'exigibilitat de la resta de les obligacions, en particular en relació amb la reparació. És a dir, no és necessari que existeixi una condemna penal (sanció) per tal que existeixi una obligació de reparació, i per tant, un dret a reparació de les dones que han patit violències.

Això no vol dir que no es tracti d'obligacions relacionades, ja que molt sovint, per exemple, la reparació pot, al seu torn, constituir també una forma de prevenció de les violències. En aquest sentit, les obligacions estatals de prevenir, investigar, sancionar i brindar reparació a les dones que han viscut violències masclistes són obligacions que es reforcen i complementen mútuament.

Ara bé, de quina manera afecta la manera en què entenem les VS si sortim del paradigma penal? A continuació analitzem els elements que s'han de tenir en consideració per arribar a noves conceptualitzacions.

---

²⁴ Com assenyala el para. 26 de la Recomanació General 35 del Comitè CEDAW, les obligacions generals "inclouen totes les àrees d'actuació de l'Estat, incloses les branques legislativa, executiva i judicial, a nivell federal, nacional, subnacional, local i local descentralitzat, així com serveis privatitzats". Per tant, totes les referències en els instruments internacionals als agents de l'Estat, inclouen tots els nivells de l'administració de l'Estat.

a. Un enfocament centrat en les supervivents

Una de les principals diferències entre una perspectiva merament penal i una perspectiva de drets humans, és que es trasllada el focus d'atenció dels perpetradors a les persones que han patit les violències. L'objectiu és posar en el centre els drets humans que han estat vulnerats i posar tots els recursos a l'abast de l'Estat per tal de garantir aquests drets.

Els instruments internacionals més recents en matèria de VG, com la Recomanació General No. 35 (2017) del Comitè CEDAW²⁴, sobre violència contra les dones per raons de gènere, així com el Conveni d'Istanbul, a l'àmbit europeu, assenyalen que els Estats han d'adoptar un enfocament centrat en les víctimes/supervivents en relació amb l'atenció de les VG.²⁵

Un enfocament centrat en les supervivents exigeix que les necessitats, desitjos i decisions de les dones estiguin en el centre de les intervencions (de prevenció, protecció, investigació, sanció i reparació), i que no puguin ignorar-se en funció d'altres interessos. Aquest enfocament impedeix que les dones supervivents de VS puguin ser considerades com un instrument per aconseguir altres finalitats més enllà dels seus propis interessos i decisions. Finalitats (com que el sistema de justícia penal funcioni, que la societat pugui imposar càstig a les conductes violentes, o fins i tot aconseguir protegir a altres potencials víctimes o prevenir altres potencials agressions de part del mateix autor) que poden ser legítimes, però no poden estar per sobre del benestar, les necessitats i, sobretot, de les decisions de les mateixes dones que han viscut VS. L'enfocament centrat en les supervivents ha de guiar l'acció de tots els organismes que estiguin en contacte amb les dones que han viscut aquestes violències.

---

²⁴ El Comitè CEDAW de l'ONU és l'organisme encarregat de monitoratge del compliment de la Convenció per a l'Eliminació de Totes les Formes de Discriminació envers les Dones (CEDAW, per les seves sigles en anglès), adoptada al 1979. Entre d'altres, el Comitè emet recomanacions específiques als Estats parts (com és el cas de l'Estat espanyol) i Recomanacions Generals, per al compliment de la CEDAW.

²⁵ (...) totes les mesures s'haurien d'aplicar amb un enfocament centrat en la víctima / supervivent, reconeixent a les dones com a titulars de drets i promovent la seva capacitat per actuar i la seva autonomia, en particular l'evolució de la capacitat de les nenes, des de la infància fins a l'adolescència. A més, les mesures haurien de concebre i aplicar-se amb la participació de la dona, tenint en compte la situació particular de les dones afectades per les formes interrelacionades de discriminació." (par. 28)

En aquest sentit, el Conveni d'Istanbul assenyala, per exemple, que “la prestació de serveis no ha de dependre de la voluntat de les víctimes d'emprendre accions legals ni de testimoniar contra qualsevol autor de delictes” (art. 18.4), posant en relleu que les obligacions de protecció i reparació no han de dependre que hi hagi o no investigació i sanció penal dels responsables. La Recomanació General No. 35 també assenyala -en relació amb les reparacions- que “cal prioritzar l'agència de la supervivent, desitjos i decisions, seguretat, dignitat i integritat” (para. 47), sent tot això exemples de l'enfocament centrat en les víctimes / supervivents.

b. No som totes iguals: La consideració de la discriminació interseccional

El compliment de les obligacions de prevenir, investigar, sancionar i reparar les vulneracions dels drets humans que han viscut les supervivents de VG requereix tenir en compte que les situacions, característiques i necessitats de les dones són diverses en funció de diversos factors. Aquests factors “inclouen l'origen ètnic o la raça de la dona, la condició de minoria o indígena, el color, la situació socioeconòmica i/o les castes, l'idioma, la religió o les creences, l'opinió política, l'origen nacional, l'estat civil, la maternitat, l'edat, la procedència urbana o rural, l'estat de salut, la discapacitat, els drets de propietat, la condició de lesbiana, bisexual, transgènere o intersexual, l'analfabetisme, la sol·licitud d'asil, la condició de refugiada, desplaçada interna o apàtrida, la viduïtat, l'estatus migratori, la condició de cap de família, viure amb el VIH/SIDA, la privació de llibertat i la prostitució, així com la tracta de dones, les situacions de conflicte armat, la llunyania geogràfica” (CEDAW, 2017, par. 12).

Atès que les dones experimenten formes múltiples i interrelacionades de discriminació en base a aquests factors (entre d'altres), és necessari que les diverses intervencions (preventives, de protecció, atenció, investigació, sanció i reparació) tinguin en compte els efectes agreujats, o les afectacions diferents que les VG generen en determinats grups de dones, i que requereixen respostes adequades (CEDAW, 2017, par. 12). Aquesta diversitat també té un impacte en relació amb les seves necessitats i prioritats quan

es tracta de les VS que poden patir. Per exemple, les dones en situacions socioeconòmiques més precàries requereixen intervencions adequades i sovint, urgents, quan -per exemple- poden patir VS en el context familiar i no tenen recursos per sortir de l'habitatge que comparteixen amb l'agressor. En aquests casos, les intervencions urgents han d'incloure la garantia del dret a l'habitatge, com ha quedat de manifest també en el context de confinament durant la COVID-19.

c. Un problema social més que individual

Una qüestió també crucial per entendre les VG i les VS des d'una perspectiva de drets humans és que aquestes violències han de ser enteses com un problema social més que individual. Un dels grans problemes derivats de la visió penal és que les VS són considerades com actes sense context, són simplement conductes individuals que afecten a persones individuals. Així, a la major part dels països -també dins de l'entorn europeu- s'han entès les VS com a fets puntuals, als que es dona resposta de manera individual o individualitzada.

Al contrari, les VG i les VS dins d'elles, són expressió d'una configuració cultural i unes dinàmiques socials de discriminació envers les dones, amb múltiples manifestacions. Considerar que aquestes violències són un problema social més que individual, tal com ha assenyat el Comitè CEDAW, "exigeix respostes integrals, més enllà d'aquelles relatives a successos concrets, autors i víctimes/supervivents" en l'àmbit individual (2017, par. 9). Des d'aquesta perspectiva, l'èmfasi en les respostes penals no és només insuficient, sinó també inadequat. L'èmfasi s'ha de posar en l'erradicació de les VG (i VS) com un problema social, sense perjudici d'abordar també les responsabilitats individuals i garantir els drets de les víctimes/supervivents concretes.

Així, totes les obligacions de l'Estat en matèria de VG (prevenir, investigar, sancionar i reparar els danys causats per les VG), han de ser complides mitjançant intervencions que tenen en compte que es tracta, en primer lloc, d'un problema social, la qual cosa transcendeix la visió tradicional d'aquestes violències, i especialment de les VS, explicada en la primera part d'aquest text. L'abordatge des de la perspectiva del sistema de justícia penal

és sempre des d'uns fets concrets i de persones específicament involucrades. En l'àmbit penal, això es vincula amb la noció de la responsabilitat penal individual de qui ha comès l'acte delictiu. Aquesta és una característica fonamental de la justícia penal i, per si mateixa, no està en contradicció amb les obligacions internacionals dels estats des de la perspectiva de la garantia dels drets humans, però és una aproximació parcial, que impedeix l'abordatge des de la comprensió d'aquestes violències com a problema social, tal com exigeix el DIDH.

Des de la comprensió d'aquestes violències *com a problema social*, totes les obligacions de l'estat s'han d'analitzar des d'una nova perspectiva.

Així, la *prevenció* s'ha de emfatitzar, en primer lloc, anant més enllà de perspectives securitàries de la prevenció delictiva o les perspectives de prevenció des del paradigma mèdic, enfocat en el nivell individual. S'ha d'avançar cap a una prevenció destinada a la transformació social i a abordar les causes subjacents de la violència per raons de gènere contra les dones, en particular les actituds patriarcals i els estereotips, pràctiques i creences discriminatòries envers les dones, tant en l'àmbit familiar, com col·lectiu o comunitari (i per tant, a tots els nivells educatius, a les empreses, al centres d'esport i d'oci, als espais públics, etc.). La prevenció ha d'incloure la garantia dels drets civils, polítics, econòmics, socials i culturals de totes les dones, sense discriminació, i promoure l'apoderament, la capacitat d'acció i les opinions de les dones (CEDAW, 2017, par. 30 a).

Les obligacions *d'investigar i sancionar*, si bé sovint es limiten a la comprensió de les VS des de la perspectiva penal, és a dir, com a conflicte entre persones individuals, amb autors i víctimes/supervivents concretes, també es poden interpretar posant l'èmfasi en el caràcter social del problema. En aquest sentit, per exemple, les investigacions sobre les VS que ja no són penalment sancionables, però que poden donar lloc a altres responsabilitats; com per exemple, la investigació d'actes de VS ocorreguts en el passat, com en el context de l'anomenada "guerra civil" espanyola, o altres crims comesos per persones que ja han mort, i que -per tant- ja no poden ser sancionades individualment. La investigació dels fets del passat permet avançar en el reconeixement de la veritat i entendre l'abast de les VS en determinats

moments històrics, poden permetre implementar mesures reparatòries i transformatives en l'actualitat, destinades a l'erradicació d'aquest problema social. Tanmateix, la investigació pot permetre avançar en sancions civils, per exemple, als organismes o institucions responsables, per exemple, en els casos en què les VS han estat comeses per persones integrants de les forces policials o militars d'un Estat, o de l'església catòlica.

Les *reparacions*, enteses en un sentit ampli, inclouen totes les intervencions destinades a mitigar els danys, incloent-hi també el que sovint s'anomena *atenció* (de salut, social, psicològica, etc.) que usualment es centren en el nivell individual, o en la reparació del dany individualment causat. En tots els àmbits són necessàries perspectives que puguin situar el dany o patiment individual dins del context del greu problema social que són les VS. Per exemple, avui no sabem quantes de les persones ateses en diversos serveis de salut mental a Catalunya en realitat estan patint les conseqüències de VS viscudes en qualsevol moment de les seves vides. Entendre les VS com a problema social permet reconèixer que l'impacte de la VS és sentit per les persones en l'àmbit individual, però també per les famílies, comunitats i societats, i en alguns casos, poden persistir durant generacions, com és evident en els casos de la violència sexual exercida en contextos de genocidi, crims de guerra i lesa humanitat, però també en casos de VS en el si de famílies, des de VS contra criatures fins a fills i filles nascuts/des a conseqüència de la violació de les seves mares pels seus marits.

Considerar les VS com un problema social suposa entendre que les seves arrels es troben més enllà de les violències concretes que pot haver patit una persona determinada, i per tant, des de la perspectiva de la reparació no hi ha una situació "ideal" prèvia a la violència, a la que es vulgui "tornar", perquè abans de la violència ja hi havia la discriminació (que l'ha causada). Així doncs, reparar el dany requereix transformar la realitat per tal que aquest dany no pugui tornar a produir-se, fer que canviïn les condicions socials que han permès que aquella violència hagi tingut lloc. Així, es parla de reparacions transformatives, que requereixen el disseny de programes de reparació que ajudin a abordar la discriminació subjacent que va provocar o contribuir significativament a la violència, tenint en compte aspectes individuals, institucionals i estructurals (CEDAW, 2017, par. 47).

3. Tornar a anomenar

Definir les VS allunyant-nos dels paradigmes històrics i penals tradicionals, és un procés en desenvolupament. De fet, parlar i definir les *violències per raons de gènere*, les *violències vers les dones*, els *femicidis/feminicidis*, etc. i fer-ho a les lleis, és un procés històric molt recent, i és saludable revisar les nostres definicions. A l'Estat espanyol encara avui en dia tenim una definició de “violència de gènere” summament restrictiva i insuficient.²⁶ A l'àmbit català, s'ha volgut construir un concepte més ampli de violències masculistes (VM), però encara amb limitacions, com per exemple, deixant fora les violències que no «tenen com a resultat» determinats danys o patiments.²⁷ En canvi, a l'àmbit del DIDH també s'hi inclouen els actes que *poden* tenir tals resultats.²⁸ Les VG i VS no es limiten, aleshores, a les conductes que causen un dany a la integritat física, psíquica o sexual de les dones, encara que sovint aquest sigui la seva conseqüència. Un acte violent pot no causar un dany, però ha de ser reconegut com a violent igualment. Encara més: en moltes VG i VS, el dany més greu pot ser causat per les reaccions de terceres persones a la violència (famílies, entorn d'amistats, policia, operadors/es del sistema de justícia, personal mèdic, etc.).

A Catalunya, la definició de “violència sexual i abusos sexuals” com “qualsevol acte de naturalesa sexual no consentit per les dones”²⁹, separa la violència dels abusos sexuals, donant a entendre que els segons no són “violents”. També la llei cau en l'ús de la noció “naturalesa sexual” que tendeix a *naturalitzar* el que s'entén per *sexual* i *sexualitat*, quan es tracta de qüestions molt més culturals que no pas “naturals”. L'impacte del marc penal és evident també en instruments que intenten determinar la magnitud de les VS anant més enllà de les denúncies penals. Per exemple, l'enquesta

26 La definició de la LO 1/2004, que únicament considera com a violència de gènere aquella comesa per un home contra una dona que ha estat la seva parella, és a dir, un concepte limitat a la violència masculina exercida en el si d'una relació de parella heterosexual.

27 A la definició de l'art. 3 a) de la Llei 5/2008.

28 A la definició del Conveni d'Istanbul, per exemple, es fa referència a la violència que causa o pot causar determinats danys o patiments.

29 Art. 4 c) de la Llei 5/2008.

de violència masclista 2016 de la Generalitat de Catalunya, per determinar el percentatge de dones majors de 16 anys o més que havien patit *alguna forma de violència sexual* durant l'últim any, únicament incloïa tres opcions: tocaments sexuals amb violència, violació i intent de violació. És a dir, fins i tot a una enquesta que vol anar més enllà del restrictiu marc penal, el focus es posa en les conductes tradicionalment definides pel dret penal, deixant fora innumerables altres manifestacions de VS. Per altra banda, la recent Macroencuesta de Violència contra la Dona (2019), a l'àmbit espanyol, també fa una distinció entre violències sexuals, per una part, i els assetjaments sexuals i l'*stalking*, per l'altra, com si els assetjaments sexuals no fossin "ben bé" violències sexuals.

Gran part de les definicions existents en textos legals (tant en l'àmbit nacional com internacional) són lluny de definir què és el que fa que certes formes de violències es considerin de caràcter *sexual*. La Recomanació General No. 35 del Comitè CEDAW i el Conveni d'Istanbul donen molts exemples, però eviten fer definicions tancades, i més aviat aprofundeixen en les mesures que s'han d'implementar per abordar aquestes violències.

En l'àmbit de la justícia penal internacional, però, s'ha vist necessari avançar per donar elements que permetin definir més clarament les violències sexuals. En efecte, tot i que l'Estatut de Roma³⁰ va ser el primer instrument de dret penal internacional que inclou expressament delictes de VS³¹, des de la seva adopció ha tingut un impacte molt limitat en casos de VS relacionades amb conflictes armats. S'ha considerat que un dels obstacles ha estat la manca d'una definició clara del que fa que la violència sigui *sexual*, generant una disparitat entre com les VS són percebudes i experimentades per les supervivents i com són interpretades per la justícia internacional.

Considerant aquests problemes, el desembre de 2019 a l'Assemblea d'Estats Parts de l'Estatut de Roma a l'Haia es van presentar els *Principis de*

---

30 L'Estatut de Roma del Tribunal Penal Internacional és un tractat internacional adoptat al 1998, que va permetre l'establiment de l'actual Tribunal Penal Internacional.

31 L'Estatut de Roma ha reconegut com a tals la violació, l'esclavitud sexual, l'embaràs forçat, la prostitució forçada, l'esterilització forçada, i altres formes de *violència sexual de gravetat comparable*, quan siguin comesos com a crims de guerra o de lesa humanitat.

L’Haia sobre Violència Sexual, instrument elaborat per organitzacions de la societat civil, basat en consultes amb supervivents de VS a nivell global. El document conté principis per al desenvolupament i la implementació de polítiques públiques, estratègies legislatives i procediments judicials per abordar de forma més eficaç les VS en totes les seves formes. Les reflexions que aporta aquest document, i que revisem a continuació, són útils no només en l’àmbit de la justícia internacional, sinó de manera àmplia en relació amb les definicions de VS.

En primer lloc, cal tenir present que *no hi ha una visió universal del que converteix una experiència de dany o violència en ‘sexual’*. Això es deu als diferents modes d’expressió sexual, identitats, normes i percepcions entre diverses nacions, regions, cultures, comunitats i individus. Com assenyala l’antropòloga Gayle Rubin, de la mateixa manera que la gana és la gana a qualsevol lloc, però el que es considera ‘menjar’ és diferent en diverses cultures; allò que és considerat sexe (o relacions sexuals) també varia culturalment (Rubin, 1975).

Per tant, sempre s’haurà de considerar el context (de la persona que pateix la violència, de qui l’exerceix, i la comunitat en què són exercides) per determinar si les conductes són constitutives de VS. Això permet entendre, per exemple, que una determinada agressió pot ser entesa com a violència física o psicològica en un determinat context cultural, i tenir un caràcter sexual en un altre. De la mateixa manera que en diversos contextos culturals les parts del cos que es consideren “sexuals” són diverses³², per qualificar actes com a VS es tractarà d’actes que, *en context, són percebuts per la víctima, l’autor, i/o les seves respectives comunitats, com de caràcter sexual*, igual que en el cas de les *insinuacions sexuals o llenguatge amb connotacions sexuals implícites o explícites*.

---

³⁰ La Declaració dóna una llista il·lustrativa i no exhaustiva d’exemples de ‘parts sexuals del cos’. Aquestes inclouen, en la majoria de les cultures, l’anus, els pits, el penis, els testicles, la vagina i la vulva, inclòs el clítoris. En determinades cultures, altres parts del cos que es consideren ‘sexuals’ inclouen l’esquena, especialment la baixa esquena, les natges, les orelles, els cabells, els malucs, els llavis, la boca, el coll, les cuixes, la cintura i els canells.

El caràcter sexual d'un acte no té relació amb el fet de *produir o no satisfacció sexual a l'agressor o altra persona*. Malauradament, durant molt de temps -i també gràcies a la interpretació penal tradicional dels delictes sexuals- s'ha considerat que era necessari que l'agressor tingués un "ànim lasciu" al cometre el delicte, és a dir, s'ha posat en el centre el plaer dels agressors en comptes de l'autonomia i la integritat sexual de les víctimes/supervivents. Tampoc el *contacte físic* no és requisit per qualificar actes com sexuals, com en els casos de la violència sexual verbal, on-line o en actes com la nuesa forçada, etc., però el contacte o referència a les "parts sexuals del cos" sí poden ser indicis de que estem davant d'actes de VS, així com *l'ús, la interferència, el control o la degradació de líquids o teixits associats a la capacitat sexual i reproductiva*.³³

També als Principis s'hi considera que s'han de valorar com a indicis de VS els actes que busquen afectar *l'autonomia sexual o a la integritat sexual de la persona afectada* (inclosa la seva capacitat de participar en activitats sexuals, sentir desig sexual o tenir relacions íntimes), *la seva orientació sexual, identitat de gènere, capacitat de reproducció o autonomia reproductiva* (com l'embaràs o les esterilitzacions forçades, o la coerció reproductiva).³⁴

La VS pot comportar actes singulars, múltiples, continus o intermitents que poden tenir lloc en diversos moments o només en un, en un mateix o diversos llocs, poden ser actes que es reiteren durant un període de temps, com ocorre sovint amb els actes d'assetjament sexual a l'àmbit laboral o educatiu, o en les VS a l'àmbit de la parella o família, etc. Les VS en molts casos no han de ser enteses com a episodis individuals (perspectiva penal) sinó com a violències exercides en el marc de relacions que es poden allargar anys, com en el cas de les VS comeses per pares sobre les seves filles o fills a la infància, o en les relacions de parella.

Entès a grans trets, *el concepte de 'violència sexual' inclou totes les violacions de l'autonomia sexual i la integritat sexual*. Això no vol dir que només

---

33 Com el semen, els líquids vaginals, la sang menstrual, la llet materna o la placenta.

34 La coerció reproductiva es refereix a les conductes que interfereixen amb la pressa de decisions a l'àmbit reproductiu, incloent el sabotatge de mètodes anticonceptius, pressió per a l'embaràs, etc.

afecti l'autonomia o la integritat sexual, ja que les VS poden també impactar sobre una multiplicitat de drets, com la integritat psíquica i física, el dret a l'educació, al treball, la llibertat d'expressió, la vida, etc.

Al parlar d'autonomia sexual o de llibertat sexual, resulta evident la importància central del consentiment, que és la base per parlar d'autonomia: consentir significa donar permís perquè alguna cosa ocorri o estar d'acord a fer alguna cosa. Les activitats sexuals són consensuades quan cada persona involucrada ha manifestat estar d'acord amb el que està fent i ha donat el seu permís. Si no hi ha consens, o sense l'acord o permís d'una persona, tals actes sexuals són violència sexual.

Els *Principis de La Haia sobre Violència Sexual* assenyalen que hi ha manca de consentiment quan una conducta sexual es realitza forçadament o sense consentiment. L'expressió 'forçadament' es refereix a l'ús de la força física, l'amenaça de força, o coerció, com ara la causada per por a la violència, la coacció, la detenció, l'opressió psicològica o l'abús de poder contra qualsevol persona o persones, o l'aprofitament d'un entorn coercitiu. Per altra banda, la manca de consentiment es pot produir perquè una persona no pot o no vol consentir d'una manera *genuïna, voluntària, específica i continua*. Dins l'incapacitat de consentir es troben supòsits d'incapacitat induïda (per exemple, mitjançant drogues) o relacionada amb l'edat o condicions de salut. Altres factors que poden afectar la capacitat d'una persona per consentir genuïnament són l'accés a la informació i diverses situacions lingüístiques, educatives i econòmiques en què es trobi.

Fins avui en dia arrosseguem culturalment nocions patriarcals en què s'ha entès el consentiment sexual de les dones com el seu silenci, passivitat, o fins i tot, un cert grau de resistència. Des d'aquestes perspectives, el consentiment s'ha derivat de la conducta sexual de les dones, incloent-hi la seva manera de vestir o relacionar-se, l'existència de relacions prèvies, etc. Aquestes interpretacions discriminatòries són la base d'estereotips de gènere que, com hem vist, culpabilitzen a les dones per la violència que pateixen.

En aquest context, les normes del Tribunal Penal Internacional han estat pioneres incloent per primera vegada regles sobre el consentiment: que no es pot inferir del silenci o de la manca de resistència de la víctima, com

tampoc es pot inferir de qualsevol acte d'ella quan un entorn coercitiu impedeixi el seu consentiment genuí, o quan sigui incapaç de donar-lo.³⁵

En la mateixa línia, i especialment en la darrera dècada -en el context de l'increment d'agressions sexuals a dones en estat d'inconsciència a conseqüència de drogues o alcohol-, s'ha començat a fer servir l'expressió 'consentiment afirmatiu' per emfatitzar que el consentiment sexual no es pot inferir del silenci o manca de resistència de les víctimes, sinó que requereix la seva implicació voluntària en l'activitat sexual de què es tracti.

Una altra qüestió rellevant és que no s'ha de confondre consentiment amb plaer. Les relacions consentides poden ser plaents, però el plaer (físic) no és un indicatiu de consentiment. Un acte sexual plaent i inicialment consentit pot acabar constituint VS com ocorre per exemple amb la retirada no consentida del preservatiu durant una relació sexual ("stealthing", en anglès). Alhora, en molts casos d'actes de VS els cossos de les víctimes/supervivents reaccionen per tal de reduir el dany, per exemple, mitjançant la lubricació vaginal. En aquest sentit, els Principis també subratllen que les reaccions fisiològiques de les víctimes/supervivents no han de ser considerades com un reflex del consentiment o un suggeriment que les circumstàncies no fossin coercitives.

El consentiment està estretament vinculat als contextos en què es produeixen les VS, que també afecten les formes en què es manifesten. Encara que afecten de manera desproporcionada a les dones i nenes, *els actes de VS poden ser comesos per i contra qualsevol persona, independentment de l'edat, el sexe o el gènere*, siguin agents públics (com militars, agents de forces o cossos de seguretat, funcionaris/es públics, etc.) o privats (com integrants del nucli familiar, parelles o ex parelles, amistats, etc.), a l'espai públic o privat i en qualsevol context, ja sigui a casa, en relacions de parella, a l'escola, a la universitat, a la feina, al carrer, als espais d'oci, als centres esportius o de salut, a les xarxes socials o Internet, en un context de conflicte armat o 'de pau', en context de migració, en context d'ocupació o militarització, en contextos de mobilització social, etc.

---

35 Regla 70 de les de Procediment i Prova del Tribunal Penal Internacional.

Tots aquests contextos poden condicionar l'autonomia sexual de diverses maneres. En el cas de les relacions de forta dependència o subordinació respecte a determinades persones, ja siguin integrants de la família, autoritats a la comunitat, personal de centres penitenciaris, de salut, educatius, etc., les possibilitats d'un consentiment *genuí, voluntari, específic i continu*, són molt més difícils. Això també requereix considerar l'impacte de *factors individuals, inclosa la identitat, la capacitat, l'edat, la raça i el sexe de la persona supervivent i de l'autor, així com de factors contextuals, inclosos la cultura, la religió, els precedents històrics, la indigeneïtat i altres factors interrelacionats*. Això posa en relleu la importància de la consideració de la discriminació interseccional quan estem davant les VS, factors que no només incideixen en l'autonomia i el consentiment sexual, sinó que també poden incidir en la determinació del caràcter sexual i la gravetat de la VS.

Anomenar és també un acte d'apropiació. Tornar a anomenar i definir les VS és un acte de re-apropiació de les experiències viscudes per les víctimes i supervivents, per entendre els contextos en què s'han produït i els impactes que han tingut -tant les violències com les reaccions davant les violències- sobre les víctimes/supervivents, les seves comunitats i les societats en general.

Anomenar i revisar les nostres definicions de VS des de perspectives àmplies i de drets humans ens permet trencar amb un imaginari social i jurídic que únicament ha considerat VS els delictes establerts al Codi Penal, excloent altres conductes que atempten també contra l'autonomia i integritat sexual de les dones tot i que no constitueixen delictes o que no són denunciats o denunciables com a tals. Aquesta perspectiva àmplia, també permet entendre les VS com a conductes que afecten diversos drets de les dones, no restringides a l'autonomia o integritat sexual.

Des de les intervencions públiques, aquesta perspectiva àmplia permet valorar conductes de VS i la seva gravetat posant en el centre les necessitats i decisions de qui les ha patit, sense perdre de vista que es tracta, sobretot, d'un problema social, i que les mesures de prevenció, investigació, sanció i reparació han de permetre'ns avançar cap a la seva erradicació.

Referències bibliogràfiques

ASÚA BATARRITA, Adela (2008): *El significado de la violencia sexual contra las mujeres y la reformulación de la tutela penal en este ámbito. Inercias jurisprudenciales* En: Patricia Laurenzo Copello, María Luisa Maqueda Abreu, Ana María Rubio Castro (Coords.), *Género, violencia y derecho*, págs. 131-170.

BERTOLOMEU, Antonia; PEÑACOBIA, María; PUJOL, Amadeo; SANCHIO, Manuel; VIDAL, Claudina; XIFRÓ, Alexandre (2017): “Taxa de condemna en delictes d’agressió sexual”. Disponible a: http://cejfe.gencat.cat/web/.content/home/recerca/catalog/crono/2017/taxa_condemna/taxa_condemna.pdf

CEDAW (1992): *Recomanació General No. 19 sobre Violència envers les Dones*. Disponible a: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx>

CEDAW (2017): *Recomanació General No. 35 sobre Violència per raons de Gènere envers les Dones*. Disponible a: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

CONSELL D’EUROPA (2011): *Conveni del Consell d’Europa sobre la lluita contra la violència envers les dones i la violència domèstica* (Conveni d’Istanbul); adoptat a Istanbul en 2011.

GRUP DE RECERCA ANTÍGONA UAB (2016): “*Marc jurídic internacional, estatal i autonòmic de les violències sexuals (matrimonis forçats, mutilacions genitals femenines, tràfic d’essers humans amb finalitat d’explotació sexual, assetjament i agressions sexuals*”. El·laborat per: Toledo, Bodelón, Tur i Martínez. En: Informe per a Institut Català de les Dones (ICD) sobre l’Abordatge de les Violències Sexuals a Catalunya. Disponible a: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/vm_abordatge_violenciessexuals_2.pdf

LARCOMBE, Wendy (2012): *Sex Offender Risk Assessment: The Need to Place Recidivism Research in the Context of Attrition in the Criminal Justice System*. *Violence Against Women* 18(4)482–501.

RUBIN, Gayle (1975): *“The Traffic in Women: Notes on the ‘Political Economy’ of Sex”*. En Rayna R. Reiter (ed.), **Toward an Anthropology of Women**. Monthly Review Press. pp. 157–210.

TAMARIT SUMALLA, José et al. (2017): *“The judicial pursuit of the sexual victimization of children: How the criminal justice system processes cases”*, *International Review of Victimology*, Vol. 23(2), pp. 123–144.

VVAA (2019) **The Hague Principles on Sexual Violence**. Available at: <https://4genderjustice.org/wp-content/uploads/2020/02/MASTER-DOC-The-Hague-Principles-on-Sexual-Violence.pdf>

VIGARELLO, Georges (1999): *Historia de la violación: siglos XVI-XX*. Volume 55 of Colección feminismos/Feminisms/ Feminisms. Universitat de València.

LA VIOLENCIA SEXUAL EN LAS POLÍTICAS PÚBLICAS ESTATALES: EL CASO ESPAÑOL.

BÁRBARA TARDÓN RECIO³⁶

---

¹ **Bárbara Tardón Recio** es investigadora, consultora y activista feminista experta en violencia sexual. Doctora en estudios Interdisciplinarios de Género. En los últimos quince años ha trabajado para organizaciones e instituciones nacionales e internacionales elaborando investigaciones, implementando proyectos y mejorando políticas públicas encaminadas a garantizar la aplicación de los estándares internacionales de derechos humanos en el marco de las violencias hacia las mujeres. Su tesis doctoral “Violencia sexual, desarrollos feministas, mitos y respuestas normativas globales”, aproxima la realidad de la violencia sexual en el Estado español desde la época antigua hasta el presente.

1. Introducción

El reconocimiento de la violencia sexual en el Estado español como una forma de violencia machista ha tenido un recorrido temporal escaso en la agenda política e incluso, a diferencia del ámbito anglosajón y latinoamericano, en la propia agenda feminista, no sólo estatal, sino también territorial. Aunque, a día de hoy, el relato de la violencia sexual como una forma extrema de violencia de género ha adquirido una dimensión de denuncia y visibilización central en el movimiento feminista, el escenario de medidas institucionales para su prevención sigue siendo residual y desgraciadamente limitado.

Al igual que en los años 70 cuando el feminismo propició la primera articulación contemporánea de acciones encaminadas a que la violencia sexual irrumpiera en la agenda política, en el contexto español y en los distintos territorios, el desarrollo de las normas y aún escasas políticas públicas autonómicas, municipales y estatales ha sido posible gracias a un implacable y diverso movimiento feminista. Un feminismo que de forma radical ha interpelado a las instituciones y a los poderes públicos para que adquirieran, sin dilaciones, la responsabilidad de proveer a las mujeres de las condiciones necesarias para que la amenaza históricamente inalterable de vulneración de los derechos sexuales y reproductivos, dejara de ser una condición normalizada.

Cuando echamos un vistazo a la forma en cómo las distintas instituciones públicas han acompañado a las víctimas y supervivientes de violencia sexual en los últimos 30 años, un solitario camino, lleno de obstáculos (Amnistía Internacional, 2017), caracteriza la actuación de aquellas institucio-

nes y agentes sociales encargados de proteger y garantizar los derechos humanos de las mujeres y otras víctimas de violencia sexual.

En la realidad cotidiana, todas las instituciones y organizaciones a las que acuden las mujeres, por pequeñas que parezcan, juegan un rol central en la erradicación de la violencia sexual y en el derecho de cualquier superviviente a que los derechos humanos vulnerados sean reparados íntegramente. Por todo ello, ni las normas, ni las políticas públicas, ni las personas responsables de que estas se implementen, pueden producir una jerarquización de los cuerpos y de las vidas a las que acompañan (Butler, 2002).

A lo largo de este artículo realizo una breve aproximación sobre aquellas obligaciones ineludibles que el Estado español, así como los distintos territorios y entidades locales, deben adquirir en su responsabilidad colectiva tanto moral como jurídica, para erradicar las violencias sexuales y acompañar a todas las víctimas. Expongo algunas líneas sobre la repercusión crucial de las políticas públicas feministas, con enfoque de género y derechos humanos en las vidas de las mujeres que han sufrido violencias machistas. Y por último, describo el escenario de oportunidades presentes y futuras que implica para las mujeres la elaboración de normas y políticas públicas cuyas medidas y sujetos políticos sean las mujeres potenciales – es decir, todas – de ser víctimas de cualquier manifestación de violencia sexual.

2. Una breve aproximación a las responsabilidades y obligaciones del Estado en la lucha contra las violencias sexuales.

“Tomando como base la práctica y la *opinio juris* señaladas anteriormente, se puede concluir que hay una norma del derecho internacional consuetudinario que obliga a los Estados a prevenir y responder con la debida diligencia a los actos de la violencia contra la mujer”³⁷ Yakin Ertürk. Relatora Especial de Naciones Unidas sobre la Violencia contra la Mujer. 1995

---

³⁷ UN Doc. E/CN.4/2006/61. Párr 29.

Crear a una mujer agredida sexualmente es uno de los actos políticos más poderosos de los que nos podemos valer como sociedad. Es un golpe seco al sistema y a la “ideología patriarcal” (Amorós, 1991) que lo sostiene. Un fortísimo ejercicio de insurrección con un empuje transformador sobre aquellas relaciones violentas que arropa el patriarcado. Lo es también sobre las estructuras e instituciones responsables, que no han evitado que las violencias sexuales se hayan ejercido de forma normalizada sobre los cuerpos de las mujeres, en cualquier periodo de la Historia y en todas las sociedades del planeta (Vigarello, 1998; Bourke, 2009, Córdoba de la Llave, 2009; Mantecón Movellán, 2009; Simón López, 2010).

Cuando creemos el relato de una violación de un padre a su hija, por ejemplo, no sólo estamos favoreciendo que se desmonte todo el sistema de creencias y mitos que han justificado las agresiones sexuales hacia las mujeres, sino que también apuntamos directamente al responsable del ejercicio directo de esa agresión, al violador o agresor sexual —perennemente impune— desde que las fuentes historiográficas nos permiten revisar las condenas y jurisprudencia de este tipo de delitos. Siguiendo las palabras de Celia Amorós, crear a una víctima de una agresión sexual es darle la vuelta a todas esas “racionalizaciones patriarcales” que son capaces de “invertir la lógica, presentando el acto del violador como la ineludible consecuencia de un impacto de una causa irresistible” (Amorós, 2008: 228).

El error tácito —hasta hace pocos decenios— ha sido considerar como único responsable de la agresión sexual a aquel, o a aquellos, que la cometen. Porque, aunque es incuestionable que detrás de cada agresión sexual hay una responsabilidad individual (ejercida bajo la libertad deliberada de decidir o no perpetrarla), gracias a la histórica consideración del pensamiento liberal occidental —que establece la dualidad intransferible entre la esfera pública y la privada, así como la no intervención del estado en el ámbito privado—, otro gran responsable, el Estado, ha pasado desapercibido en su responsabilidad directa e indirecta de que las mujeres y las niñas sigan sufriendo violencia sexual de forma sistémica. También, al contrario, comprobamos que las oportunidades que brinda un fuerte Estado de Bienestar y unas adecuadas políticas públicas feministas (con

enfoque de derechos humanos) son elementos claves para poder combatir la violencia sexual en todas sus manifestaciones.

El derecho internacional de los derechos humanos ha establecido, no sólo la obligación de los Estados en su deber de respetar, proteger y hacer los derechos humanos una realidad, ha señalado también que los propios Estados son responsables jurídicamente de sus actos u omisiones. Siendo aplicable, asimismo, cuando quienes vulneran derechos humanos son “agentes estatales” o “agentes no estatales” (particulares y organizaciones que actúan al margen del Estado). Las propias Recomendaciones Generales nº 19 y nº35 del Comité para la Eliminación de la Discriminación contra la Mujer (1992), — en adelante Comité CEDAW — lo establecen en los siguientes términos:

“En virtud del derecho internacional y de pactos específicos de derechos humanos, los Estados también pueden ser responsables de actos privados si no adoptan medidas con la diligencia debida para impedir la violación de los derechos o para investigar y castigar los actos de violencia e indemnizar a las víctimas”.³⁸

“...los Estados serán considerados responsables en caso de que no adopten todas las medidas apropiadas para prevenir, investigar, enjuiciar, castigar y ofrecer reparación por los actos u omisiones de agentes no estatales que den lugar a la violencia por razón de género contra la mujer(...) lo que comprende contar con leyes, instituciones y un sistema para abordar dicha violencia y garantizar que funcionan de manera eficaz en la práctica y que cuentan con el apoyo de todos los agentes y órganos del Estado que hacen cumplir las leyes con diligencia”.³⁹

---

38 Recomendación General Nº19, adoptada por el Comité para la Eliminación violencia contra la mujer, 11º período de sesiones, 1992. HRI/Gen/1/Rev.1. Párrafo 9.

39 Recomendación General Nº35 sobre la violencia por razón de género contra la mujer, por la que se actualiza la recomendación general num.19. 2017. CEDAW/C/GC/36. Párrafo 24, 2.

Sí que es cierto que, aunque la teoría y práctica política feminista ha puesto sobre la mesa las dificultades de los tradicionales enfoques teóricos y prácticos de los derechos humanos en la vida de las mujeres —y de forma concreta en la lucha contra las distintas formas de violencia machista y discriminación—, la propia teoría y práctica feminista ha interpelado e impugnado el falso discurso universalista de los derechos humanos, con el fin de poner en marcha *“prácticas institucionales inéditas, nuevas formas de comunicación y de acción política que buscan la justicia a escala planetaria”* (Walby, 2001).⁴⁰

En este escenario, a pesar de que algunos destacados enfoques teóricos feministas —y más concretamente, juristas feministas— consideran que las normas internacionales de derechos humanos ni reflejan ni responden a las necesidades y vulneraciones de derechos humanos que enfrentan las mujeres (Benhabib, 1990; Facio, 1992; Charlesworth, 1999; Gallaguer, 1997; West, 2000; Facio y Fries, 1999; Amorós, 2005; Valcárcel, 2008; Bodelón, 2010; Edwards, 2011), el marco teórico y práctico que ofrece el derecho internacional de los derechos humanos aporta grandes oportunidades para combatir las violencias sexuales y, de forma específica, para desarrollar un contexto de políticas públicas feministas que tengan como objetivo principal prevenir el *“continuum de violencia sexual”* (Kelly, 1988) que se ha ejercido contra las mujeres.

Fue a partir de los años 90 cuando la propia teoría feminista jurídica jugó un papel clave a la hora de situar en la agenda internacional como innegociable la defensa y protección de los derechos humanos de las mujeres. La crítica feminista a la *“teoría masculina del derecho”*, a la *“teoría patriarcal del derecho”* (West, 2000), al *“derecho masculinista”* (Facio y Fries, 1999) o al *“derecho y la justicia androcéntrica”* (Bodelón, 2010) ha sido crucial para poder ofrecer —también en el marco del derecho internacional de los derechos humanos— opciones encaminadas a hacer frente a un derecho patriarcal, legitimador del control de los cuerpos de las mujeres, así como de la propia violencia sexual. Las mismas juristas feministas se han incorporado en los procesos de elaboración de los propios instrumentos internacionales de derechos humanos, como es por ejemplo la Conven-

---

40 Cit. por Maqueira, 2011: 28.

ción CEDAW, considerada por Alda Facio como “la Carta Magna de todas las Mujeres” (Facio, 2010).

De esta forma, a lo largo de los últimos decenios, el mismo marco internacional de derechos humanos ha desarrollado diversas herramientas, y una importante jurisprudencia que, de forma valiosa, entrevén el compromiso de las organizaciones internacionales de derechos humanos en su labor por combatir todas las formas de violencias hacia las mujeres ⁴¹. Pero, además, establecen las responsabilidades de los Estados en el desarrollo de sus obligaciones para luchar contra la violencia machista, permitiendo guiar a países y sus gobiernos en el desarrollo de políticas públicas para prevenir de forma específica las violencias sexuales. Se podría considerar que los instrumentos internacionales de derechos humanos son evidentes aliados para “las/los conformadores de la agenda” (*agenda setters*). Es decir, de aquellos “actores que desempeñan un papel clave a la hora de que determinados asuntos pasen a formar parte de la agenda pública y política” (López, S; Pétersson, E y Platero, L. 2014:16). Sin duda, entre estas “conformadoras de agenda” estarían el movimiento feminista, las ONG feministas, las ONG o entidades que intervienen con víctimas o supervivientes de violencia machista, o las propias expertas en políticas públicas de igualdad de género, externas a la administración pública —académicas o consultoras—, cuyo trabajo también es clave para “influir en los núcleos y procesos del poder” (Calvo, K; Gutierrez, M; Mena, L y Murillo, S, 2015: 157), así como en las narrativas de las políticas públicas en violencia de género y sexual.

Según lo referido, al hablar de la responsabilidad directa e indirecta que juega el Estado en materia de violencia hacia las mujeres (y específicamen-

---

⁴¹ Convención para la Eliminación de la Discriminación contra la Mujer (en adelante CEDAW), el Protocolo Facultativo de la CEDAW, las Recomendaciones Generales del Comité CEDAW, el Comité CEDAW, la Convención Interamericana para prevenir, sancionar y erradicar la violencia contra la mujer, “Belem do Para”, el Convenio del Consejo de Europa sobre prevención y lucha contra la violencia contra las mujeres y la violencia doméstica (en adelante, Convenio de Estambul), la relatora especial sobre la violencia contra las mujeres, sus causas y consecuencias, los Tribunales penales internacionales *ad hoc*, etc.

te, en violencia sexual), el estándar de la “debida diligencia”⁴², no solo sirve como criterio para evaluar las políticas públicas que se han desarrollado en el Estado español en materia de violencia sexual, también nos permite trazar el camino para el diseño de medidas apropiadas —desde un enfoque de derechos humanos—, conforme a las necesidades reales de mujeres y niñas. El compromiso no debe ser visto como una alternativa propositiva interesante, es fundamental recordar que la obligación del Estado de actuar con la debida diligencia⁴² respecto a la violencia de género —incluyendo las violencias sexuales— es además una obligación ineludible, tal y como quedó establecido en la propia “Declaración sobre la Eliminación de la Violencia contra la Mujer” (Art.4.1993),

“...Los Estados deben aplicar por todos los medios apropiados y sin demora una política encaminada a eliminar la violencia contra la mujer. Con este fin deberán (...) c) Proceder con la debida diligencia a fin de prevenir, investigar y, conforme a la legislación nacional, castigar todo acto de violencia contra la mujer, ya se trate de actos perpetrados por el Estado o por particulares”.

---

⁴² El estándar de la “debida diligencia” se incorporó en 1998 al Sistema Interamericano de Derechos Humanos, a través de la histórica decisión de la Corte Interamericana de Derechos Humanos en el caso *Velásquez Rodríguez vs Honduras*. La CIDH dictaminó que “un acto ilegal que viola los derechos humanos y que en un comienzo no es directamente imputable al Estado (por ejemplo, porque la persona no ha sido identificada) puede dar lugar a la responsabilidad internacional del Estado, no por el acto en sí, sino por la falta de debida diligencia para impedir la violación” (párrafo 172).

3. No nos dimos cuenta de que violencia sexual también era violencia de género: el impacto de las políticas públicas de igualdad de género del Estado español en las vidas de las mujeres agredidas sexualmente.

Conviene recordar que el movimiento político feminista occidental —y de forma concreta, el “movimiento anti violación”⁴³ durante la Segunda Ola feminista de los años 70 y 80 (Millet, 1970; Browmiller, 1981; Griffin, 1986; Kelly, 1988; MacKinnon, 1989)— situó en la agenda pública⁴⁴, y en la agenda política⁴⁵, la cuestión de la violación como un asunto central que debía ser abordado por las instituciones y poderes públicos. Conscientes del profundo daño psicológico y físico que implicaba para las mujeres negar de la memoria colectiva la atrocidad que había supuesto la violación (Herman, 2004) —además de incluir de manera determinante en la agenda pública los derechos de las mujeres—, fundaron los primeros espacios —los *Rape Crisis Centers* (en castellano la traducción adoptada es *Centros de Crisis de Violencia Sexual*)—en los que las víctimas, abiertamente y de forma segura, podían hablar, sin ser juzgadas, de la violación y otras formas de violencia sexual⁴⁶ (Bevacqua, 2000; Green, 1976; Jones & Cook, 2008).

La denuncia de la violencia sexual y, de forma específica, la violación, se convirtió en una proclama feminista central, al considerar la violación como la “institución” por excelencia sobre la cual se sostiene la subordinación y discriminación estructural hacia las mujeres.

---

43 *New York Radical Feminist (NYRF)*, fundada en los años 70 por Sulamith Firestone y Anne Koedt fue una de las organizaciones que inauguraron en los años 70 el movimiento anti-violación (*anti-rape movement*).

44 Siguiendo la definición a la que apuntan López, S; Peterson, E y Platero, L, “se denomina agenda pública a aquellos asuntos que concitan la atención y el debate en la sociedad” (2014: 14).

45 Según López, S; Peterson, E y Platero, L, “cuando los asuntos candentes de la agenda pública llegan a ser objeto de discusión y debate por parte de los poderes públicos se comienza a hablar de agenda política o agenda de los poderes políticos (2014: 14).

46 El primer *Rape Crisis Center* se fundó en EEUU, en Washington, D.C. El recurso sigue existiendo en la actualidad. El año en que el centro abrió sus puertas, para poder servir de referente a otros centros, publicó el documento *How to Start a Rape Crisis Center* (1972), que serviría como guía para otros centros. En el caso del Reino Unido el primer *Rape Crisis Center* abrió sus puertas en 1976.

“We see rape, not only as a personal act, but as an institution which contributes to the physical and political subjugation of women”. Carta de invitación para formar parte de la *Feminist Alliance Against Rape and Aegis*. 30 de Julio de 1974.

Feministas como Kate Millet en su *Política Sexual* (1975), o Susan Bronw-miller a través de la obra de referencia *Contra nuestra voluntad: un estudio sobre la forma más brutal de agresión a la mujer* (1975) ubicaron en la escena política y social de ese momento el debate sobre la violación, manifestando abiertamente que mediante la violación “todos los hombres mantienen a todas las mujeres en situación de miedo” (Brownmiller, 1981: 14). O considerándola el paradigma de la “Política Sexual” (Millet, 1975) en los siguientes términos: “en la violación, por ejemplo, la agresividad, el desprecio y el deseo de ultrajar o destruir la personalidad ajena adopta un cariz ilustrativo de lo que es la política sexual” (Millet, 1975: 102).

Otras feministas, como Catherine MacKinnon, además de disertar a lo largo de su carrera sobre numerosos aspectos acerca de la violencia sexual, gracias a su trabajo — como abogada, teórica feminista, y activista en los años 80—, tras representar a dos estudiantes de la Universidad de Yale en el caso de *Alexande vs. Yale*, por primera vez en los EEUU un alto tribunal reconoció que el acoso sexual ejercido contra dos mujeres estudiantes debía ser considerado una forma de discriminación por sexo y, por tanto ilegal. El caso posibilitó que “el acoso sexual” pasara, de estar en la “agenda social” como debate social, a situarse en la “agenda pública” y, por último, a formar parte de la “agenda de política”. Desde ese momento, numerosas universidades (como Yale) tuvieron que protocolizar actuaciones contra el acoso sexual por razón de sexo.

El contexto español, a diferencia del anglosajón o el latinoamericano, presenta sin embargo una fotografía muy distinta en cuanto a la ubicación, tanto en la agenda pública como política, de la lucha contra las violencias sexuales. La “cuestión de la violación” —como referían las feministas radicales de los años 70—no ha ocupado, hasta hace escasos años, un lugar significativo ni relevante en ambas agendas. Así se comprueba en el desarrollo de las políticas públicas de igualdad estatales de los últimos 30 años,

en donde la prevención de la violencia sexual en sus distintas manifestaciones apenas ha tenido relevancia (Tardón, 2017).

De forma ilustrativa, los planes de igualdad de oportunidades que desde los años 80 comenzaron a elaborarse —conocidos como PIOM (Planes de Igualdad de Oportunidades de las Mujeres)—han pasado de puntillas sobre la prevención de las violencias sexuales (Tardón, 2017). Y no ha sido hasta la aprobación del Pacto de Estado contra la Violencia de Género, en 2017, cuando se han vislumbrado algunas medidas significativas. A pesar de ello, el mismo Pacto de Estado —anclado aún en un marco de la violencia hacia las mujeres centrado, principalmente, en la violencia en pareja o expareja— ha obviado significativamente el desarrollo de medidas específicas para combatir la violencia sexual en todos los espacios en los que se ejerce, así como en cualquiera de sus manifestaciones. Por ejemplo, el documento no desarrolla medidas para actuar y prevenir la violencia sexual en entornos digitales, en espacios públicos o en espacios de ocio.

La evidente invisibilización de la cuestión ha generado, además, una jerarquía de actuación que ha impactado en las propias víctimas y supervivientes de violencia machista (Amnistía Internacional, 2017). La *Ley 1/2004 de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género* fraguó un relato político en torno a un único sujeto normativo de las políticas públicas de igualdad. Las mujeres víctimas de violencia de género han sido, hasta recientemente, las “que reciben atención, visibilidad y recursos públicos” (López, 2015:166). Tal y como apunta la misma politóloga Silvia López (2011) en su análisis sobre los marcos interpretativos de la violencia de género en España, “la violencia masculina en el seno de las relaciones de pareja heterosexual es, sin duda, la manifestación que más legislación y atención atrae, especialmente desde 1997⁴⁷” (López: 20). La “violencia de género” (y la interpretación de la propia expresión) fagocitó la necesaria conceptualización de otras violencias machistas, como son las violencias sexuales, limitando de forma paralela su abordaje desde las instituciones públicas estatales, responsables de su prevención y erradicación. Incluso a

---

47 Año en el que Ana Orantes es asesinada.

día de hoy, cuando por fin la violencia sexual vuelve a situarse en la agenda política, el imaginario social y las actuaciones desplegadas siguen perpetuando numerosos mitos sobre la violencia sexual, por ejemplo, asumiendo que la violación es la agresión sexual por excelencia, y por tanto obviando otras manifestaciones más sistémicas y normalizadas como puede ser el acoso sexual laboral o la agresión sexual en la infancia. Cuyas secuelas pueden ser igual o más acentuadas.

Reconociendo los enormes obstáculos a los que se que enfrentan las mujeres que sufren violencia machista en el entorno de la pareja o expareja para que, aún a día de hoy, sus derechos humanos sean reconocidos, protegidos y garantizados por las instituciones responsables de ello (Amnistía Internacional, 2004, 2009, 2015; Mugarik Gabe, 2017; Plataforma CEDAW Sombra España, 2014, 2019), y a pesar de la aprobación, en 2005, de la *Ley Orgánica 1/2004 de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género*, llama la atención cómo el discurso que durante todos estos años ha cobrado relevancia sobre la violencia de género ha invisibilizado también la violencia sexual que se produce en el entorno de la pareja o expareja, priorizando, como indicadores de detección y atención, la violencia física, la violencia psicológica y, aunque más tardíamente, también la violencia económica.

La tesis doctoral elaborada por Alicia Martínez Sanz en 2015 —relativa a la violencia sexual sobre las mujeres en la relación de pareja y sus repercusiones en la sexualidad de las mujeres— señala que, no sólo las mujeres tienen dificultades para reconocer la violencia sexual que sufren con su pareja, también las propias profesionales de los servicios especializados experimentan deficiencias a la hora de realizar su intervención profesional. Entre otros motivos, por la ausencia de herramientas para la exploración profesional, por los propios prejuicios y estereotipos de los equipos profesionales, y porque las herramientas para evaluar el riesgo o la propia violencia se han centrado, principalmente, en explorar el maltrato físico y psicológico, y no la violencia sexual.

En los últimos cuatro años —desde que la violencia sexual ha vuelto a la agenda social—, mi experiencia profesional como formadora y docente con-

firma una importante demanda formativa en violencia sexual de los equipos profesionales de servicios especializados que trabajan con las mujeres. Su papel es crucial en el acompañamiento de las víctimas y supervivientes que deciden y pueden romper su silencio, tanto si han vivido violencia sexual en su entorno íntimo como fuera de éste. La formación especializada no puede, sin embargo, limitarse sólo a las profesionales de la intervención social en violencia de género. Tal y como establece la propia narrativa de los distintos instrumentos y organismos internacionales de derechos humanos, si partimos del hecho de que las causas de la violencia sexual (como manifestación de la violencia hacia las mujeres) arraigan en los desequilibrios estructurales de poder y en la discriminación y desigualdad estructural entre hombres y mujeres (Comité CEDAW. Recomendación General Nº35), todos los equipos profesionales y todas aquellas instituciones que vayan a estar en contacto directo o indirecto con las víctimas y supervivientes deben ser formados de manera inmediata en la materia: operadores jurídicos, fuerzas y cuerpos de seguridad, personal sanitario, personal de las administraciones públicas, personal de los servicios sociales, etc.

La fotografía fija (expuesta en los párrafos precedentes) acerca de la desafortunada invisibilidad de la violencia sexual en las políticas públicas estatales, se aproxima aún más a la realidad constatada si, como herramienta para evaluar lo que el Estado español ha realizado, utilizamos el estándar de la debida diligencia⁴⁸ como indicador para determinar si se cumple o no con las obligaciones adquiridas. A pesar de que este artículo no va a entrar al detalle de las medidas que, como Estado, se han tomado en relación a los cuatro grados de obligación que determina la debida diligencia, un breve recorrido sobre el listado elaborado por la Relatora para la Violencia de género Radhija Coomarsawamy (1999) acerca de las consideraciones que determinan si un Estado cumple sus obligaciones de debida diligencia en el marco de las violencias de género, nos aproxima a la constatación de que la prevención de las violencias sexuales no ha sido un asunto a considerar

---

⁴⁸ (1) Prevención de la violencia de género en todas sus manifestaciones, 2) protección y atención a las víctimas y/o supervivientes de violencia de género, 3) investigación y sanción en relación a los hechos y a los agresores y, 4) reparación integral a las víctimas y/o supervivientes de toda las formas de violencia de género.

en la agenda pública, ni en la agenda política y, por supuesto, tampoco en las medidas específicas que se han desarrollado en los últimos 30 años, incluidas en las políticas públicas en igualdad de género.

<p>Adopción de leyes específicas</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Código Penal: <ul style="list-style-type: none"> • Título VIII. Delitos contra la libertad e indemnidades sexuales. • Título VI: delitos contra la libertad. • Ley 3/2007 para la Igualdad Efectiva de mujeres y hombres. • Ley 35/1995 de ayuda a víctimas de delitos violentos y contra la libertad sexual. • Anteproyecto de Ley Orgánica de Garantía Integral de la Libertad Sexual (marzo de 2020).
<p>Elaboración de Planes de acción</p>	<ul style="list-style-type: none"> • I PIOM (1988-1990): no aborda la violencia de género en ninguna de las seis áreas. • II PIOM (1993-1995): el objetivo 8.7 recoge “desarrollar programas dirigidos a mujeres maltratadas y agredidas sexualmente”. • III PIOM (1997-2000): de las once acciones del objetivo 7.1 cinco de las medidas se centran en luchar contra la violencia sexual. El objetivo 7.2, se dirige a “erradicar el acoso sexual en los centros de trabajo”. • Primer Plan de Acción contra la Violencia Doméstica (1998-2000): ninguna medida específica en violencia sexual. • IV PIOM (2003-2006): de las ocho áreas que contempla el Plan, únicamente la 2 y la 5 incluyen actuaciones en el marco de algunas violencias sexuales. • II Plan Integral contra la Violencia Doméstica (2001-2004): del total de las 58 acciones incorporadas en cada área, en ninguna se especifican medidas en materia de violencia sexual. • Plan nacional de Sensibilización de la Violencia de Género (2007-2008), derivado del mandato de la propia Ley 1/2004: todo el plan se dirige a combatir la violencia de género en los términos que establece la ley. • Plan Estratégico de Igualdad de Oportunidades entre Mujeres y Hombres (2008-2011): escasas acciones dirigidas a prevenir el acoso sexual, y a fomentar la educación sexual en materia de derechos sexuales y reproductivos. • Plan Estratégico de Igualdad de Oportunidades entre Mujeres y Hombres (2014-2016). • Plan de atención y prevención de la violencia de género en población extranjera (2009-2012): en el eje 3, visibiliza modestamente la violencia sexual, a través de alguna mención. • Estrategia Nacional para la Erradicación de la Violencia contra la Mujer (2013-2016): es una estrategia enfocada a combatir la violencia de género en el entorno íntimo. Escasamente se significa la violencia sexual y, cuando se hace, la atención se centra en la trata con fines de explotación sexual, la MGF, así como el acoso sexual. • Pacto de Estado contra la Violencia de Género (2017-actualmente): El Eje 8, incorpora 14 medidas (Congreso + Senado), del total de las 214 del Congreso y 267 del Senado. • Actualmente no existe ningún Plan Nacional de Igualdad de Oportunidades (se encuentra en proceso de elaboración), ni Estrategia Nacional vigente. Tampoco hay una Estrategia, ni Plan Nacional de Acción sectorial en materia de violencia sexual, ni en relación a otras formas de violencias machistas.

Recopilación estadística e investigación sobre la magnitud de la violencia	<ul style="list-style-type: none"> • Anuario estadístico del Ministerio del Interior (sólo contempla las denuncias efectuadas). • Macro encuesta contra la violencia de género (2015, 2019).
Realización de campañas de sensibilización	<ul style="list-style-type: none"> • La primera campaña de sensibilización (Spot, redes sociales y cartelera) se realizó en 2018. • La segunda campaña de sensibilización se realizó en 2019 (Spot, redes y cartelera).
Capacitación de los equipos profesionales	<ul style="list-style-type: none"> • No se tiene constancia de que se hayan puesto en marcha medidas de capacitación y sensibilización en materia de violencia sexual realizadas a distintos agentes sociales desde la Delegación del Gobierno para la Violencia de Género.
Reparación de las víctimas	<ul style="list-style-type: none"> • Solo el Municipio de Madrid dispone de un Centro de Crisis, inaugurado en 2019. • El servicio de atención telefónica 016 no informa, ni asesora a víctimas de violencias sexuales. • No todas las comunidades autónomas disponen de servicios especializados para víctimas y supervivientes de violencia sexual (8 de 17)

A partir de 2016 se produce un decisivo cambio de paradigma (cuando el debate entra en la agenda pública), gracias a diferentes elementos. Las “ventanas de oportunidad” que señala Kingdon⁴⁹ (1995) — demandas del movimiento feminista, movimiento #METOO, visibilización en los medios de comunicación de casos relevantes y paradigmáticos con un gran impacto mediático, Pacto de Estado, ratificación del Convenio de Estambul en 2014, entre otros—facilitan que la lucha contra la violencia sexual adquiriera relevancia, y que las instituciones públicas y los poderes políticos lo incluyan entre sus propias agendas. Hasta entonces, en términos generales, el panorama era desolador.

4. Oportunidades presentes y futuras para la erradicación de las violencias sexuales

“El hecho de que un Estado parte no adopte todas las medidas adecuadas para prevenir los actos de violencia por razón de gé-

49 Cit. por López, S; Pétersson, E y Platero, L. 2014:16.

nero contra la mujer en los casos en que sus autoridades tengan conocimiento o deban ser conscientes del riesgo de dicha violencia, o el hecho de que no investigue, enjuicie y castigue a los autores ni ofrezca reparación a las víctimas y supervivientes de esos actos, constituye un permiso tácito o una incitación a cometer actos de violencia por razón de género contra la mujer. Tales fallos u omisiones constituyen violaciones de los derechos humanos”. Recomendación General N°35. Comité CEDAW

En agosto de 2014, los principales medios de comunicación de este país abrían sus ediciones relatando la violación de una joven en la feria de Málaga a manos de unos chicos entre 17 y 23 años. La noticia se hizo viral. Los comentarios en las redes sociales, las columnas de opinión y la valoración del hecho permitieron que, en menos de una semana, la chica pasara de ser identificada como una víctima a ser clasificada como una mentirosa sin escrúpulos. Al parecer —según relataron algunos medios— se inventó la violación, lo que la llevó a ser imputada por falsa denuncia. La justicia y ciertos medios volvían a determinar quién tenía el privilegio de ser víctima, y quién no. De forma paralela, la opinión pública hizo lo mismo. Como no podía ser de otra manera, “supuestos expertos/as” puntualizaron lo sucedido en los mismos términos:

“La denunciante de una falsa violación en Málaga acepta 10 meses de cárcel” El País. 22 de septiembre de 2014

“Ahora ya sabemos —porque ella misma así lo ha reconocido— que la denunciante presentó denuncia falsa para evitar que uno de los chicos difundiera una grabación en la que aparecía practicando sexo libre y voluntario con ellos (...). Hasta constatar la falsedad de la denuncia han pasado varias semanas durante las cuales hemos escuchado y leído voces, opiniones y propuestas muy variopintas de quienes se definen como “feministas” y “progresistas”. Artículo de Opinión publicado por una abogada. El diario.es 21 de septiembre de 2014

Tal y como se detalla en los dos primeros apartados de este texto, en aquellos años el debate sobre la violencia sexual estaba fuera de la agenda pública, también de la agenda mediática y, por supuesto, de la política. La chica que “supuestamente” sufrió aquella agresión sexual desapareció de la escena, y los principales medios de comunicación “siguieron a lo suyo”. Sólo dos años más tarde, en 2016, otro caso (la violación de una joven durante las fiestas de San Fermín, Pamplona) volvió a abrir periódicos, telediarios, y programas de radio de este país. El movimiento feminista reaccionó de forma inmediata saliendo a la calle para arropar a la víctima y exigir justicia. Las expresiones “¡YO SÍ TE CREO!” o “¡NO ES ABUSO, ES VIOLACIÓN!” se han erigido, hasta el día de hoy, en proclamas intrínsecas de las demandas feministas, logrando que la significación de lo expresado se convirtiera en la posibilidad de transformarse en política pública y, por tanto, en medidas concretas para prevenir las violencias sexuales y reparar a las víctimas.

La confluencia de distintos factores permitió que, lentamente, la lucha contra las violencias sexuales volviera a ser asumida por los poderes políticos e instituciones públicas. La irrupción en la agenda pública —visibilizando las sistémicas agresiones sexuales que sufren las mujeres en todos los espacios de socialización y relación— fue posible gracias a las víctimas y supervivientes, al movimiento internacionalista feminista, y a una inesperada e invisible alianza con otros actores sociales y políticos: periodistas, políticas, actrices, expertas en la materia y, sin lugar a dudas, profesionales con gran implicación en todos los ámbitos de acompañamiento de las víctimas y supervivientes (ámbito sanitario, policial, judicial y social). En el caso del estado español, la ratificación del Convenio de Estambul en 2014 engrasó el camino para que, por fin, los poderes públicos y las instituciones comenzaran a debatir y a tomar decisiones, bajo la inexcusable obligación de su implementación. El Pacto de Estado (2017) y las medidas que en él se desarrollan, a pesar de las ausencias que contiene, también representan positivamente la “alianza entre actores sociales y políticos, con el fin de conseguir determinadas demandas políticas” (López, S; Pétersson, E y Platero, L. 2014:15).

A día de hoy, es decisivo el reto que tienen por delante las instituciones públicas en la lucha contra las violencias sexuales y, de forma específica, el Estado español. Nos encontramos en un momento del “ciclo de las políticas públicas” (López, S; Pétersson, E y Platero, L., 2014), en el que se están diseñando futuras políticas públicas estatales en el ámbito sectorial de las violencias sexuales, decisivas para garantizar los derechos sexuales y reproductivos de las mujeres, con un impacto determinante en las vidas individuales y colectivas de todas. A pesar de la organización territorial de Estado español —debate sobre el que no voy a entrar— las futuras Normas, Estrategias de Prevención, Planes de Acción, Protocolos de coordinación y actuación, Campañas de Sensibilización, Investigaciones o líneas formativas en el ámbito académico y profesional serán cruciales para prevenir y combatir todas las formas de violencias sexuales.

En este sentido, poniendo en valor, más que nunca, la proposición “conceptualizar para politizar” (Amorós, 2005), y recordando los efectos que tienen para los cuerpos y las vidas de las mujeres los discursos y marcos a incluir en cada una de esas políticas públicas, el gran desafío —siguiendo las palabras de Judith Butler— es que ningún cuerpo, ninguna vida “sea tratada con negligencia por la Política y las instituciones⁵⁰”. No se puede permitir que las normas sean las que dictan los cuerpos que importan o no importan. Porque, como señala Butler, los poderes públicos, las instituciones y las políticas públicas que emanan de esas mismas instituciones son imprescindibles para frenar las estrategias del patriarcado. Para prevenir la violencia sexual “no puede haber vida corporal sin apoyo institucional” (Butler, 2017).

Aunque combatir siglos de normalización de la violencia sexual es una tarea complicada de realizar en menos de cinco años, la supervivencia de millones de niñas y de mujeres dependerá —aquí, pero también en otros lugares del planeta— de las narrativas de esas políticas públicas que se elaboren, del enfoque que se quiera incorporar, de los temas que se vayan a incluir, y del compromiso al que se quiera llegar desde el marco de derechos humanos, y bajo la decisión de incluir o no una mirada feminista.

---

50 Cit. por López. 2009: 35

Bibliografía

AMNISTÍA INTERNACIONAL (2004): *Hacer los derechos realidad. El deber de los Estados de abordar la violencia contra las mujeres*. Madrid: Editorial Amnistía Internacional (EDAI).

- 2009. *España. Una vida sin violencia para mujeres y niñas. Las otras víctimas de violencia de género: violencia sexual y trata de personas*. Madrid: Sección española de Amnistía Internacional.
- 2017. *Ya es hora de que me creas. Un sistema que cuestiona y desprotege a las víctimas*. Madrid: Sección española de Amnistía Internacional.

AMORÓS, Celia (1991): *Hacia una crítica de la razón patriarcal*. Barcelona: Anthropos.

- 2005. *La gran diferencia y sus pequeñas consecuencias...por las luchas de las mujeres*. Madrid: Cátedra: Feminismos.
- (2008). *Mujeres e imaginarios de la globalización (reflexiones para una agenda teórica global del feminismo)*. Argentina: Homo Sapiens.

BENHABIB, Seyla (1990): El otro generalizado y el otro concreto: la controversia Kohlberg- Gilligan y la teoría feminista. En Benhabib, S; Drucille, C. (Eds.). *Teoría feminista y teoría crítica. Ensayos sobre la política de género en las sociedades de capitalismo tardío* (pp. 119-150). Valencia: Edicions Alfons el Magnànim.

BEVACQUA, María (2000): *Rape on the Public Agenda. Feminism and the Politics of Sexual Assault*. Boston. Northeastern University Press.

BODELÓN, Encarna (2010): Derecho y justicia no androcéntricos. *Quaderns de Psicologia*, 12 (2), pp 183-193.

BROWNMILLER, Susan (1981): *Contra nuestra voluntad. Un estudio sobre la forma más brutal de agresión a la mujer: la violación*. Barcelona: Planeta.

BUTLER, Judith (2002): *Cuerpos que importan. Sobre los límites materiales y discursivos del sexo*. Barcelona: Paidós.

CALVO, Kerman; GUTIERREZ, Marta; MENA, Luis y MURILLO DE LA VEGA, Soledad (2014): El papel del conocimiento experto en las políticas públicas de igualdad en España. *Monográfico: políticas públicas en tiempos de crisis. Un análisis desde la perspectiva de género*. Volumen 5, pp. 157-184.

CÓRDABA DE LA LLAVE, Ricardo (2008): *Consideraciones en torno al delito de agresión sexual en la Edad Media*. Clio & Crimen, 5, pp. 187-202.

EDWARDS, Alice (2011): *Violence against women under international Human Rights Law*. New York: Cambridge University Press.

FACIO, Alda & FRIES, Lorena (Eds.): *Género y Derecho*. Santiago de Chile: Lom/American University, 1999.

FACIO, Alda: El Protocolo Facultativo de la Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer: análisis de los casos ante el Comité de la CEDAW. Instituto Interamericano de Derechos Humanos. 2019. San José de Costa Rica.

GREEN, Violet. (1976): *The primary purpose is to help raped women regain their strength as individuals*. CRISIS CENTRE OPENS, Spare Rib, United Kingdom, May, No. 46, pp. 17-18.

GRIFFIN, Sussan. (1986): *RAPE. The Politics of Consciousness*. New York: Harpercollins.

HERMAN, Judith (1997): *Trauma y Recuperación*. Madrid: Espasa Calpe.

JONES, Helen & KOOK, Kate. (2008): *Rape Crisis. Responding to sexual violence*. United Kingdom: Russell House Publishing.

KELLY, Liz (1988): *Surviving sexual violence*. Cambridge: Polity Press.

LÓPEZ, Silvia; PETERSON, Elin; PLATERO, Raquel (2014): Género y Análisis de Políticas Públicas. En LOIS, Marta (coord.) y ALONSO, Alba (coord.). *Ciencia policía con perspectiva de género*. Madrid: Akal.

LÓPEZ, Silvia (2015): Relatos que condicionan experiencias: implicaciones de los relatos de las políticas públicas sobre la violencia contra las mujeres y el aborto en España. *Revista de estudios políticos*, 167, pp. 165-191.

- 2011. ¿Cuáles son los marcos interpretativos de la violencia de género en España?. Un análisis constructivista. *Revista Española de Ciencia Política*, 25, pp.11-30
- 2019. Los cuerpos que importan en Judith Butler. Madrid: Dos bigotes.

MACKINNON, Catherine (1995): *Hacia una teoría feminista del Estado*. Madrid: Ediciones Cátedra.

MANTECÓN NOVELLÁN, Tomás (2002): Mujeres forzadas y abusos deshonestos en la Castilla moderna. *Manuscrits: Revista d'història moderna*, 20, pp. 157-185.

MAQUEIDA, Virginia (2011): Mujeres, globalización y derechos humanos. Reflexiones desde la categoría de “tensión”. *Pensamiento Iberoamericano*, 9, pp. 21-41.

MILLETT, Kate (2010): *Política Sexual*. Madrid: Cátedra. Feminismos. Primera Edición 1975.

MUGARIK, Gabe (2017): *Flores en el asfalto. Causas e impactos de las violencias machistas en las vidas de mujeres víctimas y sobrevivientes*. Bilbao: Mugarik Gabe.

PLATAFORMA CEDAW SOMBRA-ESPAÑA (2014): *Informe sombra 2008-2013 sobre la aplicación en España de la Convención para la Eliminación de toda forma de discriminación contra las mujeres (CEDAW)*. 61a Sesión del Comité CEDAW-Naciones Unidas. Madrid.

VIGARELLO, George (1999): *Historia de la violación. Siglos XVI-XX*. Madrid: Feminismos. Ediciones Cátedra.

WEST, R. (2004): *Género y teoría del derecho*. Bogotá: Siglo del Hombre Editores

TESIS DOCTORALES

SIMÓN LÓPEZ, María (2010): *Delitos carnales en la España del antiguo Régimen: el Estupro y los abusos deshonestos*. Tesis. Granada: Universidad de Granada.

MARTINEZ SANZ, Alicia (2015): *Estudio de la violencia sexual sobre las mujeres en la relación de pareja y las repercusiones de la violencia en la pareja sobre la sexualidad de las mujeres. Estudio realizado en servicios públicos de la Comunidad de Madrid*. Tesis. Alicante: Universidad de Alicante.

TARDON RECIO, Bárbara (2017): *La violencia sexual: desarrollos feministas, mitos y respuestas normativas globales*. Tesis. Madrid: Universidad Autónoma de Madrid.

QUÈ PODRÍEM ESTAR FENT DIFERENT. L'ABORDATGE DE LES VIOLÈNCIES SEXUALS A CATALUNYA.

MONTSE PINEDA LORENZO⁵²

---

⁵² **Montse Pineda Lorenzo** porta 26 anys treballant en organitzacions de lluita contra el VIH, des de la perspectiva feminista. En els últims anys ha dut a terme la formació sobre com abordar les violències sexuals i violències masclistes a Catalunya, dirigida a professionals a Catalunya. Ha coordinat recerques entorn a les violències sexuals, realitzat protocols davant les violències masclistes i sexuals, i publicat diversos materials entorn a la garantia dels drets sexuals, les violències masclistes i les violències sexuals.

“La trista realitat és que la majoria del mal és causat per gent que mai es decideix a fer el bé o fer el mal”. Hannah Arendt

1. Introducció situada a modus d'epitafi

Començar amb una cita d'Hannah Arendt mai és casual ni neutre, ni deixa indiferent a la persona lectora. Iniciar un article sobre què podríem estar fent diferent a Catalunya quan parlem de violència sexual, i començar amb aquesta cita és una declaració de principis. Una cita reconeguda, que no necessita justificació, i que fa una clara referència a la responsabilitat col·lectiva, individual, tècnica i política de totes nosaltres en un context totalitari. Reconec que no és començar delicadament. No hi ha disculpa. No hi ha escapatòria. La cita és un preludi de què aquest capítol no és un capítol retòric sinó que és un capítol polític. La violència sexual és un fet polític. Són les entranyes del patriarcat, i hem de revisar les entranyes per poder fer quelcom amb tot el cos.

Com a autora pretenc assenyalar que ha arribat el moment de fer les coses diferents, ha arribat el moment de fer les coses per al “bé”. I “el bé”, en l'actualitat, és descompondre el patriarcat. Deixar-lo podrir en les seves pròpies normes. Si no apostem per deixar de fer el “mal”, aquest sempre guanyarà. És un moment d'articular-se des del “bé”, és un moment de deixar de banda la retòrica acadèmica, el populisme polític a cada sentència infame i abandonar, per poc efectives, les polítiques públiques naïf. Cal decidir fer el “bé”. Perquè “el mal” ja el fa la resta. Cal posar les bases socials/econòmiques/polítiques (concepte en plural interseccional) perquè les dones (plural polític) puguem viure sense l'amenaça de la violència sexual tatuant-se als nostres cossos. I assenyalar aquells que sense decidir fer “el mal”, el fan. Ells són i formen part dels nostres “mal/sons”. En definitiva, “el bé” representa la llibertat sexual. L'autonomia. Els drets. Ara toca fer “el bé”.

Dit col·loquialment, a totes/tots ens toca mullar-nos per fer “el bé”, i per poder-ho fer cal primer situar-nos, nosaltres, en disposició de fer-ho. I en primer lloc, com diu la Patsili Toledo en el primer capítol, cal saber des d’on parlem/escrivim. Per tant, com a autora situo aquest article, des d’un aprenentatge col·lectiu de moltes feministes que hem compartit temps en el treball associatiu, i a la vida. I escric sumant-hi la meva experiència professional. Una experiència que, en resum, comprèn haver acompanyat terapèuticament a dones durant molts anys, en processos de re-apropiació de la seva història, i fer investigació sobre la resposta institucional que donem a les violències sexuals. Una experiència professional que m’ha embarcat a repensar una proposta que millori el model per a millorar l’abordatge de les violències sexuals, crear propostes d’actuacions municipals que remoguin les entranyes del patriarcat, i que m’ha permès compartir aprenentatges en les desenes de formacions realitzades a centenars de professionals de tota Catalunya. Aquest és el lloc des d’on escric. Ara ja toca començar a dir el que vull seguir dient.

En els capítols anteriors hem pogut veure que les violències sexuals estan, en aquest moment, en una revisió conceptual, jurídica i sobre com fer-hi front. Tots aquests debats i revisions s’estan produint en l’àmbit de l’àmbit internacional, estatal, i com no, a Catalunya.

I com diu Toledo en el seu capítol d’aquest llibre, “anomenar és també un acte d’apropiació. Tornar a anomenar i definir les violències sexuals és un acte de re-apropiació de les experiències viscudes per les víctimes i supervivents, per entendre els contextos en què s’han produït i els impactes que han tingut -tant les violències com les reaccions davant les violències- sobre les víctimes/supervivents, les seves comunitats i les societats en general”. Ella revisa com els problemes actuals que ens trobem en els marcs jurídics són més que conceptuals, són producte de la història de l’enfocament penalista. I escriu que “la perspectiva penal de les VS -encara dominant en la forma d’entendre aquestes violències- dona una visió distorsionada d’aquestes, en contrast amb les experiències viscudes per les supervivents, així com dels seus impactes i conseqüències”. Aporta llum en la necessitat de modificar el rumb, i articular una resposta on l’enfocament estigui centrat en les supervivents.

En el següent article heu llegit a Bárbara Tardón Recio, que ens ha recordat les obligacions ineludibles que l'Estat espanyol, "així com els diferents territoris i entitats locals, han d'adquirir en la seva responsabilitat col·lectiva tant moral com jurídica per a erradicar les violències sexuals i acompanyar a totes les víctimes". També fa una repassada ràpida (no per això menys contundent i significativa) de com el moviment feminista al llarg de la seva història ha posat a l'agenda política la violència sexual i en concret les polítiques anti-violació. Tardón finalitza parlant dels reptes a l'Estat, i situa que "s'estan dissenyant futures polítiques públiques estatals en l'àmbit sectorial de les violències sexuals, decisives per a garantir els drets sexuals i reproductius de les dones, amb un impacte determinant en les vides individuals i col·lectives de totes", i parla de futures Normes, Estratègies de Prevenció, Plans d'Acció, Protocols, Campanyes de Sensibilització, Recerques (...). Avanço que moltes de les coses que podem fer aquí a Catalunya van en sintonia amb aquestes actuacions, i també avanço que la resposta com a país i en l'àmbit local no es pot quedar aquí.

De seguida podreu llegir a la Laia Rosich en el seu article d'aquest llibre, on apunta debats rellevants que es creuen amb el present article i, sense avançar-me, només dir que la meua companya recorda que hi ha debats oberts sobre el consentiment, la graduació, i altres elements clau i assenjala de forma molt encertada elements que tindran a veure amb la xarxa i amb com enfortir aquesta resposta més terrenal a les violències sexuals. I seguireu amb l'Edurne Jiménez i la Maria Naredo, no faré espòiler dels seus capítols però sí que parlaré, al llarg de l'article, d'algun element que elles després, en els seus articles, aprofundeixen.

A propòsit d'això, el que cal és identificar primer quins són els aspectes rellevants del marc conceptual sobre les violències sexuals, com s'articula la resposta actual davant de les violències sexuals i què caldria tenir en compte per generar un nou model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya. I per tant, poder reflexionar sobre com hauria de ser aquest model tenint en compte el marc de les polítiques públiques que es plantejava en el segon capítol.

Com veieu, aquest text el dedicaré a donar claus bàsiques i tangibles -seguint el rastre de les companyes- per traduir el nou marc conceptual ètic

i jurídic en un model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya. Una resposta institucional (en sentit ampli) que posi les necessitats i els drets de les dones en el centre de l'abordatge. Es tracta, doncs, de revisar i canviar el paradigma de les violències sexuals, crear un marc on la perspectiva penal/pericial/desempoderadora no determini els itineraris de recuperació de les dones, on el món local sigui protagonista, i que ens permeti generar eines de prevenció que ens ajudin a desmantellar el sistema que sosté les violències sexuals. Fàcil? No, però sens dubte fascinant.

2. Les violències sexuals, una foto que segueix desenfocada a Catalunya

Utilitzar la metàfora de la foto és molt útil per poder fer una repassada ràpida sobre l'escenari de què passa amb les violències sexuals a Catalunya. Fer una foto és fixar i reproduir les imatges. Les imatges de la realitat. Però de quina realitat parlem? De la prevalença o de la incidència d'algunes manifestacions de les violències sexuals? Dels fets delictius? De la tipologia de serveis? Dels serveis i protocols associats a l'emergència? De les dones que identifiquen les violències viscudes?

És obvi que si parlem d'incidència i prevalença a Catalunya, estem parlant de coses molt similars que passen a altres territoris de l'Estat i a altres països. Però encara més obvi, que aquesta afirmació segurament sent certa és inexacta. Molts dels paràmetres que tenim per poder fer una aproximació no són comparables i no tenim informació actualitzada amb la dimensió necessària que es requereix per articular respostes reals en temps real.

Manquen dades quantitatives que ens expliquin que, a qui, qui ho fa i on passen els fets de totes i cadascuna de les manifestacions de violències sexuals en tots els àmbits. I és inexacte perquè la majoria de dades estan vinculades a fets delictius que en l'imaginari social/policial/jurídic són agressions sexuals o abusos sexuals. Aquestes dades pivoten sempre sobre les denúncies i la judicialització, mentre que la resta de dades passa a un segon pla.

Les enquestes de victimització porten tant de retard quan es publiquen i s'exploten que dilaten les respostes efectives, si creiem que aquest tipus d'instruments ens han d'ajudar a actualitzar serveis o actuacions. Si un dels objectius de les enquestes és que ens serveixin per afinar les polítiques públiques contra les violències masclistes, la temporalitat no és l'adequada. I no he entrat en el repte pendent -demanat des de diversos àmbits- referent a polir metodològicament les enquestes, i també polir com es treballen les dades en l'àmbit local per tal que ens puguin servir per articular política pública territorial. I tampoc parlo de l'enquesta sobre violències sexuals, perquè no en tenim, ara com ara, més informació que l'apareguda a la premsa.

La foto ens hauria d'ajudar a la resposta, a saber on han de reforçar-se serveis, o on s'ha d'invertir en formacions o actuacions de prevenció. I la foto dels serveis especialitzats de la xarxa també és molt insuficient. Malgrat que en els darrers anys s'han realitzat recerques, continuen sent deficitàries les fotos sobre els serveis. De vegades sembla que les nombroses investigacions i estudis que s'han fet tant des de govern com des d'ajuntaments, queden penjades a les pàgines web (amb una mica de sort) però no s'explica com s'han d'utilitzar o no s'aprofiten per poder afinar la resposta institucional. A més a més, la foto que tenim sobre les violències sexuals a Catalunya (i ho faria extensible a la resta de l'Estat) segueix sent una foto desenfocada. Per quatre motius essencials:

- els instruments que tenim segueixen amb la dinàmica fragmentadora de les violències sexuals, que no ens permet veure la dimensió real d'aquelles violències que vulneren el dret a la llibertat sexual,
- les dades amb les quals comptem són insuficients, poc transversals i recollides sense perspectiva interseccional,
- els serveis no utilitzen dades equiparables; molts indicadors no són compartits, alguns indicadors es recullen a l'inici del procés, i no permeten visibilitzar certes violències, per exemple la prevalença d'assetjaments sexuals i agressions sexuals dins de la violència exercida en l'àmbit familiar o/i en parella,

- i per últim, i no menys important, perquè en general se subestimen les dades qualitatives que són significatives per fer una bona foto.

2.1. Què podríem estar fent diferent per enfocar la foto?

Ser conscients, en primer lloc, que la foto està desenfocada. I una foto desenfocada no ens permet veure els matisos, que en la majoria d'ocasions és on trobaríem més informació de la realitat. En segon lloc, seguint amb les metàfores audiovisuals, és un bon moment per canviar la foto per un vídeo.

En l'àmbit de l'administració de Catalunya, s'ha de garantir un sistema públic de dades per poder conèixer la magnitud de les violències sexuals en tots els entorns, en tots els àmbits i en totes les seves manifestacions. I això amb l'actual sistema fragmentat de serveis, polítiques i administracions, no és possible. Anem a un exemple que ens pot il·lustrar la necessitat d'aprofundir en els matisos per aconseguir enfocar. En el darrer informe del 2019 sobre la Xarxa de serveis d'informació i atenció a les dones de Catalunya i de les oficines de l'Institut Català de les Dones, presentat per l'ICD dins l'àrea de consulta de violència masclista, es proposen les següents categories:

- Situació de violència múltiple
- Violència psicològica
- Violència psicològica i física
- Violència econòmica
- Violència sexual
- Mutilacions genitals femenines
- Matrimonis forçats

Crec que és obvi que les categories són asimètriques i que poden produir un biaix significatiu quan es parla de violència sexual. Es genera una categoria de mutilacions genitals femenines que no deixa de ser considerada com a

violència sexual. O la creació d'una categoria com la de matrimonis forçats que fa que es perdi l'oportunitat d'operativitzar més informació que més endavant ens pot ser útil, i deixant de banda que en la majoria dels casos de matrimonis forçats la forma d'expressar la violència és utilitzant la violència sexual i psicològica.

Crec que aquest exemple és oportú per poder dir que cal consensuar criteris a l'hora de recollir dades i explotar-les. Perquè passa exactament el mateix amb les dades dels SIE. Per tant, els dos serveis especialitzats que atenen dones utilitzen indicadors que no ens permeten calibrar la dimensió de les violències sexuals que pateixen les dones a Catalunya.

Per tant, és un bon moment perquè l'Observatori de la Igualtat de Gènere (OIG) i la Comissió Nacional per a una Intervenció Coordinada contra la Violència Masclista iniciïn un treball per a consensuar indicadors i criteris comuns a tots els serveis i recursos implicats en l'atenció a dones.

Aquest punt és imprescindible i ho és també que les administracions locals agafin protagonisme i revisin les seves dades municipals, per tal que no siguin fragmentades, insuficients, parcials i que aquestes els permetin adequar amb exactitud les seves polítiques. Aquesta feina ha de ser coordinada per la Comissió Nacional per a una Intervenció Coordinada contra la Violència Masclista com a responsable última de la qüestió.

Aquesta informació és bàsica, perquè és difícil poder articular respostes per a tot el territori sense que l'anàlisi i diagnosi dels recursos sigui acurada i amb perspectiva transformadora, interseccional i capacitadora. La xarxa i els circuits seran els imprescindibles per trencar la foto desenfocada.

En aquest sentit, s'hauria d'articular un monitoratge real per poder determinar la magnitud de les violències sexuals a Catalunya, tal com ho assenyalava la Recomanació General No. 35 (2017) del Comitè CEDAW. Recordem aquí que els Estats tenen obligacions davant les violències envers les dones, ja sigui que aquestes violències (en qualsevol de les seves manifestacions) siguin comeses per agents públics o privats. És a dir: violències masclistes

exercides per agents públics⁵³, com ara agents policials, personal sanitari o dels serveis de salut, personal penitenciari i altres funcionaris/es públics; o violències masclistes exercides per agents privats, com per exemple la parella, familiars o amistats d'una dona, persones del seu entorn laboral o acadèmic, o bé per desconeguts que siguin agents privats o particulars.

Quan parlem d'articular un model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya, estem necessàriament parlant de tots els processos implicats en la resposta institucional (governamentals o no). Per això, el que volem fotografiar no pot ser estàtic com ho està sent fins ara. La idea simbòlica de canviar fins a tenir un vídeo de la realitat suposa la necessitat de captar també els processos de prevenció i recuperació. I si parlem de processos, necessàriament parlem també d'incorporar una lectura no només del curt termini sinó també de com d'incorporar elements qualitius que detallin els processos.

Aquesta forma de captar la realitat, ens permet aproximar-nos a la idea de poder canviar el paradigma d'abordatge de les violències sexuals. Si entenem que per generar política pública (també local) necessitem entendre quins són els processos que passen les dones que són víctimes d'un assetjament sexual o d'una agressió, o són víctimes de tràfic, podrem entendre que necessitem identificar quins recursos necessitem, quins són els recursos amb què compten els municipis, les mancomunitats o les comarques i així poder generar espais nous. Preguntant-nos coses diferents, trobarem respostes diferents. I els circuits locals i comarcals són clau per fer-se les preguntes. I aquestes preguntes sols ens les podem fer si hi ha lideratges polítics feministes que així ho permetin.

3. Quina resposta s'està oferint a les violències sexuals a Catalunya

Quan ens preguntem què es podria estar fent de manera diferent, en primer lloc hauríem de fer una anàlisi de la situació actual per a poder identi-

---

⁵³ Una proposta és generar mecanismes on les violències exercides per agents públics siguin publicades de forma transparent tal com indica la recomanació 35 CEDAW.

ficar què necessitem canviar, què necessita ser millorat o simplement què necessita un enfocament diferent de l'actual.

A Catalunya, la nostra llei determina el marc on s'han de produir les polítiques públiques. Un marc que sempre ens determina (o ens hauria de determinar). El descriu breument, perquè les coses diferents que podem i hem de fer tenen a veure amb aquest marc general que determina les polítiques públiques i que hem de conèixer bé:

- Per una banda, tenim la Comissió Nacional per a una Intervenció Coordinada contra la Violència Masclista, que impulsa, fa el seguiment i avalua les actuacions sobre violència masclista que duu a terme la Generalitat, fomenta la col·laboració amb les entitats i institucions que treballen en aquest àmbit i empeny el treball en xarxa.
- Per altra, tenim el Protocol marc per a una intervenció coordinada contra la violència masclista, que inclou un conjunt de mesures i mecanismes de suport, coordinació i cooperació destinats a les institucions públiques i altres agents implicats en la lluita per a l'erradicació de la violència masclista.
- Els diferents territoris catalans compten amb els seus itineraris d'atenció a les dones que pateixen violència, els quals estan coordinats a diferents nivells: local, comarcal, intercomarcal i autonòmic.
- I en aquest marc general que determina de forma molt clara l'orientació de les polítiques públiques, hi trobem vigent actualment el Pla estratègic de polítiques d'igualtat de gènere del Govern de la Generalitat de Catalunya 2019 - 2022, que parteix d'una conceptualització transversal de la perspectiva de gènere i que inclou el II Programa d'intervenció integral contra la violència masclista. En aquest nou programa aprovat al 2019, hi trobem una actualització d'actuacions i propostes noves. Dit d'una altra manera, aquest programa és el full de ruta del Govern sobre les polítiques públiques en relació amb les violències masclistes. A banda dels objectius estratègics i operatius hi ha una sèrie d'actuacions, que segurament la seva temporalitat es veurà condicionada per la pandèmia de la COVID-19, però que han de seguir sent un full de ruta per les polítiques públiques del nostre país.

Per a seguir situant les bases, dir que al llarg d'aquests darrers anys s'han realitzat nombroses investigacions sobre les violències masclistes, i algunes sobre les violències sexuals.

Per contextualitzar la situació de les violències sexuals a Catalunya, i seguint la lògica del que acabo de plantejar és molt rellevant - novament i sense ànims de repetir el que ja està exposat al primer capítol d'aquest llibre - situar correctament el marc; així recomano llegir amb deteniment la investigació *Marc jurídic internacional, estatal i autonòmic de les violències sexuals (matrimonis forçats, mutilacions genitals femenines, tràfic d'éssers humans amb finalitat d'explotació sexual, assetjament i agressions sexuals)* del Grup Antígona (2016), i el *Marc jurídic i anàlisi jurisprudencial*, desenvolupat pel Grup de Recerca Antígona i coordinat per l'equip de Creación Positiva, així com el *Marc conceptual i el seu abordatge a Andalusia, Madrid i Catalunya*.

En aquest sentit, la diagnosi que va realitzar Creación Positiva com a encàrrec del grup de treball de la Comissió Nacional per a una Intervenció Coordinada contra la Violència Masclista, va resultar (l'any 2016) en una foto limitada i borrosa per molts motius però que de forma molt nítida ens va assenyalar una sèrie de dèficits en la coordinació, en la planificació i en l'execució de les polítiques públiques en relació amb les violències sexuals a Catalunya.

En aquesta diagnosi s'hi assenyalava, en primer lloc, els dèficits en la comprensió del fenomen de les violències sexuals, i com aquest element era clau per a poder observar que existia falta de coherència, no només en les polítiques públiques sinó en la configuració dels serveis que donen atenció a les dones que han sofert alguna de les manifestacions de les violències sexuals a Catalunya.

També s'hi assenyalaven disfuncions importants en la coordinació de la Comissió Nacional de violència masclista que es traduïen en falta de diligència per assumir la responsabilitat i per a planificar una resposta eficaç a les diferents manifestacions de violència sexual que tenen lloc a Catalunya. Així mateix, les disfuncions detectades suposaven que el conjunt de protocols i serveis que donen resposta a les violències sexuals a Catalunya incorporaven tal falta de coherència, i aquest fet es va traduir en l'afirmació justificada que no existia un Model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya.

Així mateix, s'assenyalava la manca d'avaluació global de les actuacions contra les violències masclistes i sexuals, especialment pel que fa al seguiment i revisió dels estàndards de serveis establerts al Protocol marc per a una intervenció coordinada contra la violència masclista, tant en l'àmbit departamental com per als circuits territorials. Es reclamava atenció a les particularitats territorials i s'assenyalaven dèficits en la formació especialitzada dels i les professionals.

També la necessitat urgent de revisar les actuacions en casos d'abusos sexuals a menors i altres maltractaments greus, ja que aquestes no duen incorporada la perspectiva de gènere. Aquest element és possible que es pugui corregir amb els nous serveis posats en marxa, tot i que no hi poso molta esperança pel fet que el procés que acompanya aquests serveis no està tenint enfocament de gènere.

En resum: no hi ha un model d'abordatge unificat de les violències sexuals perquè existeix una fragmentació en la visió de les violències sexuals, fruit del paradigma penal que també va condicionar la Llei 5/2008, de 24 d'abril, mitjançant el qual es resolen les situacions creades pels delictes sexuals sota una estructura patriarcal i reactiva que continua invisibilitzant la magnitud de les violències sexuals. El sistema actual d'atenció a les violències sexuals està basat en l'excepcionalitat, o sigui en les agressions sexuals recents i en clau medico-forense.

Alhora, els Departaments amb responsabilitats sobre l'abordatge de les violències sexuals, en els seus protocols disponibles, no tenen integrada de forma adequada la perspectiva integral que caldria tenir segons la Llei 5/2008. Això té a veure amb què no hi ha concordança ni del marc conceptual, ni de llenguatge, ni tècnica, ni tampoc dels recursos de la xarxa que s'haurien d'utilitzar segons la mateixa llei.

Els protocols reproduïen els problemes de lideratge i establiment de responsabilitats i competències. No hi ha criteris d'implementació reals dels estàndards de serveis especialitzats en violències sexuals. Els protocols d'abús sexual infantil, els de Mutilació Genital Femenina i els de Matrimoni Forçats no estan en consonància amb la Llei 5/2008. Ni incorporen els recursos disponibles de la xarxa especialitzada de forma adequada. I els

protocols se sostenen en uns serveis que no es corresponen amb la realitat territorial de Catalunya, ni amb la dotació de recursos ni amb les fórmules de coordinació establertes pels circuits.

Per últim, en tal diagnosi s'hi assenyalava que la configuració dels serveis especialitzats catapulten una idea diferent del que marca el protocol marc, i malgrat que en teoria l'atenció ha de garantir l'atenció a totes les dones, i a totes les formes de violències sexuals viscudes, la realitat és que el col·lapse dels serveis, i a vegades mancances de formació, no permeten vehicular les respostes adequades. Existeix inequitat territorial respecte als serveis disponibles per a les dones quan són agredides sexualment, però també en la manera d'entendre la disposició dels SIAD i dels SIE respecte a l'atenció integral de les violències sexuals.

A aquesta anàlisi se li sumen altres investigacions, com per exemple la *Diagnosi de la Xarxa d'atenció i recuperació integral per a les dones en situació de violència masclista*, del Grup Antígona (UAB, 2016).

Aquestes investigacions detecten dificultat en l'anàlisi de dades, ja que no hi ha dades compartides ni comparables entre els serveis ni entre territoris, i això impedeix una avaluació dels serveis i recursos i una dificultat a l'hora de compartir informació.

També, que la Xarxa de recursos està intervenint quasi exclusivament en casos de violència masclista en la parella. La resta d'àmbits de la violència masclista no queden prou coberts per la Xarxa. Que les nenes i adolescents, així com les dones migrades en situació irregular, en queden discriminades. I que l'eix de prevenció i sensibilització és el menys treballat per la Xarxa, malgrat que es reconeix que és el més important. Els SIAD, els SIE i PCME⁵⁴ són els que més temps hi dediquen.

Especialment deficitària és l'atenció a filles i fills en situació d'urgències. Persisteix victimització secundària. Existeixen greus dificultats per accedir als recursos en alguns territoris, i això és provocat per una organització deficient dels recursos. És evident en el cas dels SIE, fet que incrementa

---

54 SIAD: Servei d'Informació i Atenció a les Dones. / SIE: Servei d'Intervenció Especialitzada / PCME: Programa de Convivència i Mediació a l'Escola

la probabilitat d'abandonament dels processos de recuperació. I existeix atenció deficient per part d'alguns recursos no especialitzats.

També caldria millorar la coordinació entre serveis. Per exemple, entre els serveis que deriven les dones i els serveis d'acolliment, o entre els SIE i els serveis d'acolliment. Es generen duplicitats en els serveis sobretot a les capitals, que fan que aquests entrin en competència i sense una delimitació de les funcions de cadascun. Pel que fa als Centres d'Informació i Atenció Integral a les Dones– CIRD municipals estan funcionant com a recursos de la Xarxa tot i que no hi són reconeguts. Hi ha manca de coordinació amb els serveis de salut, tot i que són els serveis que més deriven a la xarxa de violència. Els serveis tècnics de punt de trobada - STPT no mantenen coordinació amb la resta de serveis de la xarxa. Hi ha dificultats en la gestió i cessió de dades en els espais de coordinació. Els Grups d'atenció a la víctima - GAV i les Oficines d'atenció al delicte - OAVD s'encavalquen moltes vegades en el seguiment de les dones, i les OAVD no poden oferir suficient acompanyament a les guàrdies dels Jutjats de violència sobre la dona - VIDO en la majoria de partits judicials perquè no tenen presència en tot el territori.

El treball en equip desitjable és deficitari en els serveis més petits com els SIAD. Els SIE, que són els serveis especialitzats en la recuperació de les dones, no tenen capacitat per abastar tota la violència masclista de les seves zones de referència, massa àmplies i “mal” comunicades. I és el SIAD qui està assumint aquesta funció en molts llocs, massa sovint sense tenir la infraestructura i especialització per fer-ho. Això és especialment complicat sobretot en l'atenció a adolescents i infants. I cada SIE queda articulats de forma molt diferent segons el territori on es troba.

Hi ha un pes específic importantíssim dels serveis socials de base en l'abordatge de la violència masclista; de fet són l'eix vertebrador, però en canvi no estan reconeguts com a servei de la Xarxa. Això perpetua que el treball es faci des de paradigmes conceptuals diferents, des d'un model de caire més assistencial que no pas d'apoderament de les dones i perspectiva de gènere.

Encara faltarien altres qüestions, com la necessitat d'articular respostes en l'entorn digital o la necessitat d'articular de forma més eficient la perspec-

tiva interseccional. Però en definitiva, el que voldria situar és que moltes de les qüestions clau que cal millorar en la resposta que donem des de Catalunya a les violències sexuals tenen a veure amb les respostes que donem a les violències masclistes en general.

Des de la meua experiència - i torno a estirar del meu/nostre com a entitat amb coneixement situat basat en la realització de protocols, assessorament, punts liles, guies i formacions especialitzades en tot el territori català-, el que situo com a un dels principals problemes és el col·lapse del sistema que aborda les violències masclistes a Catalunya. Durant molts anys, hem viscut amb uns serveis dissenyats en un determinat moment històric sociopolític, i amb una configuració del sistema de benestar molt determinat amb polítiques públiques molt verticals; però la realitat ens ha passat per sobre, i ens trobem:

- una saturació dels serveis important, tant als SIAD com als SIE. I no sols per la llista d'espera per poder fer recuperació, sinó també a les entitats especialitzades i als jutjats.
- unes professionals que tenen la seva capacitat professional limitada per l'esgotament i una voluntat infinita de fer el "bé" en molts casos sense recursos adequats.
- un model que va ser dissenyat en un moment on veníem de l'experiència de la llei estatal del 2004, on prevalia l'emergència i el caràcter juridicopenal de moltes de les accions. Malgrat que la denúncia no era l'epicentre, seguia condicionant tot el model d'atenció, en especial en les agressions sexuals.
- era imprescindible evitar el dany, però les eines de detecció pivotaven en evitar femicidis.
- amb models teòrics útils en un moment on posàvem l'enfocament en la violència de gènere i en la violència masclista (però que requereixen ser actualitzats).
- i com no, amb una manca de coordinació real que s'ha instaurat en la lògica institucional com un fet natural.

Alhora, ens trobem en un moment on l'entrada dels recursos econòmics excepcional que provenen de l'anomenat *Pacto de Estado contra la Violencia de Género* i també dels nous pressupostos aprovats per la Generalitat i el Parlament el 2020, ens ha donat aire, tant a les administracions com a les entitats (també més burocràcia). És un escenari econòmic on es creen nous serveis, que descongestionaran l'atenció. El repte sens dubte és aconseguir que aquests diners puguin ajudar a endreçar i planificar de forma més adequada. Segurament el principal repte sigui definir bé el rumb de les polítiques públiques de manera més integral i coordinada. I això ha de ser un repte a assumir entre totes les administracions.

El treball conjunt és essencial. Valgui d'exemple com les entitats feministes vàrem aconseguir posar en l'agenda política la necessitat d'intervenir en les violències sexuals que es produeixen en els espais públics, especialment en les festes i en els espais d'oci. Aquesta qüestió va irrompre amb força a Catalunya gràcies a grups feministes locals, recollint l'experiència que es portava treballant feia temps al País Basc i a Navarra. Això va produir efecte en molts col·lectius dels municipis, i va provocar que els Ajuntaments busquessin fórmules per intervenir en els espais públics, com ara programant "punts liles", i els que buscaven actuacions més integrals iniciaven processos per a generar protocols d'abordatge de les violències sexuals. La Diputació de Barcelona s'hi va implicar, donant suport als municipis i editant la Guia per a l'elaboració de protocols davant les violències sexuals en espais públics d'oci. No hi entraré més perquè altres companyes en aquesta publicació ho fan. Però sens dubte totes les iniciatives municipals i comarcals en aquesta línia ens hi permeten arribar.

He deixat pel final, de forma intencionada, el fenomen de la violència institucional en el camp de les violències sexuals. Aquesta violència vindria a ser el producte directe de quan les institucions públiques deixen de fer el "bé», que diria Hannah Arendt. Quan per incapacitat de generar polítiques públiques de qualitat no posem les dones al centre, les revictimitzem. Podem buscar fórmules de com explicar-ho, podem buscar fórmules legislatives, però bàsicament les violències institucionals es produeixen quan el sistema no garanteix els drets de les dones. Novament sense retòrica. Novament

necessitem veure la gravetat de les coses que deixem de fer i que produeixen patiment a les dones i a les professionals que les acompanyen.

4. Què podríem estar fent diferent en la resposta que donem a les violències sexuals des de Catalunya?

Aquesta pregunta em genera una mica de vertigen, bàsicament per la complexitat del que suposa no quedar-se amb la recepta fàcil i tampoc amb la ingenuïtat de pensar que podem canviar tot un sistema que sustenta desigualtats en el curt termini. I dic curt termini perquè en el món de la política pública en el que ens movem parlem de legislatures. Qui diu una legislatura, diu tres o quatre legislatures que segueixen representant un “curt termini” si les coses de fons que hem de canviar són les arrels del sistema patriarcal. Perquè la dimensió del que hem de canviar implica veure resultats a molts anys vista, i precisament la immediatesa de les nostres polítiques públiques requereixen resultats dins la legislatura. Però com diu la Dolores Juliano cal ser optimista com a opció política, i jo ho sóc.

Segurament una de les primeres qüestions per poder respondre la pregunta de què podríem estar fent diferent, és ser conscients que cal fer-ho. Que cal fer coses diferents. I és probable que hi hagi gent còmoda amb la idea que s'està fent tot el que es podria fer donada la situació en què ens trobem. Em sembla correcte, i no dirigeixo aquest article a aquestes persones. L'escric per a les polítiques, directores, coordinadores i tècniques que volen apostar per poder fer coses diferents, i que estan disposades a treballar plegades pel bé comú. I que, precisament amb els recursos que comptem, volen fer coses que puguin canviar dinàmiques, serveis o programes per a millorar la vida de les dones.

Per tant, en primer lloc proposo reconèixer que hem de fer coses diferents si busquem canviar les coses. I això és espectacular, perquè apodera. Podem fer coses diferents, perquè volem resultats diferents. I sobre com afrontem a Catalunya les violències sexuals, hi tenim un ampli espai de millora. I això és una bona notícia. I quan parlo de Catalunya, parlo de totes les administracions, del Govern, del Parlament, de les entitats i de la ciutadania. Totes

juntes podem fer aquell “bé” que diu la Hannah per acabar amb les arrels totalitàries del patriarcat que fomenten i legitimen les violències sexuals.

És evident que, malgrat tots els avenços socials i polítics acumulats fins al present, no hem desterrat el patriarcat i se segueixen vulnerant els nostres drets. No serveix l'autocomplaença de pensar que, si seguim fent les coses iguals, tindrem resultats diferents. I el centre de la cosa no és el funcionament de la xarxa especialitzada o la idoneïtat dels recursos, ni tan sols pressupostaris; sinó que té a veure amb si totes les polítiques públiques que es realitzen en el nostre país compleixen amb l'obligació i la diligència que estableix la Recomanació 35 de la CEDAW i el Conveni d'Istanbul. I no complim ni la diligència ni les obligacions.

Per situar què fer diferent, és bàsic posar el subjecte en el centre del model o de les polítiques públiques que es requereixen per al seu abordatge. Per tant, imprescindible posar en el centre a les dones (en plural interseccional) i dotar al sistema de mecanismes per garantir els seus drets.

I a partir d'aquí, revisar i canviar l'estructura de coordinació i de planificació, buscant fer-la capaç i creativa per aconseguir canvis reals en la desarticulació del patriarcat que sosté les violències sexuals. Hem de poder fer un model d'abordatge de les violències sexuals que doni sentit a la idea d'abordatge de totes les expressions de la violència contra les dones, enteses aquestes com a vulneració dels nostres drets.

4.1.1 Ressituar les violències sexuals en l'epicentre del canvi

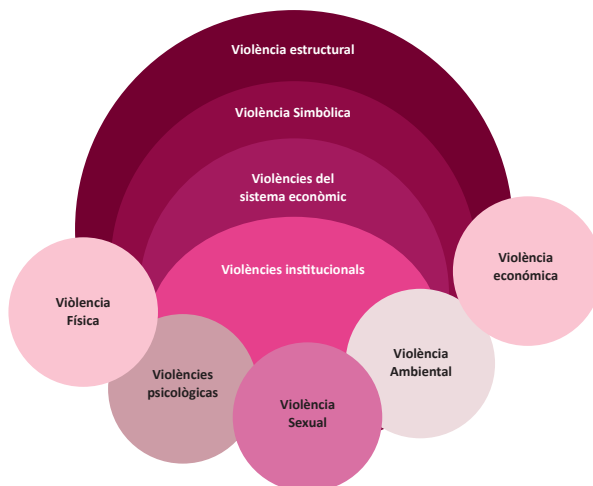
La violència sexual pot ser definida com aquella que restringeix la llibertat sexual de les persones, i en aquest context parlarem de la restricció de la llibertat sexual de les dones. Limita la seva capacitat de prendre decisions per ella mateixa, la conducta, i li imposa limitacions en l'autonomia sobre la sexualitat. Comprèn múltiples conductes, totes aquelles que atempten contra la intimitat, la sexualitat, els òrgans sexuals i les relacions afectives i eròtiques, que s'estableixen sense llibertat o que la condicionen directament. I tenen a veure amb la intenció de dominar i controlar la llibertat sexual.

Les violències sexuals no són només un problema de salut, un problema delictiu o un problema social, són –i han de ser enteses pels poder públics-, fonamentalment, com una violació de drets humans, i més específicament, en la mesura que es cometen per raons de gènere i atempten fonamentalment contra les dones i nenes, són una forma de discriminació contra les dones i una violació dels seus drets humans.

El que posa les violències sexuals en l'epicentre és precisament el fet que són violències que són base i sosteniment del sistema patriarcal. Aquesta afirmació no és fútil, tot el contrari, és una afirmació que vol subratllar el caràcter estructural d'aquesta violència. Sense la violència sexual no existiria el patriarcat. Per tant, segurament és el moment de reconsiderar la interconnexió entre les formes que conformen les violències masclistes i constituir-les com un element més complex i més orgànic.

S'han d'incorporar i interconnectar les diverses dimensions que tenen les violències per a les dones. I la proposta es podria resumir en aquesta figura que amplia les formes que reconeix la llei 5/2008 i que ens ajuda a reflexionar també sobre quines esferes de la vida i dels drets són afectades per la violència masclista i sexual.

Figura 1. Formes en que s'expressen les Violències Machistes

Aquesta forma de ressituar les violències sexuals és part essencial del canvi de paradigma. Serà necessari treballar en la reconceptualització quan la llei 5/2008 entri en processos d'actualització, no com un rentat de cara a un vell edifici sinó que requerirà tota una transformació interna. Això necessitarà valentia i consens.

I és que no es tracta de canviar les paraules i continuar treballant des dels mateixos llocs i des dels mateixos discursos, tot el contrari; quan parlem de canviar el paradigma estem parlant d'entendre les violències sexuals com a epicentre de la dominació patriarcal dels cossos, de les nostres vides.

4.1.2 Cap a un nou model on les dones i la recuperació siguem el centre

L'establiment d'un nou model d'abordatge de les violències sexuals ha de ser pedra angular del canvi, perquè la realitat diària ens hi aboca, i així ho necessiten les dones, les professionals, els serveis, i per a complir amb les obligacions internacionals.

Un nou model d'abordatge de les violències sexuals no suposa un catàleg de serveis o la creació d'unitats especialitzades, malgrat que és obvi que se n'ha de parlar; però allò primer a resoldre és la remodelació de les estructures de coordinació, planificació i intervenció del model. Suposa posar en pràctica els canvis en els Marcs conceptuals ja explicats i la recomanació CEDAW 35. L'altre element clau en la remodelació és la importància de la resposta interseccional, no com una cosa accessòria, sinó com a central en la mateixa resposta.

Caldrà modificació substancial de la llei 5/2008, una revisió de les formes, dels àmbits i en la descripció de les intervencions. I així mateix, incorporar elements de política pública traduint les obligacions que tenim a Catalunya sobre prevenció, reparació i investigació i sanció.

Caldria un nou Protocol marc de violències masclistes amb incorporació del model teòric adaptat als nous marcs (CEDAW35, Conveni d'Istanbul), i incorporar la lògica sobre com les violències sexuals no solament són una forma de violència masclista, sinó que de fet sostenen les desigualtats i la discriminació dins del sistema patriarcal. Un paradigma actualitzat que superi el

que es tenia durant l'etapa 2004/2008, quan l'acció estava centrada en com donar resposta a la violència de gènere/masclista dins la parella.

És imprescindible fer una actualització i integració dels estàndards de serveis, així com ho és traduir el protocol marc a tots els territoris, competències i administracions. Això suposa una cosa que encara no s'ha fet i que seria imprescindible per a completar la foto de la qual parlava amb anterioritat: avaluar-los. Avaluar el grau de compliment dels estàndards del protocol Marc.

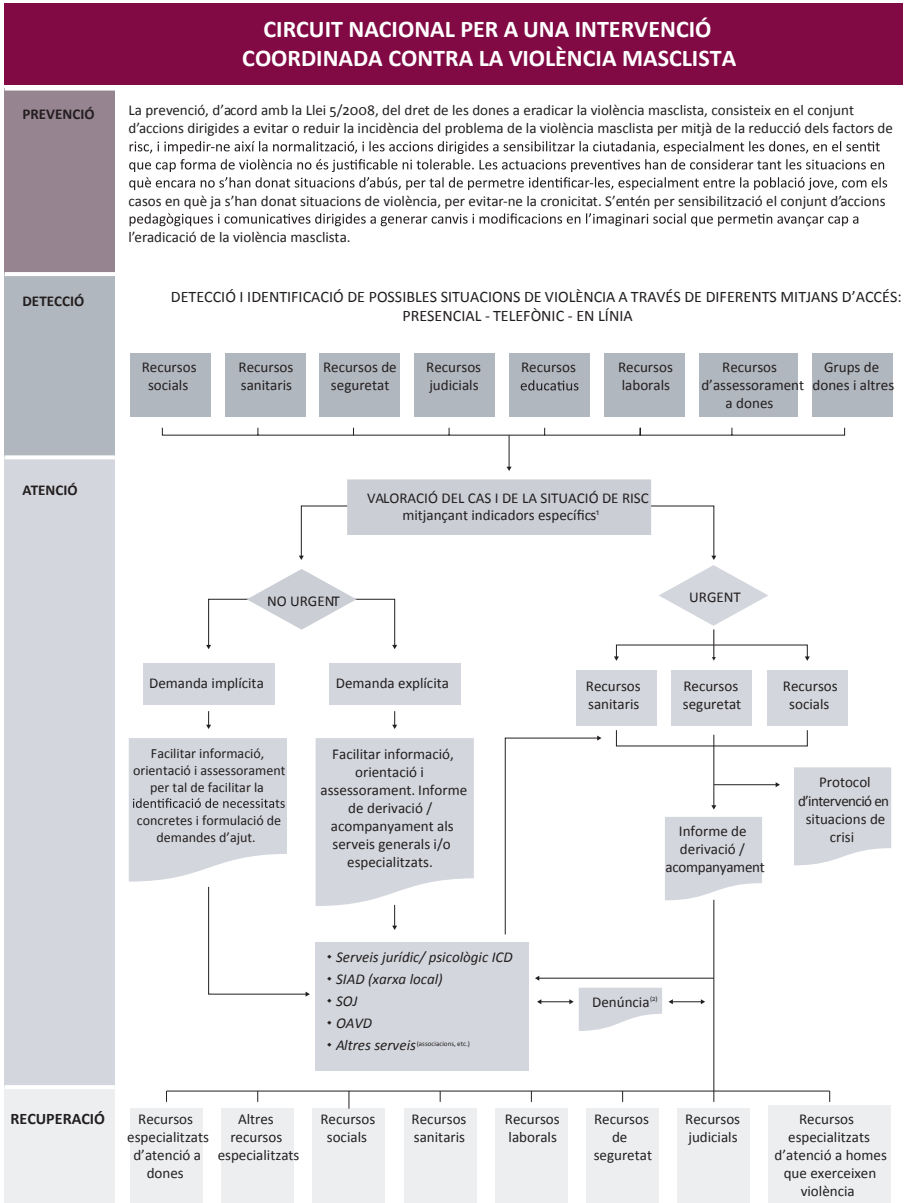
I finalment, la millora del funcionament de la Comissió Nacional de seguiment i de coordinació de la violència masclista en referència al funcionament dels grups de treball, en concret de les funcions del grup de les violències sexuals, és imprescindible per a millorar les polítiques públiques que aborden les violències masclistes en general i les violències sexuals en particular. L'alineació de les polítiques públiques des de la coherència, transparència i eficàcia al voltant de les violències sexuals és clau per a millorar com Catalunya afronta tots els reptes que suposen les violències sexuals.

El model no sols apunta cap a les competències de la Generalitat de Catalunya sinó també al de totes les administracions. Es tracta de poder articular sistemes que millorin la coordinació entre les administracions; que interament, entre les administracions, es puguin organitzar i coordinar millor. Doncs havíem apuntat com a dèficit de l'actual manera d'abordar les violències sexuals, precisament, la falta de coordinació entre departaments de la Generalitat, entre administracions, entre regidories, i el funcionament d'alguns dels circuits centrats en una lògica de parella molt estanca.

Alhora, haurem d'orquestrar un canvi en la manera com abordem les violències sexuals, desplaçant la nostra mirada i situant no els serveis sinó les necessitats i els drets de les dones al centre, tal com diu la recomanació 35 de la CEDAW i com apunten les diverses investigacions realitzades a Catalunya. Es tracta de transformar la perspectiva vertical que mantenim en les nostres intervencions, i presento d'exemple les figura 2 i 3 sobre com es generen respostes a les necessitats de la ciutadania, en aquest cas les dones.

A través de la figura 2 podem observar com les dones no hi són presents, no ocupen la centralitat, ja que el paràmetre és el risc a través d'indicadors i no les dones i les seves necessitats, els seus drets, i les seves capacitats.

Figura 2. Circuit segons el Protocol Marc on el risc és el protagonista i no les dones

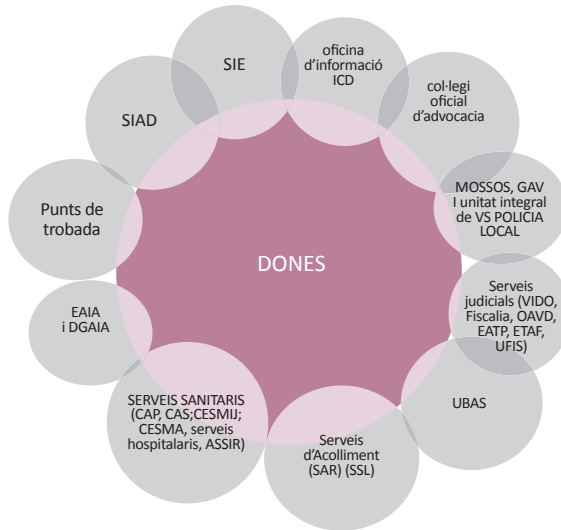

(1) Els indicadors poden ser força diferents segons quina sigui la casuística

(2) Instrument formal de denúncia, comunicació a la Fiscalia, sol·licitud d'ordre de protecció, etc.

Sens dubte, la possibilitat de canviar simbòlicament com entenem l'abordatge de les violències masclistes i sexuals pot ajudar a un veritable canvi de paradigma.

Figura 3. Posant el centre a les dones i no als serveis (el model adaptat a l'àmbit local)

Per altra banda, i seguint en competències interadministratives, un dels elements clau és l'oportunitat que protocols municipals i comarcals puguin incorporar i integrar aquesta mirada. Hi ha possibilitats d'anar avançant, treballar en el marc de la xarxa i començar a fer canvis en com s'articulen els serveis municipals per a donar una resposta real i efectiva a les violències sexuals des d'un model realment centrat en les dones. Això suposa donar una rellevància transcendental als SIAD i/o a les tècniques d'igualtat dels Ajuntaments i altres administracions locals, en el seu paper generador de política pública feminista interseccional. I per tant és important poder comptar amb professionals formades en aquesta lògica: això suposa que les formacions que es realitzen en les diferents administracions aconseguixin arribar a totes les professionals, caps d'àrea i regidories i conselleres electes, per tal que puguin integrar realment una perspectiva alineada amb les recomanacions CEDAW 35.

I és que serà bàsic, per aconseguir un model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya que ajudi a fer efectius els drets, assumir la rellevància de la coproducció de polítiques, i aquí és fonamental el paper de les diferents diputacions, municipis i consells comarcals, que no poden entendre's com a operadors sinó que han de formar part del canvi.

Per això, és imprescindible la revisió de la política pública entorn de la transversalització del gènere. Començant pel fet que, segurament, que la llei d'igualtat catalana del 2015 sigui una de les lleis menys conegudes i que acumuli gran dosi d'incompliment ens indica que alguna cosa no funciona. És una llei desaprofitada, que segurament en la seva avaluació al cap de cinc anys posarà molts deures a totes les institucions que tenen competències o matèries a desenvolupar. Alhora, això no impedeix que la llei s'ha d'actualitzar tant ideològicament com tècnicament.

I hi ha altres elements a atendre. Per exemple, la necessitat que les professionals puguin ser formades sense una sobrecàrrega en el seu treball. La necessitat que el funcionament dels circuits es basi en l'anàlisi de realitats complexes i no en algorismes o lògiques que només s'aguanten sobre el paper. Així com la necessitat de revisar els protocols d'actuació municipals i comarcals des d'una lògica possibilista però que permeti als equips tenir un enfocament integral sobre com abordar les violències sexuals.

Això suposa fer un treball intensiu per tal de determinar quines són les necessitats dels municipis i de les comarques, i alhora és necessari un exercici de generositat competencial. Segurament aquest és el repte més important que tenen els municipis i les comarques de Catalunya, tant per les dinàmiques internes dels municipis com per les dificultats de planificació, econòmiques i polítiques que suposa qualsevol canvi en l'organització municipal, comarcal o autonòmica.

Però és que ens cal, sens dubte, reconstruir un model, entre les diverses administracions. Que abordi les diverses competències que tenen els departaments de la Generalitat d'una forma més eficaç i efectiva. I amb forta implicació dels municipis, que, amb la revisió i articulació de respostes integrals en els seus serveis, tenen la possibilitat d'ajudar a produir aquest canvi. No ens podem permetre que hi hagi municipis, comarques o ve-

guerries que tinguin un protocol d'abordatge de les violències masclistes que no incorpori totes les formes i àmbits de les violències masclistes.

4.1.3 Altres reptes que podem assumir per fer les coses diferents.

Un dels reptes pendents és la prevenció de les violències sexuals en particular, i de les violències masclistes en general. Més endavant, Edurne Jiménez analitza en el seu article tot allò que envolta la idea de prevenció de forma extensa i precisa. Però aquí vull assenyalar diversos aspectes que em semblen rellevants, com insistir en la idea que la prevenció en clau "política" ha de ser l'epicentre de transformació del mateix paradigma de les violències sexuals.

Sens dubte la principal acció és comptar amb una Estratègia Nacional de Prevenció de les violències masclistes. I perquè? Doncs perquè a Catalunya li cal un marc consensuat, endreçar les accions, validar models i coordinar per a corregir i fer més efectiva aquesta prevenció. I segurament una de les primeres coses que hem de canviar és la idea de prevenció en si mateixa. Què prevenim en realitat? Prevenim el risc? Què és el risc en la violència? Prevenim l'impacte? Prevenim el com es configura el gènere com un fet performatiu en els nostres cossos? Què prevenim? L'estratègia nacional de prevenció hauria de respondre com a mínim aquestes preguntes.

Sens dubte, la prevenció en sentit ampli ens ha d'ajudar a desessencialitzar el gènere ("els homes són més actius sexualment", "els homes tenen certs instints que"...) i a desnaturalitzar les violències sexuals, així com a desconstruir els processos d'imitació de la violència masclista; però també ens ha d'oferir espais d'apoderament col·lectiu.

I aquesta estratègia Nacional - o el format que finalment es decideixi - haurà d'articular propostes situades, aterrades, també cobrint aquelles zones invisibilitzades, per exemple les agressions sexuals i assetjaments sexuals que pateixen les dones institucionalitzades. I quan diem institucionalitzades, diem les dones que viuen en centres penitenciaris, als centres de menors, als centres tutelats de la DGAIA, als centres d'internament per

a persones migrades, a les residències de gent gran, als pisos tutelats per a persones amb discapacitats, o a totes aquelles zones on els drets, per diversos motius, es troben més condicionats en el seu exercici.

L'estratègia també ha de pensar a lluitar en tots els camps. Per exemple, els missatges d'erotització de les noves formes de violència sexual que es pot observar en les xarxes socials són expressions de la capacitat adaptativa del sistema de dominació. I l'assetjament sexual i sexista a les xarxes és una presa dels espais per part de la masculinitat hegemònica. La idea és clara: no pot quedar cap territori sense amenaça. Per tant, aquest camp és un nou camp de "batalla", com diuen les companyes feministes llatinoamericanes, on hem de generar estratègies que vagin més enllà de la penalització. Cal prendre consciència de que és un nou cos social en batalla patriarcal. I la sexualització, els atacs sexistes, els assetjaments sexuals, i la vulneració de molts drets associats a la llibertat sexual, no són fútils.

Un dels reptes més importants que tenim les feministes (en tots els àmbits on ens trobem treballant) és, en aquests moments, l'apropiació del concepte de llibertat sexual sumat a la reconceptualització de l'autonomia sexual. Aquest fet sovint passa desapercbut quan es posa el focus en el consentiment des d'una lògica patriarcal, i en canvi, la llibertat i l'autonomia sexual són peces fonamentals per a entendre el veritable sentit de les violències sexuals com a epicentre del sistema de dominació. És important parlar del consentiment, però ho és més fer-ho sense caure en el parany de la banalització del patriarcat i de com configura la nostra manera subjectiva d'entendre el món, les nostres relacions i les nostres vides.

I és que la reiteració sistemàtica de les normes sobre el perill sexual estabilitza la violència sexual sobre el cos de les dones com produint i reproduint cossos materialitzats en la violència sexual (Nerea Barjola, 2019).

4.1.4 Les violències sexuals i la banalitat del “mal”

“Va ser com si en aquells últims minuts resumís la lliçó que la seva llarga carrera de maldat ens ha ensenyat, la lliçó de la terrible banalitat del “malament, davant la qual les paraules i el pensament se senten impotents”. (Arendt)

Vull anant tancant aquest capítol amb la mateixa autora amb la que l’he començat. Hannah Arendt descrivia els mecanismes que té el totalitarisme i el paper de la responsabilitat col·lectiva. Totes i tots tenim un paper davant el “mal”. Davant el totalitarisme, i aquí situades jo diria que davant el sistema de valors i l’estructura social que comporta el patriarcat. I evidentment tenim diferents responsabilitats per poder articular la resposta. Però totes i tots tenim a les nostres mans, per començar, deixar de banalitzar el “mal”. Per exemple, deixar de banalitzar la violència sexual, i per tant deixar de banalitzar el sistema patriarcal que genera mandats de gènere totalitaris (i hegemònics, binaris i dissociats).

Entre les coses que tenim per fer, que hem de fer, hi ha, necessàriament, un canvi de paradigma sobre com afrontem el treball amb els agressors, i amb totes aquelles persones que disculpen els processos violents que patim les dones, oferint-nos dosis de cura de la “banalitat”.

Jutjar, que és tenir consciència dels nostres propis actes i les seves conseqüències. Es tracta de pensar-nos diferent, de pensar en les accions que fem des del punt de vista d’un altre, de l’altra, i avaluar si estem disposats a viure amb els resultats quan suposa un dany (“mal”). És trencar la impunitat amb la qual operen les violències sexuals.

Aprendre dins un ecosistema on la norma és el “mal” suposa que no has d’afrontar o decidir entre fer el “bé” o el “mal”. Però la masculinitat hegemònica acaba on acaba el patriarcat, i tota la resta són elements performatius i resistents que hem de produir com a societat: en especial els homes, que han d’actuar per a deixar una existència plena de “banalitat”.

Sóc conscient que aquest apartat pot generar butllofes, però també sóc conscient que ens toca assenyalar mesures que canviïn la comoditat de

pensar que el patriarcat s'acaba amb campanyes naïf. - Com ara campanyes sobre la corresponsabilitat en la cura però que no toquen altres corresponsabilitats, com la de garantir la llibertat sexual de les seves parelles. O tallers per a homes aliats. Necessitem més: i necessitem, més que mai, qüestionar qui garanteix la llibertat sexual. No només necessitem saber qui la vulnera, sinó que toca saber qui i com la garanteix -.

S'acabarà quan la política pública aposti per desbancar el patriarcat com a sistema legítim. Quan els homes dissidents deslegitimïn els homes agressors/assetjadors/humoristes del patriarcat. Però també quan siguem capaces, com a societat, d'assenyalar als qui s'amaguen rere el privilegi, o rere el confort de complir ordres. Complir ordres com va fer Adolf Eichmann. És clau identificar quines ordres es troben més legitimades perquè estan més invisibilitzades, veure com d'integrades estan en la nostra subjectivitat i entendre com desterrar-les a través de les nostres decisions. Formar part de la decisió de desterrar el "mal" hauria de ser important per aconseguir aliats. I en aquest mateix sentit cal repensar el tractament mediàtic oportunista i populista que sovint s'aplica a les violències sexuals. A banda de seguir i complir les recomanacions deontològiques, caldria pensar altres estratègies per a situar-los en la responsabilitat directa.

I per últim, en aquesta necessitat de desmantellar un sistema que supura vulneració de drets contra les dones, ens trobem parlant dels agressors. Em permeto la llicència de no separar agressors d'assetjadors, ni de dimensionar (és una llicència temporal, perquè sempre ho faig). Si bé és obvi que no està servint el model de càstig penal que opera actualment, i sense entrar en un debat punitiu, sí dir que és necessari que la reparació passi pel reconeixement que el "mal" és sempre intencionat, i cal un codi penal que no deixi impune als agressors.

Cal recordar als agressors (en sentit ampli) que sempre podem escollir quan es tracta de fer (o no) el "mal". Per tant, la resposta primera com a societat ha de ser recordar a l'agressor aquesta premissa.

L'evidència científica i criminològica ens assenyala que hi ha molt pocs agressors sexuals que tinguin malalties disruptives de la seva personalitat, que no els permetin assumir el que han fet com a irreconciliable amb el fet

de ser un ésser humà. Cal invertir en espais on els agressors sexuals puguin ser atesos més enllà del sistema penal. I han de ser espais on es treballi la seva responsabilitat comunitària, més enllà de la sanció per l'agressió concreta per la qual han estat anomenats agressors.

Sens dubte, res d'això serà viable si la societat no fa un esforç per articular una resposta global, sòlida i feminista per a desarticular i transcendir la violència sexual, element clau per tal de desfer el patriarcat (i viceversa). I això comença pel plural del jo. Pensem com fer-ho i fem-ho.

4.1.5 Polítiques i serveis que necessitem per a millorar la reparació i la recuperació de les dones

Per acabar l'article trobo rellevant enfocar la recuperació i la reparació de les dones. La llei, el Protocol Marc i la resta de marcs que determinen el funcionament del sistema d'atenció a les dones que han patit violència masculista, i violència sexual en particular, està fragmentat com dèiem amb anterioritat. I el repte és generar un sistema i una xarxa ben integrada i coordinada. L'afectació és directa si volem millorar la reparació i la recuperació.

El model d'atenció a Catalunya, amb la configuració dels seus serveis especialitzats, hauria de ser prou àgil per establir una resposta de qualitat i experta davant qualsevol situació de violència cap a les dones: i quan dic qualsevol, hi incloc les agressions sexuals recents. Els SIADS, els SIE, l'OAV i determinats serveis en l'àrea de la salut ja tenen l'experiència i la capacitat tècnica per poder oferir el necessari reajustament. Perquè puguin abordar l'atenció a les dones que han patit o pateixen violències sexuals (assetjaments sexuals, agressions sexuals, mutilacions genitals femenines, matrimonis forçats, situacions de tràfic per explotació sexual...). Cosa que, de fet, ja estan fent. Com també ho estan fent moltes entitats especialitzades arreu del territori.

Precisament, considero que aquesta experiència està infravalorada, que està invisibilitzada l'experiència de moltes professionals que estan oferint una bona atenció a dones que necessiten ser ateses perquè durant la seva

infància, adolescència o adulta han estat víctimes d'alguna violència sexual i requereixen un espai terapèutic de recuperació. Considero aquesta atenció transcendent, precisament per a orientar que la violència sexual és una violència exercida amb caràcter patriarcal, pel que suposa en la vivència terapèutica de les dones el saber que efectivament no era com anava vestida, ni l'hora ni el lloc, ni era perquè el seu company anava borratxo ni un llarg etcètera d'estereotips sexistes.

La Maria Naredo aprofundirà, en aquesta mateixa publicació, en l'experiència dels centres de crisi, segons el de Madrid, una experiència de posada en marxa que ella mateixa va ser responsable d'iniciar seguint les recomanacions internacionals. Considero que es tracta d'una molt bona iniciativa, si bé també considero que l'organització de la xarxa catalana ens permet una altra forma d'actuar en el cas de les víctimes d'agressions sexuals que necessiten atenció integral en situacions que s'anomenen de crisi. També dir que no considero que la xarxa catalana, d'acord als recursos disponibles al territori, estigui sent capaç de fer-hi front actualment, i és imprescindible articular respostes integrals en tots els casos d'emergència del que s'anomenen "situacions de crisi" de violències masculines. La meua aposta/proposta tècnica, en el cas de Catalunya i coneixent el territori, és l'ampliació conceptual, tècnica i pressupostària dels equips dels serveis d'intervenció en crisis greus i que aquests puguin donar suport a les dones quan els serveis ordinaris del SIE no estiguin oberts.

És igualment imprescindible repensar el funcionament del telèfon 900900120 i el paper que ha de jugar, precisament pels casos d'assetjaments sexuals i agressions sexuals. I ja que repensem el paper del 900, estaria bé que es repensés la gestió contractual d'aquest recurs tan rellevant per a la vida i la recuperació de les dones que l'utilitzen: no pot seguir en mans d'empreses que no tenen ni apliquen perspectiva feminista.

Seguirà, en el capítol següent, la Laia Rosich, que entrarà de ple en matèria de com millorar l'atenció, amb idees clau sobre la formació i la supervisió tan necessàries per a poder executar els canvis en l'atenció a les dones. M'avançaria sumant-li la necessitat que programes de mentoria de les dones que han patit agressions sexuals.

Però per acabar, dir que considero que ha arribat el moment de pensar polítiques públiques que parlin de la reparació en termes que no siguin només individuals i econòmics; que comencem a pensar i repensar estratègies per situar la reparació com un element que pot contribuir a abolir el patriarcat. Per aconseguir-ho requerim memòria, reconeixement i trencament de la impunitat. I necessitem, sobretot, feminisme. I moltes feministes amb ganes de “ballar”.

Bibliografia

ARENDR, HANNAH: *Eichmann en Jerusalem, Barcelona 1999, pàg. 368, traducció del anglés de Carlos Ribalta; original alemán: Eichmann in Jerusalem. Ein Bericht von der Banalität des Bösen. Múnich 1986, pág. 371.*

BARJOLA, Núria (2018): *Microfísica sexista del poder: El caso Alcàsser y la construcción del terror sexual.* Ed. Virus

BODELÓN, Encarnación (2009): Las mujeres y las nuevas legislaciones sobre sus Derechos: el caso del Derecho a la seguridad. En *Revista Catalana de Seguretat Pública*, 79-91.

CEDAW (1992): *Recomanació General No. 19 sobre Violència envers les Dones.* Disponible a: <https://www.ohchr.org/en/hrbodies/cedaw/pages/recommendations.aspx>

CEDAW (2017): *Recomanació General No. 35 sobre Violència per raons de Gènere envers les Dones.* Disponible a: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CEDAW/Shared%20Documents/1_Global/CEDAW_C_GC_35_8267_E.pdf

CONSELL D'EUROPA (2011): *Conveni del Consell d'Europa sobre la lluita contra la violència envers les dones i la violència domèstica (Conveni d'Istanbul); adoptat a Istanbul en 2011.*

GARCÍA, Violeta y MUNTANÉ, Isabel (2016): *Dones valentes: Per una nova informació sobre les violències sexuals.* AADAS, Máster de Género y Comunicación UAB y Ayuntamiento de Barcelona.

PRADO SOTO, Nieves; PINEDA LORENZO, Montse; ZBAIRI PARDILLO, Nabila Elisabeth. / *Creación positiva (Autor) (2018): Guía per a l'elaboració de protocols davant les violències sexuals en espais públics d'oci*. Ed. Diputació de Barcelona. Disponible en: https://llibreria.diba.cat/cat/libro/guia-per-a-l-elaboracio-de-protocolos-davant-les-violencias-sexuals-en-espais-publics-d-oci_60917

GRUP DE RECERCA ANTÍGONA UAB (2016): *“Marc jurídic internacional, estatal i autonòmic de les violències sexuals (matrimonis forçats, mutilacions genitals femenines, tràfic d'essers humans amb finalitat d'explotació sexual, assetjament i agressions sexuals”*. El·laborat per: Toledo, Bodelón, Tur i Martínez. En: Informe per a Institut Català de les Dones (ICD) sobre l'Abordatge de les Violències Sexuals a Catalunya. Disponible a: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/docs/vm_abordatge_violenciassexuals_2.pdf

MACKINNON, Catherine. (1995): *Hacia una teoría feminista del Estado*. Madrid: Ediciones Cátedra.

NOCTAMBUL@S (2020): *7 pasos un plan de abordaje para construir de las violencias sexuales en espacios festivos*. Guía de apoyo técnico para elaborar protocolos y planes frente a las violencias sexuales en espacios festivos y de consumo de drogas. Barcelona: Fundación Salud y Comunidad, Ministerio de Sanidad.

SEGATO, Rita Laura (2003): *Las estructuras elementales de la violencia: contrato y status en la etiología de la violència*. Brasilia, Serie Antropologia 334, Universidade de Brasilia.

RODÓ-DE-ZÁRATE, Maria y ESTIVILL i CASTANY, Jordi (2016): *¿La calle es mía? Poder, miedo y estrategias de empoderamiento de mujeres jóvenes en un espacio hostil*. Emakunde.

TARDÓN, Barbara (2017): *La violencia sexual: Desarrollos feministas, mitos y respuestas normativas globales*. Madrid, tesis doctoral, Universidad, Autónoma de Madrid.

VICENTE, Rosario de (2000): *Los delitos contra la libertad sexual desde la perspectiva de género*. Anuario de Derecho Penal.

HISTÒRIC, DEBATS I PROPOSTES PER A L'ATENCIÓ I TREBALL EN XARXA DE LES VIOLÈNCIES SEXUALS DES DE L'ACCIÓ MUNICIPAL

LAIA ROSICH SOLÉ⁵⁵

---

55 **Laia Rosich Solé** és psicòloga i consultora especialitzada en l'abordatge de les violències masclistes. Vicedegana del Col·legi Oficial de Psicologia de Catalunya. Llicenciada en Psicologia, “Màster en Violència Domèstica i Familiar” per la UAB; “Postgrau en Gestió d’ONLs” i “Màster Oficial en Direcció de Serveis” per l’URL. Formació continuada tant en psicoteràpia com en polítiques públiques. Des de l’any 2003 ha realitzat atenció directa en l’àmbit de les violències masclistes i, en col·laboració amb institucions públiques i privades, formació a professionals, direcció i supervisió. També des del vessant de la consultoria, ha elaborat protocols i eines per a la millora de la intervenció, vetllant pel treball en xarxa, l’ètica, deontologia i cura professional.

1.1. La tradicional invisibilització de les violències sexuals, fins i tot en els circuits d'abordatge de les violències masclistes

“Hi ha [dones] que identifiquen perfectament la violència en la parella, però el que a vegades no han identificat tant són altres tipus de violència. A vegades la senyora ve i explica la violència que pateix amb el marit però, entremig, explica situacions en l'àmbit laboral o abusos sexuals patits de petita, però ve pel que preval que és l'actual.” Núria Bel. SIE Terres de l'Ebre. En el document de Tamaia: 10 anys de trajectes de dones en situació de violència masclista: itineraris, vivències i relats

Les violències sexuals han estat assenyalades i denunciades pel moviment feminista des de sempre. A Catalunya, durant els anys 70, en ple sorgiment de nombrosos grups i espais feministes, trobem ja la primera Comissió contra les Agressions de les Dones de la Coordinadora Catalana. Durant els 80, nombroses reivindicacions en relació amb la sexualitat i els drets sexuals van situar-se a l'agenda del moviment i de la legislació de l'època (anticoncepció, avortament...). I també als anys 90 i 2000, campanyes com ara “Contra les agressions a les dones, resposta social i no policial” assenyalaven la necessitat d'articulació davant les violències sexuals (Palomares, García Grenzner, 2015).

Malgrat això, no és fins a finals dels anys 90 i arran del terrible cas de la senyora Ana Orantes (i gràcies a tota la trajectòria de denúncia en el moviment), que premsa, institucions públiques i societat en general comencen a reaccionar davant una problemàtica que passa de privada i titllada de

“crim passional” a pública i, per tant, subjecta a ser tractada com a tal, amb un desplegament legislatiu i de polítiques públiques.

Així doncs, l'any 2004 s'aprova de forma unànime la *Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género*, que legisla de forma específica la violència que es dona en l'àmbit de la parella, exparella o anàloga relació d'afectivitat. I malgrat que aquesta llei anomena amb caire de tipologia les violències sexuals –*“la violencia de género a que se refiere la presente Ley comprende todo acto de violencia física y psicológica, incluidas las agresiones a la libertad sexual, las amenazas, las coacciones o la privación arbitraria de libertad”*– només se centra en l'àmbit de la parella.

1.1.1 El desplegament de la Llei Catalana i una xarxa d'atenció centrada en l'àmbit de la parella

A Catalunya, el desplegament de la Llei va realitzar-se a partir d'un treball llarg i participat per moltes entitats feministes i especialitzades, que va culminar en la *Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a erradicar la violència masclista*. En aquesta legislació sí que trobem, per una banda, les violències sexuals descrites com a tipologia: *“Violència sexual i abusos sexuals: comprèn qualsevol acte de naturalesa sexual no consentit per les dones, inclosa l'exhibició, l'observació i la imposició, per mitjà de violència, d'intimidació, de prevalença o de manipulació emocional, de relacions sexuals, amb independència que la persona agressora pugui tenir amb la dona o la menor una relació conjugal, de parella, afectiva o de parentiu”*; i per l'altra, incloses com a forma dins d'alguns àmbits, com es pot apreciar de forma resumida en la següent figura:

Figura 1: Tipologies i àmbits de violències masclistes segons la Llei 5/2008 del dret de les dones a l'erradicació de les violències masclistes.

Tipologies de violències masclistes	<ul style="list-style-type: none"> • Física • Psicològica • Sexual i abusos sexuals • Econòmica
Àmbits de les violències masclistes	<ul style="list-style-type: none"> • Parella • Família • Laboral: assetjament per raó de sexe i assetjament sexual • Comunitari: agressions sexuals, assetjament sexual, tràfic i explotació sexual de dones i nenes, mutilació genital femenina o risc de patir-la, matrimonis forçats, violència derivada de conflictes armats i violència contra els drets sexuals i reproductius

De la Llei, a més, se'n deriven algunes eines com ara el **Protocol Marc per a una intervenció coordinada contra la violència masclista**, publicat l'any 2009, que és el document usat perquè cada territori –municipi, comarca, demarcació específica– creï els seus mecanismes de coordinació i treball en xarxa a partir de quatre nivells bàsics d'intervenció: prevenció, detecció, atenció i recuperació.

Així, en congruència amb el desenvolupament legislatiu i de serveis especialitzats, durant la primera dècada dels 2000, arreu del territori es van anar creant comissions de treball que van generar protocols i circuits molt centrats en l'atenció directa i sovint d'urgència (i, per tant, amb un paper clau dels serveis sanitaris per la cura de lesions, policials per la denúncia, i socials per l'acollida o recerca d'habitatge d'emergència). I cap a finals de la dècada, a partir de la llei catalana i el protocol marc del 2009, es va realitzar tota una tasca de revisió i ampliació dels protocols i circuits, acollint molts altres serveis importants per a la detecció, així com considerant la importància d'atendre demandes no explícites, l'acompanyament en el procés d'identificació o la necessitat de disposar de serveis per a la recuperació. A més, aquest punt va anar de la mà del desplegament dels darrers

vint anys d'una xarxa de serveis d'abordatge a les violències masclistes (a la qual anomenarem *xarxa* en aquest text) pública i també privada (Serveis d'Informació i Atenció a Dones -SIADs-, Serveis d'Intervenció Especialitzada -SIEs-, serveis d'acolliment, punts de trobada i molts altres duts a terme per entitats feministes amb projectes propis).

El desplegament d'aquesta xarxa se centra, de forma molt majoritària, en l'atenció a les violències en l'àmbit de la parella. Aquesta és una conclusió clara de l'anàlisi que es va dur a terme des del grup d'estudi Antígona-UAB per l'Institut Català de les Dones l'any 2016, on s'assenyala que "les professionals de la xarxa manifesten estar capacitades per abordar o realitzar les derivacions oportunes amb relació a les situacions de violències en l'àmbit de la parella, però algunes manifesten no tenir les competències adequades o no disposar dels recursos oportuns per fer front a violències masclistes en alguns àmbits específics, i valoren que hi ha una manca de recursos per poder fer front a tot el ventall existent".

És així com es desplega una xarxa molt especialitzada però molt centrada en la violència masclista dins l'àmbit de la parella, i fins i tot dins del mateix àmbit ha calgut un recorregut i treball molt insistent per part d'entitats especialitzades per tal de considerar i saber-hi detectar les violències sexuals, gens evidents inicialment.

1.1.2 El fraccionament en l'atenció a les violències sexuals

Més enllà de l'àmbit de la parella, veiem com les violències sexuals han quedat recollides de forma especialitzada però també molt atomitzada en protocols específics, com ara: el **Protocol per a la prevenció i abordatge de l'assetjament sexual i per raó de sexe a l'empresa**, el **Protocol d'actuacions per prevenir la mutilació genital femenina**, el **Protocol de protecció de les víctimes de tràfic d'éssers humans de Catalunya**, el **Protocol per a la prevenció i abordatge del matrimoni forçós a Catalunya**, o el recent **Protocol de seguretat contra les violències sexuals en entorns d'oci** que sovint, per desgràcia, s'han treballat a banda o en paral·lel a les comissions, circuits i protocols d'abordatge de les violències masclistes del mateix territori.

A més, de forma evident, les formes de violència sexual classificades com a assetjament o agressió (o fins i tot l'accepció d'*abús* del Codi Penal), han quedat bàsicament ateses per dos àmbits molt específics: seguretat i salut.

Pel que fa a salut, en el **Protocol per a l'abordatge de la violència masclista en l'àmbit de la salut a Catalunya** de l'any 2009 (actualment en revisió), trobem una classificació específica per a les violències sexuals en el darrer punt que comprèn quatre itineraris. El primer exposa: “dona que presenta indicadors de sospita però que manifesta no patir violència”; el segon, “dona que afirma patir violència però que no es troba en perill extrem”; el tercer, “dona que afirma patir violència i es troba en perill extrem”; i el darrer, “dona que pateix una agressió sexual”. A més, en aquest cas compta també amb un **document operatiu de violència sexual** amb una àmplia descripció del procediment medicoforense però també d'atenció psicosocial.

Aquesta visió mèdica –tant des del punt de vista forense com psiquiàtric– de l'abordatge de les violències sexuals també ve sostinguda per un dels primers models d'abordatge d'aquestes violències, el de l'Hospital Clínic de Barcelona i el seu “Programa de prevenció i tractament de les seqüeles psíquiques en les dones víctimes d'agressió sexual”, un servei gratuït d'intervenció psiquiàtrica i psicològica dirigit a les dones que han patit una agressió sexual que pretén tractar els efectes posttraumàtics d'aquesta.

En paral·lel a la visió medicoforense i psiquiàtrica, les violències sexuals s'han vist bàsicament tractades **des del prisma de la seguretat i judicial**. I això és perquè la seva versió més estereotipada, la violació per part d'un desconegut, promou el pànic social, la persecució del delinqüent i, en definitiva, una lectura individualitzada i llunyana dels marcs estructurals travessats pel gènere que ha estat àmpliament reforçada per la criminologia clàssica. La mateixa anàlisi de la xarxa (Antígona, 2016) concloïa que les violències sexuals queden de nou sumides estadísticament en les seves tipologies jurídiques, principalment de tipus penal (abusos o agressions sexuals), el que contribueix de nou a la seva invisibilització. De fet, és a partir del 2014 quan el Departament d'Interior i Mossos d'Esquadra amplien els tipus de fets delictius i no només publiquen les agressions sexuals, sinó també totes aquelles relacionades amb la llibertat i indemnitat sexuals.

Més enllà de les dades, cal destacar que els tabús sobre les violències sexuals i aquest tractament des de l'òptica de la seguretat i la salut ha generat que a la xarxa, sovint, hagin estat viscudes amb gran alarma, provocant que en alguns casos es poguessin generar procediments que deixaven poc espai per a la comprensió, acompanyament i respecte a allò que la persona que havia rebut aquesta violència podia sostenir.

Així doncs, a banda de la creació de protocols i circuits paral·lels per alguns àmbits, i de l'estereotip principal a l'hora d'abordar les violències sexuals que ha provocat aquest lideratge des dels àmbits de salut i seguretat, hem de sumar encara una gran escissió, que és la que es fa visible quan **aquestes violències són patides per nens, nenes i adolescents (NNA)**. Aquesta violència sexual (*abús* segons el Codi Penal) s'ha treballat majoritàriament des de la lògica del desemparament i la desprotecció per part dels circuits i protocols específics d'infància en risc i, molt habitualment, sense vinculació als circuits i serveis d'intervenció en les violències masculines. De fet, no només sense vinculació, sinó que sovint fins i tot es podien apreciar recances i resistències evidents. Un exemple és l'anomenat Síndrome d'alienació parental (SAP), un constructe pseudo psicològic sense cap mena de rigor que mai ha format part dels manuals d'avaluació d'ús internacional (DSM-V i CIE-11) però que ha impactat de forma important especialment en la judicatura. Aquest constructe simplista i dicotòmic es basa a contraposar bàsicament una progenitora alienant versus un progenitor alienat. I proposa l'anomenada teràpia del càstig que es resol amb una ordre judicial que força la vinculació. En els casos de denúncia per violències sexuals, aquesta falsa síndrome també ha tingut un impacte terrible, fins al punt que segons l'estudi d'Antígona (2017) si la mare era la denunciante, era menys probable que el cas arribés a judici, cosa que va passar en el 17% dels casos, mentre que la taxa de judicis va arribar al 60% quan la primera denúncia va provenir del pare o altres membres de la família.

De fet, malgrat que en molts territoris comencen vies de treball conjunt de forma aplicada, el disseny de polítiques públiques encara està molt llunyà d'aquesta incorporació de la perspectiva de gènere en les violències sexuals a NNA, fins i tot quan es poden afirmar algunes qüestions claus i evidents, com ara: que es pot considerar una violència patriarcal més, que

pràcticament el 100% d'agressions són realitzades per homes, que cal revisar les demandes que es realitzen a les mares per ser considerades amb les habilitats marentals suficients, i que és necessari entomar amb valentia com aquestes violències ataquen el que vindria a ser el cor del patriarcat: la família i el dret dels progenitors.

Per últim, en els darrers anys, a més, cal sumar a aquesta parcialització en l'atenció de les violències sexuals els múltiples **protocols de prevenció del sexisme o d'agressions sexistes en espais d'oci**. Una multiplicitat de propostes que, de forma general, s'han anat desenvolupant responant a peticions i demandes polítiques i que, amb molt d'esforç tècnic, en els millors dels casos s'ha pogut vincular al circuit i protocol de violències masclistes. Aquest ha estat un dels grans exemples tant de l'ampliació dels agents implicats en els circuits com del treball comunitari de les violències masclistes, que recuperarem una mica més endavant.

1.1.3 Considerar les violències sexuals sota el marc de les violències masclistes

Aquest breu recorregut històric de la implementació dels circuits i xarxes de treball ens fa veure que, malgrat el marc internacional citat en anteriors capítols i la consideració àmplia que té el Conveni d'Istanbul, l'exclusió de les violències sexuals del marc legal estatal va contribuir a l'imaginari que les violències sexuals eren d'un altre ordre, no assumible sota el mateix paraigua.

Ara, la gran disputa de les violències sexuals passa, entre altres qüestions, per poder ser analitzades, recollides i ateses des del marc de les violències masclistes, incloent-hi tots els àmbits, manifestacions, contextos, edats, etc., i amb l'objectiu de millorar la comprensió i sobretot un abordatge que, en aquesta fragmentació, produeix molt dolor i deixa sovint a les professionals en situació de risc o desemparament.

Necessitem un model d'abordatge que elimini aquesta fragmentació, i alhora una comprensió de la perspectiva de gènere que defugi l'estereotip victimista, paternalista o que converteix tota la intervenció en una lluita

entre dones bones i homes dolents. Aquesta és una visió que fa molt mal als serveis i entitats especialitzades de la xarxa perquè en el fet d'etiquetar-los com "ideologitzats" els despulla de tota autoritat i rigor per a la intervenció. I, per descomptat, res més lluny. Ideologia n'hi ha sempre, a tot arreu. De fet, la ideologia majoritària i entesa com a "neutra" és patriarcal, perquè és la base normalitzada de la nostra cultura. És per això que, precisament, només situant aquesta perspectiva de gènere podrem equilibrar la mirada i pensar en intervencions més equitatives.

I és des d'aquest convenciment que el següent punt d'aquest capítol proposa desenvolupar les conseqüències de la visibilització de les violències sexuals i entendre com el seu desvetllament ha generat, i encara genera, múltiples debats al voltant de la seva conceptualització i el seu abordatge. Tot, amb la voluntat d'acabar, en el tercer punt del capítol, amb propostes possibles per a la intervenció en l'àmbit català i, molt especialment, municipal.

1.2 Els debats que se'ns generen en aixecar la catifa de les violències sexuals i les seves implicacions pràctiques en la intervenció

"A mi m'agrada autosexualitzar-me. Hi ha una generació de feministes que no pertany a la meua generació, que són més grans, que no surten a les discoteques o a les festes de barri a lligar. I és així... Moltes parlen des de la seva tribuna, amb el seu marit i els seus fills, i jo ni tinc marit ni tinc fills, perquè la meua generació està marcada per unes relacions fracassades. Aleshores jo, si surto a lligar, vull lligar. I estic farta que em recordin cada dos per tres que puc ser violada. Per això faig apologia, faig una defensa, de l'autodefensa feminista. L'autodefensa feminista no és victimitzar-se" Juana Dolores Romero, poeta, al programa de ràdio *Vostè primer* de RAC1

En els darrers anys, s'ha aixecat la catifa de les violències sexuals. L'explosió de fils de Twitter (*#cuéntalo*, *#metoo...*), els webs amb testimonis en

primera persona i les manifestacions davant els processos judicials com el de “La Manada” han fet que es posi sobre la taula com aquestes violències havien estat summament callades per les arenes movedisses sobre les quals se sustenten.

Poder-les nomenar ha estat, sens dubte, el primer triomf. Sembla simple, però no ho és en absolut. La por emmudeix, i sentir la legitimitat de poder-les nomenar, que aquestes paraules surtin amb so, que puguin ser escoltades, implica alhora una capacitat de detectar-les, de desnaturalitzar-les i de confiar amb qui escolta a l'altre costat. Implica no alimentar la vergonya i la culpa. Implica en si mateix una transformació de l'univers de possibilitats: assenyalar, demanar ajut, modificar creences mai qüestionades...

Ara bé, és cert que aquesta visibilització també ha aconseguit posar sobre la taula moltes altres qüestions, algunes encara no resoltes i en ple debat, que tenen la seva repercussió directa en els models d'intervenció. Resulta molt difícil ordenar-les de manera lògica, perquè la interrelació és molt complexa, però la proposta és mencionar-ne algunes, posar llum i consciència al fet que hem d'encarar els debats amb cura, i entendre també que tenen implicacions en els models i, en darrera instància, en com es realitzarà l'atenció i es modificarà un sistema de creences molt profund.

1.2.1 Reptes en la definició i categorització de les violències sexuals

Les violències sexuals impliquen un ampli espectre de successos en àmbits, formes i tipologies molt diverses. Això mateix fa que la seva classificació, ordenació i la mateixa definició no siguin gens senzilles. De fet, són fins i tot fonts de debat en el moviment feminista i en els models d'intervenció.

Pel que fa a la seva definició i classificació, sí que hi ha consens sobre que cal anar més enllà de les descripcions del Codi Penal, criticades per la distinció entre “agressió” i “abús” en funció o no de l'ús de la violència. Malgrat això, aquesta categorització penal és la que trobem encara en molts protocols, especialment els de caràcter sanitari i policial que, com hem dit, són els que han imperat fins ara en aquest tema.

Per defugir d'aquesta definició penal, en molts casos s'ha usat la definició de *violències sexuals* de l'Organització Mundial de la Salut (OMS): “*Qualsevol acte sexual no desitjat, sigui un intent o la consumació de l'acte, exercit per qualsevol persona, independentment de si aquesta és la parella o coneguda per la víctima, i en qualsevol espai, incloses la llar i la feina*”. O d'altres més generals com ara “Tot acte que atempti contra els drets fonamentals de la llibertat i autonomia sexual de les persones, amb els límits personals” de l'Associació d'Assistència a Dones Agredides Sexualment (AADAS) o “Una intromissió il·legítima no autoritzada cap a la sexualitat de la persona” de la Xarxa Feminista la Safor-Valldigna.

Entenent que molt probablement ens calen definicions molt àmplies per a poder abastar tot allò del que s'està parlant, cal considerar que en la recerca d'alternatives per a definir-la tenim alguns debats sobre la taula amb implicacions pràctiques, com ara:

- Sobre el desig: la inclusió del terme desig en les definicions (com fa l'OMS) és relativament habitual i considerat en si mateix problemàtic, donat que pot haver-hi consentiment però no desig i a la inversa.
- Sobre el consentiment: pel concepte de consentiment, treballat ja en el primer capítol, es valora la seva opció de ser adjectivat (consentiment afirmatiu) i també el que pot comportar la seva expressió. És en aquest punt on es considera superat el “No és no” i s'aposta per un “Només sí és sí”. Però també aquesta darrera opció, considerant la nostra cultura sexoafectiva i de seducció, compta amb veus discordants que apunten que això en la pràctica pot ser complex d'expressar en tots els actes i, a més, que d'alguna manera reproduceix la idea que una dona primer ha de tenir un “no” i, de nou, davant un “sí” pot quedar estigmatitzada (Garaizabal, 2020).
- Sobre la gradació: si hem de desenvolupar aquest “qualsevol acte” o “tot acte” en una certa gradació o no també és un debat, que té a veure amb com s'anomena allò que es viu. És a dir, si, més enllà que cada persona que ha rebut violència pugui viure-ho de manera pròpia i particular, hem de considerar poder-les diferenciar en funció de la gravetat, la intensitat (fa uns anys s'usava d'*alta* o *baixa intensitat*) o el contacte. Trobem algunes propostes que diferencien entre sí conductes com ara: exhibició, assetja-

ment, tocaments, agressió, violació... per tal d'ajustar les polítiques i molt especialment els models d'intervenció. Un exemple concret seria el debat al voltant de la resposta a aquells actes que poden generar malestar (mirades, floretes...) lluny de la línia de la intimidació. Es planteja fins a quin punt el marc legal, penal o administratiu ha de respondre davant d'això, o si el que cal és potenciar respostes personals o comunitàries apoderadores (Macaya, 2020). El debat sobre allò que etiquetem com a violència és complex i hi aprofundirem una mica més en el punt 3 del present capítol.

Per últim, és interessant assenyalar que, quan intentem generar una categorització de les violències masclistes des de la perspectiva de les violències sexuals, se'ns queda curt **el marc de categorització per tipologies i àmbits** que proposa el protocol marc, ja que són molt més transversals (Fig.1 del present capítol).

Aquesta categorització, que ha estat molt útil fins al moment, caldria revisar-la per tal d'incloure diversos aspectes. Per començar, dos àmbits que no van ser inclosos en el seu moment en la *Llei 5/2008* i que tenen una clara repercussió quan parlem de violències sexuals: les violències digitals i la violència institucional.

- Les violències digitals són aquells actes de violència masclista comesos, instigats o agreujats, en part o totalment, per l'ús de les tecnologies de la informació i la comunicació (TIC), a través dels telèfons mòbils, internet, les plataformes de xarxes socials o el correu electrònic (Serra, 2020). Aquesta dimensió tecnològica té elements específics i rellevants com ara la facilitat de cerca de continguts i la persistència dels mateixos a internet; la reproductibilitat i escalabilitat. Cada nova difusió de continguts promou i reforça les violències, pot donar lloc a la revictimització i crea un nou registre digital (Pikara, 2018). En el cas específic de les violències sexuals, hi ha pràctiques identificades, com ara el *sexpredding*, que consisteix a difondre fotos o material amb contingut sexual d'una altra persona sense el seu consentiment; la sextorsió, que és una forma d'extorsió sexual en la qual una persona rep xantatges o amenaces perquè envii contingut sexual (Candela, 2020); o bé el *grooming* en línia, que implica que un adult es posi en contacte amb un NNA, amb la finalitat de guanyar-se la seva con-

fiança i acabar amb la seva involucració en una activitat sexual (Save the Children, 2020).

- La violència institucional: Més enllà de la definició de victimització secundària, que sí que recull la llei catalana, en el seu moment es va deixar fora un àmbit clau per a garantir els drets de les dones: la violència per part de l'Estat, exercida directament o bé sobre la que es té responsabilitat, tant per acció com per omissió. És a dir, més enllà del binomi dona (que pateix la violència) i home (que l'exerceix), l'Estat és també un agent que pot exercir la violència de gènere institucionalitzada (Bodelón, 2014), i no només per l'acció directa dels seus agents, sinó per tots aquells actes que mostren una pauta de discriminació o impediment de l'exercici dels drets de les dones. Un dels temes claus i amb més documentació al respecte és l'androcentrisme jurídic que assenyala la mateixa autora, però evidentment no és l'únic i va molt més enllà. Actualment hi ha diversos compromisos polítics (Parlament, 2019 i Serra, 2020) per tal d'incorporar-la, voluntat que caldrà seguir detingudament.

A més d'aquests nous àmbits, cal també considerar:

- Que violències com la mutilació genital femenina o els matrimonis forçats, que ara trobem dins l'àmbit comunitari, són violències sexuals. I a més es produeixen en l'àmbit familiar.
- Reconèixer no només a les dones, nenes i adolescents cisgènere, sinó també a les transgènere, les intersexuals o les que no es volen relacionar amb cap espectre del gènere binari.
- Altres poblacions afectades, com ara les que pateixen assetjament sexual de segon ordre, que és el que es dona contra aquelles persones que reben atacs o represàlies per posicionar-se amb les persones afectades.
- Que cal anar molt més enllà del binomi professional-persona afectada. En aquest sentit, la xarxa d'abordatge de les violències masclistes es va anar construint arran de la demanda del mateix moviment feminista i de la necessitat de garantir iniciatives públiques, però sobretot associatives i comunitàries que havien iniciat serveis d'atenció. Així doncs, es va desen-

volupar una xarxa professionalitzada que ha estat l'encarregada de poder aplicar la Llei i els protocols d'abordatge que se'n desprenien. Veiem, però, en el cas de les violències sexuals, com els àmbits professionals s'eixamplaven (per exemple en els protocols de prevenció de les agressions sexistes en festes, que han inclòs regidories com la de Cultura o Urbanisme), però sobretot com era imprescindible comptar amb el teixit social, cultural, empresarial, veïnal, de grups feministes autònoms, etc. És a dir, aquesta realitat ens ha fet sortir de la lògica professionalitzada per entrar en una lògica summament interessant i amb un gran potencial, de base molt més comunitària.

- Que els nivells d'intervenció (prevenció, detecció, atenció i recuperació) se'ns han quedat també estrets. Que la prevenció no pot estar supeditada a l'atenció quan en realitat és autènticament transformadora, o que la diferenciació entre atenció i recuperació respon poc a les realitats i necessitats de les dones.
- Que la realitat dels darrers anys ens aboca a revisar i pensar en models d'abordatge menys encotillats per la lògica del marc legal i els serveis i més pensats per les realitats i necessitats de cada persona i distribució territorial.

Per tot el que s'ha exposat en aquest punt, algunes autores com Pineda (2018) proposen ordenacions que permetin també incloure nous àmbits i, molt especialment, manifestacions, de manera que ens permeti interpellar de forma més directa l'enfocament, els eixos d'intervenció, les manifestacions i els àmbits funcionals.

1.2.2 El repte de la (falsa) disputa entre el reconeixement i l'agència

Com hem anat assenyalant, les violències sexuals han tingut una trajectòria d'intervenció molt centrada en la imatge de l'agressió sexual per part d'un desconegut que, malgrat estar estereotipada i allunyada de la totalitat de les dades reals, ha creat un impacte en la percepció i intervenció de les violències sexuals, tot generant:

- Un marc cultural que ha instal·lat les violències sexuals com a cúspide d'una pretesa piràmide o "iceberg" on, per sota de l'assassinat, és la pitjor

situació que pot viure una dona o nena. Tan propera a la mort, que sortir-ne amb vida té tota una sèrie de prejudicis en relació amb la capacitat de defensa o les seqüeles que irremeiablement es patiran. Arribant fins i tot a la culpa o cert estigma, l'intercanvi de sexe per vida que assenyala Hercovich (1997).

- Una narrativa patriarcal del terror en les violències sexuals (Barjola, 2018), que a partir de casos mediàtics imposa una disciplina a totes les dones, especialment a les joves.
- Por, culpa i vergonya, associades a qualsevol classe de violència viscuda, però molt especialment a les violències sexuals. Una culpa que sol anar molt lligada a una pretesa transgressió moral, i una vergonya que té una dimensió de censura interna i ocultació. Una combinació que fa complexa l'expressió del fet succeït.
- Una doble estigmatització davant determinades circumstàncies personals de les dones en situació de violència sexual com, per exemple, VIH, prostitució, drogodependències o malaltia mental.
- Incongruència i inestabilitat del marc jurídic on se situen les violències sexuals, que per una banda sol exaltar-se apel·lant a la denúncia, a l'assenyalament, etc., i alhora genera processos de gran desprotecció i revictimització.

Aquestes qüestions han provocat, entre d'altres, importants efectes en la intervenció en les violències sexuals. Per citar-ne els dos més evidents, en primer lloc **ha situat en el centre de la intervenció la persecució de l'agressor i la cerca de la prova** per a afirmar la seva culpabilitat i la credibilitat de la víctima. Per aquest motiu, com s'ha assenyalat, trobem directament molts protocols que són específics d'atenció sanitària o policial, i també molts debats en els circuits d'abordatge que sovint es troben en aquesta lògica d'intervenció que, com és evident, no encaixen amb la diversitat de les violències sexuals. I en segon lloc, aquest estereotip també repercuteix en els efectes d'aquestes violències, de manera que sovint ha generat **debat sobre els espais d'intervenció adequats per a l'atenció i recuperació** d'aquestes. Actualment tenim disponibles diversos estudis sobre els efectes de les violències sexuals que mostren una gran variabilitat. Segons

l'OMS (2013), es poden patir conseqüències de caràcter conductual, social i de salut mental. Entre aquestes darreres se situen el trastorn per estrès posttraumàtic (probablement el més nomenat i treballat en aquests casos), la depressió, l'ansietat, les dificultats del son, els símptomes somàtics, les idees o comportaments suïcides, els trastorns de pànic o les conductes d'alt risc. En alguns casos, es treballa també des de la perspectiva del trauma complex (Nieto, López, 2016) que bàsicament es dóna quan hi ha una acumulació de la traumatització crònica. Però l'experiència de les entitats especialitzades i dels circuits d'atenció és que hi ha una diversitat important en com, cada dona, NNA, desenvolupa diverses estratègies d'afrontament i supervivència davant experiències potencialment traumàtiques.

Aquests dos punts han estat, desgraciadament, intensament relacionats, i les anàlisis de les sentències ens assenyalen que sovint la defensa de la dona que ha patit violència sexual s'ha construït sobre un estereotip de **"víctima ideal"** de la que s'espera tota la resistència, la fugida i la denúncia immediata (Creación Positiva, Antígona, 2018). És a dir, no només ha de defensar la seva sexualitat i d'alguna manera virtut sinó que, a més, se li adjudica un paper absolutament impotent i sense cap responsabilitat. I això és summament pervers, perquè treu agència, perquè a la mínima que no es compleix amb el clixé de "bona víctima" es posa en dubte el relat i perquè, a més, té efectes directes en la seva recerca d'ajut i procés terapèutic.

És necessari tenir present que les capacitats per a l'enfrontament de la violència viscuda són múltiples i es donen de diverses formes, i per això cal defugir dels posicionaments que només contempen els extrems –o bé es calla i normalitza, o bé crea un trauma agut– i entendre que caldrà acompanyar les dones des de tots els matisos existents, assenyalant l'agència i acompanyant en el procés que se'n desprengui.

Sovint, aquest estereotip sobre els efectes i la recerca de proves ha fet que es pugui posar en dubte quin seria l'espai adequat d'intervenció, però podem afirmar amb tota contundència que l'espai per a poder atendre i acompanyar aquestes violències sexuals amb els seus diversos matisos, processos i circuits d'intervenció és la xarxa d'abordatge de les violències masclistes a Catalunya. Certament, caldrà assegurar, com s'assenyala en el

darrer punt del capítol, que s'acompleixen amb els estàndards internacionals, però entenem que no tindria cap mena de sentit crear circuits paral·lels.

1.2.3 El repte de l'aplicació de la interseccionalitat

La perspectiva interseccional, com a concepte encunyat per la jurista afroamericana Kimberlé Crenshaw, es pot entendre com aquella mirada que ens pot fer visibles les desigualtats dins dels grups socials per tal d'evitar-ne exclusions, recollint tant la mirada antiracista i post colonial que ha impactat en el moviment feminista i la perspectiva de gènere, com altres eixos de desigualtat i opressió com, per exemple, l'origen, la diversitat funcional, l'edat o la classe social, entre d'altres. Com a eina d'anàlisi, la mirada interseccional ens assenjala que totes les persones estan situades en eixos de desigualtat, cosa que ens pot ajudar a abordar tant l'opressió com el privilegi, configurant experiències de vida singulars i situades que caldrà tenir en compte.

Aplicar aquesta perspectiva no és senzilla, però resulta imprescindible en l'abordatge de les violències de forma general, per visibilitzar altres eixos de discriminació que pateixen les dones, a més de pel sol fet de ser-ho, que poden estar operant alhora i generant una explicació pròpia d'allò més rellevant o pel que se sol·licita ajut. A més, determinats prejudicis tenen un efecte evident en la demanda, la credibilitat, els recursos als quals s'accedirà... que són imprescindibles contemplar.

En el cas específic de les violències sexuals, s'entrecruen de forma cruenta. Per exemple, no va ser fins al canvi de bé jurídic a protegir —la llibertat sexual i no l'honor—, que les dones treballadores sexuals no tenien ni el dret a denunciar una violació. O un altre exemple: en les dones amb diversitat funcional, especialment en els casos amb discapacitat intel·lectual, la seva lluita per l'accés a la sexualitat ha estat molt complexa, i el debat sobre el desig, el coneixement i, per tant el consentiment, està sobre la taula, alhora que pateixen un alt índex d'aquestes violències. A més, els prejudicis sobre la cultura o els costums de les dones llegides com a racionalitzades impacten en la recerca d'ajuda i denúncia, així com el seu estat

administratiu. I per descomptat, qüestions en relació amb la salut mental impacten de forma contundent en la credibilitat de qualsevol dona o NNA.

També en aquest punt val la pena considerar l'impacte del fet que les polítiques LGTBI surtin del marc estret dels drets civils per entrar en l'abordatge conjunt d'un marc heteropatriarcal, establint polítiques per a la diversitat d'orientació sexual i d'identitat de gènere, i prevenir la LGTBI fòbia. Per a molts municipis està suposant també un repte d'interacció i creixement conjunt, a partir dels Serveis d'Atenció Integral (SAIs), dels protocols de prevenció de les violències sexistes/sexuals en l'oci nocturn, etc.

1.2.4 El repte de les propostes en relació amb els agressors.

En els darrers anys s'ha defugit d'interpretar les agressions sexuals com un acte sexual. Des d'aquesta visió, es treu de l'esfera de la sexualitat i les relacions tot allò que té a veure amb l'exercici de la violència, i es situa una cultura de la violació que legitima pràctiques d'abús i poder i articula mecanismes de control cap a l'autonomia i llibertat sexual de les dones. Tot i això, i sobretot si ampliem l'espectre - els grisos - de les violències sexuals, podem trobar algunes divergències, tant en la conceptualització que s'acaba de descriure, com amb la proposta d'accions a dur a terme amb l'agressor.

El cert és que la criminologia ha treballat de forma profunda en tipologies i programes per als agressors sexuals que, d'alguna manera, corresponen més a l'estereotip. En aquest sentit, és important recordar que el nostre sistema jurídic i penal està impregnat també d'un biaix racista, patriarcal i de classe important, i que això té conseqüències en els estudis i programes que se'n desprenen. De forma majoritària, des dels àmbits feministes no s'aposta per una via punitivista d'augment de les penes, ni per una condemna permanent revisable com assenyalen alguns partits d'extrema dreta. No es tracta d'un nombre concret d'anys, sinó que es focalitza en atacar les causes estructurals.

Així doncs, tenim també sobre la taula un debat important sobre les pràctiques a dur a terme, més enllà del sistema juridicopenal, amb els nois i

homes considerats agressors. Molt especialment si són, com en la majoria de casos, de l'entorn proper. Un dels temes en discussió és la denúncia pública, considerada per una banda com una possible eina per posar en alerta futures víctimes i, per altra, com un procés poc garantista, sovint poc efectiu i amb poc impacte per a dones que no tenen una dimensió pública o comunitària.

En qualsevol cas, és un repte fonamental a debatre perquè, si no, anem d'un l'extrem a l'altre, i sembla que els casos només puguin acabar en la denúncia penal o en la impunitat i el silenci. Per això, cal pensar en quins són els processos de reparació possibles, mantenint les voluntats i necessitats de les persones agredides, i alhora les garanties en tots els procediments. Així serà possible que, més enllà de la via jurídicopenal i totes les limitacions que aquesta té, puguem construir processos considerats justos per a la persona que ha viscut la violència i, si és possible, cercar la transformació amb propostes clares però adequades i proporcionades per a l'agressor.

Per concloure aquest segon punt en el capítol, esdevé clau recordar que hem de ser conscients que els darrers quinze anys hem treballat amb un model que se'ns queda estret. I que ampliar-lo implica anar més enllà del marc de la llei i els protocols, i que sobretot, ens cal entomar amb rigor i respecte debats complexos, alguns històrics dins del feminisme.

1.3 Propostes de futur per implementar en clau comarcal i municipal

“La violència és tòxica. Altres professions que manegen elements tòxics utilitzen guants o mascareta. De la mateixa manera, nosaltres necessitem altres eines per a protegir-nos del treball”.

Leonor Cantera Professora titular de psicologia social a la UAB

Si el primer punt d'aquest capítol pretenia situar quin ha estat el recorregut de la intervenció en violències sexuals en els darrers vint anys a Catalunya, i el segon intentava exposar, de forma sintètica, alguns dels debats que tenim sobre la taula i que tenen un efecte directe en aquestes propostes d'abordatge, en aquest tercer punt finalitzarem amb algunes propostes

pràctiques de treball, sobretot en l'àmbit municipal i comarcal, motiu pel qual només es farà una breu reflexió prèvia en clau de país.

És evident que Catalunya necessita, com s'ha dit en aquesta mateixa publicació, un model propi d'abordatge de les violències sexuals que pugui recollir els reptes aquí plantejats. Això és, com a mínim, un model que sota el paradigma de les violències masclistes pugui consensuar definicions; reordenar àmbits, manifestacions i tipologies; incloure de forma transversal les violències sexuals a NNA; i incloure una visió i aplicació interseccional.

A més, òbviament, caldrà un enfocament feminista i de drets humans, bàsic per a situar les dones i els NNA en el centre de la intervenció, ajustant temps i necessitats. I haurà d'anar de la mà de les consegüents modificacions legislatives que avui en dia s'estan treballant i acabaran, en un moment o altre, acordant-se.

Per aquest procés ens caldrà tot el coneixement col·lectiu generat durant els darrers anys, de totes les professionals, tècniques de la xarxa d'abordatge, i també anar més enllà amb una visió molt més global des d'una perspectiva comunitària. El repte de transformar el model (i no de fer-lo encaixar en el mapa de serveis actual) necessitarà astúcia i estratègia, però també dosis de creativitat que s'haurien d'entomar amb l'entusiasme que genera la possibilitat d'anar més enllà, de possibilitar un canvi estructural, transformador, que no només "gestiona" el millor possible, les situacions que requereixen atenció directa.

Evidentment, aquest model també requerirà d'una clara implicació política i pressupostària. Una implicació que hem vist escenificada en moltes ocasions, i que ara, requereix de forma urgent d'una pràctica compromesa, amb calendari, pressupost i lideratge.

Així doncs, estem en un moment de canvi, de cerca de nous marcs que ordenin aquest abordatge a escala de país, però és cert que algunes qüestions de gran importància poden iniciar-se des d'ara mateix, en aquest marc comarcal o municipal. N'indiquem algunes amb la voluntat que puguin ser de la major utilitat.

1.3.1. El treball en xarxa de les violències sexuals sota el circuit d'abordatge de les violències masclistes.

Actualment comptem en el territori amb un desplegament important de municipis, mancomunitats, comarques o vegueries que han articulat espais de treball (comissions i protocols) al voltant de les violències masclistes.

Una pràctica essencial seria coordinar tots els espais que actualment poden anar per separat (taules de mutilació genital femenina, espais d'atenció a les agressions sexuals des d'àrees de salut, xarxes contra els matrimonis forçats, etc.) sota el marc de les violències masclistes.

En general, és molt útil partir d'espais que generen interessos comuns (jornades, sessions de formació, avaluacions conjuntes...) des d'on es poden analitzar les necessitats i ordenar dispositius viables i formals de treball que perdurin en el temps i resultin professionalment útils i potents per als i les professionals del territori. Aquesta proposta, més enllà de ser de sentit comú, té un impacte important en dos grans temes, pels que necessitem espais d'escolta i treball conjunt. El primer és el de la interseccionalitat en relació amb les dones d'orígens diversos, ja que el treball conjunt d'algunes d'aquestes violències sexuals (matrimonis forçats, mutilació, etc.) ajuda a generar pràctiques molt més conscients i aterrades en relació amb la diversitat i necessitats de totes les dones, fins al moment no visibilitzades per comissions homogènies. Un exemple en podria ser el protocol d'abordatge de les violències masclistes de l'Ajuntament de Granollers (2017).

I l'altre gran tema a treballar és el de les violències sexuals a NNA. En aquest cas, les experiències que han posat en diàleg els circuits de violències masclistes amb els de protecció a la infància han valorat la importància d'integrar les dues perspectives, i que, davant els enormes reptes que ens suposen aquestes situacions, sumar recursos, treball en xarxa i sabers col·lectius esdevé essencial. És evident que el que es necessita és un model de país que pugui generar circuits segurs i no revictimitzadors per a les criatures però, mentre això estigui en construcció, resulta molt útil posar en diàleg els serveis implicats en un territori concret, per tal de sumar visions, esforços i estratègia. Alguns exemples d'aquesta pràctica són els protocols del Bages (2015) i de l'Anoia (2019).

1.3.2 Centrar la mirada en les violències sexuals, usant una “check-list” com a punt de partida

Un exercici clar i que pot resultar útil, un cop reunificada aquesta xarxa i identificada la comissió de treball, és començar a centrar la mirada en les violències sexuals partint de la revisió d'un llistat que, de forma concreta, ens indiqui quin és l'estat actual d'abordatge de les violències masculines i concretament de les violències sexuals. De forma específica, en aquesta mateixa publicació la Maria Naredo ens exposa un llistat de 30 preguntes que poden ser un excel·lent punt d'inici.

També en el seu moment, el Protocol Marc per una intervenció coordinada a Catalunya va elaborar, de forma participada, uns estàndards de servei. Per bé que en l'actualitat, com s'ha expressat, el model queda estret, algunes preguntes poden ser igualment útils per a detectar mancances i millores, i poder generar així una proposta de treball. En aquest document es pregunta bàsicament sobre tres temes:

- Quins subjectes interactuen en la intervenció. És a dir, quins són els paràmetres que garanteixen a les persones professionals la realització d'una intervenció de qualitat, i quins haurien de ser els paràmetres que garanteixen el dret a una atenció de qualitat per a les dones i els NNA.
- Quins serveis i recursos participen en la intervenció. Quina disponibilitat de serveis i recursos hi ha, i quins haurien de ser els estàndards de qualitat.
- Què s'ha de fer, com i quan, i quins són els contextos d'actuació. És a dir, quins rols professionals hi intervenen, on se situen els límits, com s'eviten revictimitzacions, etc.

El mateix protocol marc recull estàndards específics per a les violències sexuals que, a espera d'un model d'abordatge clar, poden ser útils per al treball aterrat en els municipis. Aquesta revisió resultarà bàsica per a poder abordar violències que poden generar molt malestar en la xarxa i que necessiten espais clars i ordenats de deliberació i presa de decisions.

1.3.4 Millorar la xarxa, defugint de circuits en paral·lel

A mesura que les violències sexuals s'han anat destapant i nomenant, més dones i NNA poden sol·licitar espais d'atenció. Cada cop més, es va defugint l'estereotip que situa la intervenció judicial i sanitària en el centre, i que les seves conseqüències només poden ser acollides psiquiàticament.

Pel que fa al que entenem com a recuperació, és necessari defugir de les propostes d'extremes, que plantegen o bé un trauma perpetu o bé la negació o normalització del fet, per entendre que els efectes en cada persona s'inscriuran d'una manera particular i caldrà valorar quins espais són els més adequats per ser tractats. L'actual xarxa d'atenció a les dones compta amb espais de recuperació a llarg termini per part dels SIEs, SARA o els serveis estables des d'entitats feministes, que haurien de ser considerats els serveis principals en aquests casos.

Així, l'aposta no seria pas crear centres específics i un doble circuit per a les violències sexuals, sinó justament transversalitzar les violències sexuals a tota la xarxa. I certament, com s'assenyalava a l'inici d'aquest punt, això s'ha de garantir amb una perspectiva de país, perquè en depèn tot un model que ara mateix no està acomplint els estàndards internacionals. Més enllà del model global, les mancances principals es situen en l'atenció d'emergència especialitzada en violències sexuals (acompanyament emocional i jurídic), la garantia de la disponibilitat d'atenció (sense llistes d'espera) i l'accessibilitat als serveis (amb interpretació presencial i telefònica, amb procediments per acollir diversitats funcionals, amb la garantia d'atenció per a adolescents...)

Però també és cert que les experiències territorials són diverses i que cal, doncs, una diagnosi acurada a aquesta escala per valorar tots els serveis (d'atenció en violències, de salut, socials...) que poden atendre aquestes situacions i quines poden ser les seves necessitats i possibilitats.

1.3.5 Formació continuada i supervisió

Certament, que la xarxa sigui especialitzada no vol dir que no tingui necessitats específiques en relació amb l'atenció de les violències sexuals. Sovint es diu que la violència és "tòxica", és a dir, que causa uns efectes en aquella persona que hi ha de treballar, que en altres professions serien controlats per barreres de tipus físic (guants, mascareta, etc.). Aquesta analogia permet entendre el patiment o desgast professional al qual pot conduir una atenció professional en violències que no té un marc de cura en l'àmbit laboral.

Tot treball basat en el manteniment d'un vincle professional a partir de l'escolta i l'acompanyament en el procés sempre serà complex, no només perquè no hi ha fórmules úniques, sinó també perquè el treball a realitzar passa d'alguna manera per la mateixa professional. El treball amb les violències sexuals, a més, té algunes particularitats de caràcter moral i ideològic, tal com s'ha anat assenyalant, que encara pot fer-ho més complex.

Partim, doncs, d'un posicionament inicial basat en el fet que el treball en violències sexuals requereix un treball personal. I aquí s'hi sumarà de forma imprescindible una formació continuada i, a més, el marc institucional, on caldrà comptar amb diverses eines per a garantir un funcionament de qualitat (protocols, mapes de processos, etc.), sense mai perdre de vista que serà essencial treballar des del "cas per cas". Seran situacions sovint gens fàcils, amb molt de patiment o dificultats per a la regulació, que també poden causar gran impacte a les professionals.

Per això, serà bàsic comptar amb un espai de supervisió, entesa com la tasca d'exercir una mirada des d'una perspectiva situada per sobre de la resta, que pot aportar una visió més global (Álvarez, 2010). No es tracta d'un espai per aportar solucions, sinó per generar, de forma individual o en equip, una certa construcció de saber a partir d'una qüestió, de les preguntes que ens fem sobre la situació.

Idealment, s'hauria de comptar almenys amb dos espais de supervisió, ambdós conduïts per professionals externes i des de la llibertat i reflexió. El primer estaria centrat en el mateix cas, és a dir, específic per a la cons-

trucció de casos de forma particular. I el segon seria de caràcter més institucional o d'equip, un espai per a la reelaboració, avaluació i seguiment del servei, equip i cura professional. Aquests espais no són en absolut un luxe, sinó absolutament necessaris per a garantir una pràctica rigorosa i alhora, saludable. Formen part de la tasca, i així haurien de considerar-se en la gestió dels equips, i per descomptat pagar-se en contractacions i licitacions.

1.3.6 Treball en xarxa, ètica i deontologia

En l'abordatge de les violències sexuals, el posicionament ètic serà fonamental. Sobretot perquè vivim en entorns moralment plurals (Román, 2009) i, per tant, resultarà útil distingir entre la moralitat (la vivència quotidiana d'adhesió a uns valors, principis i normes a partir dels quals jutgem els actes com a correctes o incorrectes) i l'ètica (una reflexió crítico-racional sobre la moral). Per dir-ho així, les morals són viscudes, pertanyen al "què hem de fer?" (per hàbit o costum), mentre que l'ètica és pensada, pertany al "perquè ho hem de fer?" (del diàleg i la deliberació). És molt recomanable, doncs, formar-se en aquest àmbit, ja que aquesta diferenciació, tractant-se d'un tema tan impregnat per la moralitat com la sexualitat, podrà ser una eina útil en el treball de casos.

Caldrà també considerar com a marc de la intervenció la deontologia professional. En aquest sentit, se sol considerar que l'ètica és de màxims i la deontologia de mínims, és a dir, els deures mínimament exigibles per als i les professionals d'una determinada activitat. Aquesta deontologia està regulada pel col·legi professional, que ha de garantir la responsabilitat en l'execució i defensar l'interès general. Per això, serà important per a la intervenció conèixer el Codi Deontològic, així com els mecanismes per realitzar les consultes o dubtes a la comissió deontològica.

Així doncs, moltes situacions a les quals fem front en la intervenció en violències sexuals seran dilemàtiques, com valorar el risc i seguretat, les comunicacions, l'atenció a adolescents, etc. En aquest sentit, convindrà tenir molt clar el marc legal i que l'entitat o institució en la qual es desenvolupa la intervenció garanteixi la seguretat professional: la solidesa i defensa del

secret professional com a garant del vincle i de la intimitat (Cruz, 2011), la protocol·lització de processos d'atenció (sabent que precisament acordar un procediment homogeni ens ha de ser útil per atendre la particularitat i excepció de cada cas), etc.

A més d'aquestes eines de caràcter intern, serà important poder treballar en xarxa sempre que sigui necessari. Precisament perquè cap servei és imprescindible ni, per si sol, pot donar generalment resposta a les diverses necessitats d'una mateixa situació. No es tracta, doncs, de partir d'un model clàssic basat en la derivació (per exemple, en els casos on pot ser necessària la medicació o la gestió d'un servei de caràcter educatiu o social), sinó que la proposta és organitzar la xarxa a partir del lloc central que pren el cas (Ubieto, 2009, 2011), i sostenir una conversa permanent que mai serà un sumatori de sabers, sinó al contrari, de preguntes i buits que tenim en la intervenció.

De la mateixa manera, és possible que aquests processos requereixin valoracions o informes. I en aquest punt, caldrà de nou tenir molt en compte els marcs de mínims de la deontologia: rigor, cautela, honestetat, prudència en l'aplicació de tècniques i instruments... i no generar confusió en el paper i funcions professionals, essent important diferenciar entre un peritatge i un informe de caràcter clínic o sanitari per part de qui habitualment està atenent el cas (COPC, 2020). Aquí, de nou, el marc de l'entitat o institució en la qual es desenvolupa la pràctica ha de donar indicacions clares i garantir la seguretat professional.

1.3.7 Generar una estratègia de prevenció

La intervenció en violències sexuals, com ja s'ha expressat en aquest mateix document, requereix una prevenció que no pot ser considerada un luxe, ni un extra que es realitza quan hi ha dotació pressupostària. La prevenció ha de ser considerada essencial i, com a tal, ben dissenyada amb una estratègia aterrada a les necessitats del territori, i necessàriament vinculada a les polítiques LGTBI i lluita contra la LGTBIfòbia.

Normalment, la prevenció es duu a terme de manera parcialitzada, des de diverses regidories i espais, i cal sumar esforços i generar una planificació en el temps i els continguts. El cas de l'oci nocturn, per exemple, ens ensenya (Spora, 2018) que podem trobar iniciatives que entenen la violència sexual com un problema conductual (assenyalant aquells comportaments no desitjats ni tolerables) i d'altres que consideren la violència sexual com un problema estructural i social, on se situa el focus de la campanya en una societat masclista, sexista i patriarcal, fent èmfasi en el seu caràcter estructural i el seu arrelament en la nostra societat.

Aquesta prevenció de caràcter cultural i estructural és essencial en el cas de les violències sexuals, perquè hi ha tot un imaginari de creences i actituds que la normalitzen i permeten. Per aquest motiu, serà molt interessant poder assumir els debats actuals sobre la problemàtica i generar espais compartits de reflexió per tota la població, que necessàriament hauran de comptar amb una estratègia de prevenció consolidada i coordinada amb totes les accions que poden estar coexistent. El present llibre conté un capítol específic de prevenció amb un marc clarificador i propostes concretes.

1.3.8 Tots i totes, una resposta comunitària

Seguint el fil exposat en l'anterior punt, l'abordatge de les violències sexuals ha d'anar molt més enllà de la xarxa o circuit específic professionalitzat. Com s'ha vist en la creació de propostes de prevenció i atenció en espais d'oci o en les respostes possibles a les violències en línia, es necessita una comunitat amb vincles potents i que s'articuli conjuntament tant en la defensa de les situacions violentes com en la prevenció d'aquestes.

En els darrers anys, s'ha destapat una realitat complexa que ha de construir estratègies de resistència i superació, individuals però també col·lectives. Hi ha algunes propostes, com ara el Pla integral contra les violències masclistes de El Prat (2019-2023), que pretenen assumir aquests reptes amb una gran complicitat comunitària. De fet, esdevé vital la implicació de veïnatge, comerços, transports, mitjans de comunicació, creacions culturals, espais d'atenció i educació... Només així, atacant des de molts punts

alhora, reduïrem la complicitat que tot acte violent necessita (i que creem quan mirem cap a una altra banda, seguim la broma, etc.), podem donar suport a les persones que ho pateixen, i fomentarem la reflexió personal sobre el gènere, l'ús de la violència i les relacions sexuals i afectives per crear nous referents. I això només ho aconseguirem escoltant-nos i enfrontant els debats complexos que tenim sobre la taula, com a moviment feminista i com a societat.

1.3.9 Apostar per l'agència, la llibertat i el plaer

Dir que les paraules *agència*, *llibertat* i *plaer* han d'estar en el centre de qualsevol acció resulta una obvietat. Però és cert que, en algunes ocasions, des de la millor de les intencions, volent alertar o transmetre missatges de seguretat, en el fons s'alimenta la por i el malestar.

En aquests casos, ha estat habitual veure dos grans eixos d'intervenció: la seguretat mitjançant les restriccions o mitjançant l'autonomia i la llibertat (Crea, 2017). És obvi que ens cal un urbanisme feminista i que les rutes per analitzar pobles i ciutats són tremendament útils. Però cal entendre que això no pot quedar centrat en la voluntat de crear uns determinats espais segurs, perquè mai es podran garantir i perquè, a més, creen la paradoxa de tornar la resta directament perillosos. Així, el que cal és apel·lar a la llibertat i, des d'aquí, treballar per al seu exercici, però essent conscients de les limitacions i del que implica realitzar aquests tipus de demandes a l'Estat o a les institucions.

De la mateixa manera, cal potenciar l'agència, la decisió i la visió crítica. Podem trobar moltes expressions de caràcter artístic o cultural que poden ser descartades per part d'una institució pública. Potser, si s'arriba a aquesta conclusió, seria interessant i recomanable fer una reflexió pausada al voltant de la llibertat d'expressió, de l'origen de la demanda, de si s'actua perquè efectivament incita a la violència o hi ha un rerefons de paternalisme, de quines serien les alternatives o, fins i tot, com seria possible aprofitar la situació per aprofundir en alguns dels debats pendents.

Encara cal trencar molts tabús que rodegen la sexualitat i s'embrinquen, desgraciadament, en les violències sexuals. Hem de poder transformar i millorar l'abordatge de les violències. Però també serà imprescindible desenvolupar l'autonomia, prendre l'espai públic, visibilitzar-nos i poder assumir, des de l'autodefensa feminista, el dret al plaer i l'exercici de la llibertat.

BIBLIOGRAFIA

AJUNTAMENT DE BARCELONA (2016): *L'impacte de la violència masclista i els processos de recuperació en la infància i l'adolescència, en les mares i en les relacions maternofilials.* Àrea de Drets Socials. Disponible en: https://ajuntament.barcelona.cat/dones/sites/default/files/documentacio/impacte_vm_infancia_i_adoles-cat-llibret-web-compr_0.pdf

AJUNTAMENT DE EL PRAT (2020): *Pla integral contra les violències masclistes.* Disponible en: <https://www.elprat.cat/persones/dones/pla-integral-contra-les-violencias-masclistes>

AJUNTAMENT DE GRANOLLERS (2019): *Protocol d'abordatge de les violències masclistes.* Disponible en: https://www.granollers.cat/sites/default/files/pagina/2019/02/cird_protocol_d_abordatge_violencias.pdf

AJUNTAMENT DE MANRESA, CONSELL COMARCAL DEL BAGES (2015): *Guia d'acollida per a infants i adolescents víctimes de violència masclista en el nucli familiar a la xarxa del Bages.* Disponible en: <http://infancia.ccbages.cat/docs/Guia.pdf>

ALVAREZ, Margarita (2010): *Apuntes sobre supervisión institucional.* Disponible a: <http://www.elblogdemargaritaalvarez.com/2010/02/apuntes-sobre-la-supervision.html>

BARJOLA, Nuria (2018): *Microfísica sexista del poder: El caso Alcàsser y la construcción del terror sexual.* Ed. Virus

BOE. (2004): *Ley Orgánica 1/2004, de 28 de diciembre, de Medidas de Protección Integral contra la Violencia de Género.* Disponible en: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-2004-21760>

BODELON, Encarna (2014): *Violencia institucional y violencia de género. Anales de la Cátedra Francisco Suárez, 48 (2014), 131-155.* Disponible en: <https://revistaseug.ugr.es/index.php/acfs/article/view/2778/2895>

CLÍNIC, CORPORACIÓ SANITÀRIA (2016): *Guía de Autoayuda para Mujeres Víctimas de una Agresión Sexual Reciente: Camino hacia la Recuperación.* Programa de Prevención y Tratamiento de las Secuelas Psíquicas en Mujeres Víctimas de una Agresión Sexual. Comissió de Violència Intrafamiliar i de Gènere de l'Hospital Clínic de Barcelona.

CONGRESO DE LOS DIPUTADOS (2017): *Aprobación por el pleno del congreso de los Diputados del informe de la subcomisión creada en el seno de la comisión de igualdad para un pacto de estado en materia de violencia de género.* Disponible en: https://violenciagenero.igualdad.gob.es/pactoEstado/docs/PactodeEstado_Congreso.pdf

COOPERATIVA CANDELA Y EDPAC (2020): *Por qué le dicen Sexting cuando hablan de Sexpreading?* Ed. Candela y EdPac. Disponible en: <https://candela.cat/wp-content/uploads/2020/05/Sexpreading-article-I.pdf>

COPC (2020): *Preguntas Freqüents sobre psicologia jurídica.* Disponible en l'àrea privada del web.

CREACIÓN POSITIVA (2018): *Guia per a l'elaboració de protocols davant les violències sexuals en espais públics d'oci.* Ed. Diputació de Barcelona. Disponible en: https://llibreria.diba.cat/cat/libro/guia-per-a-l-elaboracio-de-protocolos-davant-les-violencias-sexuals-en-espais-publics-d-oci_60917

CRUZ, Carmen (2011): *El terapeuta y sus dilemas con el secreto profesional.* Ponencia en l'Observatori d'Ètica Aplicada a la Intervenció Social.

GARAZABAL, Cristina (2020): *Ese oscuro objeto de deseo.* Ctxt: contexto y acción. Disponible en: <https://ctxt.es/es/20200302/Politica/31266/sexo-deseo-feminismo-codigo-penal-cristina-garaizabal.htm>

GENERALITAT DE CATALUNYA:

Institut català de les Dones (2009): *Protocol Marc per a una intervenció coordinada contra la violència masclista*. Edició completa, re-editada l'any 2020, disponible en: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/violencia_masclista/coordinacio/protocol/Protocol-Marc-2020.pdf

Departament d'Acció social i ciutadania. Secretaria d'immigració (2008): *Protocol d'actuacions per prevenir la mutilació genital femenina*. Disponible en: https://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/03ambits_tematics/05immigracio_refugi/08recursosprofessionals/02prevenciomutilaciofemenina/Protocol_mutilacio_catala.pdf

Departament d'empresa i ocupació (2015): *Protocol per a la prevenció i abordatge de l'assetjament sexual i per raó de sexe a l'empresa*. Disponible en: https://treball.gencat.cat/web/.content/13_-_consell_relacions_laborals/documents/04_-_recursos/publicacions/protocol_assetjament/Protocol-per-a-la-prevencio-i-abordatge-de-lassetjament-sexual-i-per-rao-de-sexe-a-lempresa_DEF.pdf

Departament de Treball, Afers Socials i Família. Secretaria d'Igualtat, Migracions i Ciutadania: *Protocol per a la prevenció i l'abordatge del matrimoni forçat a Catalunya*. Disponible en: <https://web.gencat.cat/web/.content/Documents/200303-Protocol-matrimonis-forcat-DEFINITIU.pdf>

Departament de Salut (2009): *Protocol per a l'abordatge de la violència masclista en l'àmbit de la salut a Catalunya Document marc*. Diponible en: https://salutweb.gencat.cat/web/.content/_ambits-actuacio/Linies-dactuacio/Serveis-sanitaris/Altres-models-anteriors-datencio-sanitaria/Abordatge-de-la-violencia-masclista/abordatge.pdf

Document operatiu de violència sexual. Disponible en: https://salutweb.gencat.cat/web/.content/_ambits-actuacio/Linies-dactuacio/Serveis-sanitaris/Altres-models-anteriors-datenccio-sanitaria/Abordatge-de-la-violencia-masclista/arxius/operatiu_violencia_sexual.pdf

Departament de Seguretat (2019): *Protocol de seguretat contra les violències sexuals en entorns d'oci.* Disponible en: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/violencia_masclista/coordinacio/protocol/Protocol_VS_Oci.pdf

Fiscalia General de l'Estat, Consell General del Poder Judicial et als. (2013): *Protocol de protecció de les víctimes de tràfic d'essers humans a Catalunya.* Diponible en: http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/violencia_masclista/coordinacio/protocol/Protocol_proteccio_Victimes_TraficHumans_Cat.pdf

GRUP D'INVESTIGACIÓ ANTÍGONA -UAB (2016): *Diagnosi de la Xarxa d'Atenció i Recuperació Integral per a les dones en situació de violència masclista.* Disponible en: https://ddd.uab.cat/pub/estudis/2016/196315/diagnosi_a2016.pdf

GRUP D'INVESTIGACIÓ ANTÍGONA -UAB I CREACIÓ POSITIVA (2018): *Diagnóstico comparativo del abordaje de las violencias sexuales.* Disponible en: <https://www.creacionpositiva.org/>

HERCOVICH, Ines. (1997): *El enigma sexual de la violación.* Ed. Biblos

MACAYA, Laura. (2020): *¡Con nosotras quien quiera! Sobre el caso Arandina.* Ctxt: contexto y acción. Disponible en: <https://ctxt.es/es/20200203/Firmas/30692/caso-arandina-punitivismo-feminismo-violencia-machista-laura-macaya.htm>

MUNTANÉ, Isabel; GARCÍA, Violeta. (2018): *Dones valentes. Agents d'una nova informació sobre les violències sexuals.* Disponible en: <https://almenafeminista.org/projectes/dones-valentes-per-una-nova-informacio-sobre-les-violencies-sexuals/>

OMS (2013): *Comprender y abordar la violencia contra las mujeres. Panorama general*. Washington, DC. Disponible a: https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/98821/WHO_RHR_12.37_spa.pdf?sequence=

PARLAMENT DE CATALUNYA (2008): *Llei 5/2008, del 24 d'abril, del dret de les dones a eradicar la violència masclista*. Publicacions del Parlament de Catalunya. Disponible en: <https://www.parlament.cat/document/nom/TL75.pdf>

PALOMARES, María; GARCÍA GREZNER, Joana (2012): *Sabers Pràctiques Feministes. Una aproximació al moviment feminista de Catalunya*. Ed. Acsur -Las Segovias. Disponible en: https://sabersipractiquesfeministes.files.wordpress.com/2015/02/sabers-i-prc3a0ctiques-feministes_edicioampliada_2015.pdf

PUIG, Carmina (2011): *La supervisión en los equipos de Servicios Sociales: una oportunidad para la reflexión, el pensamiento y el cuidado de los profesionales*. Disponible a: <http://revistas.ucm.es/index.php/CUTS/article/viewFile/36863/35678>

NIETO, Isabel i LÓPEX, María Concepción (2016): Abordaje integral de la clínica del trauma complejo. *Clínica Contemporánea*. Vol. 7, nº 2, 2016 - Págs. 87-104

ROMAN, Begoña (2009): Ètica en els serveis socials. Professions i organitzacions. A: *Papers d'acció social*, 7. Departament d'Acció Social i Ciutadania. Disponible a: http://treballiaferssocials.gencat.cat/web/.content/01departament/08publicacions/coleccions/papers_accio_social/num_7/01-24_papers-7.pdf

SERRA, Laia (2020): *Las violencias de género en línea*. Ed. Pikara Magazine. Disponible en: <https://lab.pikaramagazine.com/violenciasdegeneroenlinea/>

Spora (2018): *La prevenció de les agressions masclistes en contextos d'oci nocturn. Anàlisi comparativa de campanyes de prevenció*. Agència de Salut pública de Catalunya. Disponible en: <http://>

drogues.gencat.cat/web/.content/minisite/drogues/noticies/pdf/GuiaPrevencioAgressionsMasclistes_cat.pdf

TAMAIA, VIURE SENSE VIOLÈNCIA, SCCL (2019): *10 anys de trajectes de dones en situació de violència masclista: itineraris, vivències i relats*. Barcelona. Disponible en: **http://dones.gencat.cat/web/.content/03_ambits/violencia_masclista/Estudis_VM/Estudi_10anys_VM_Tamaia2018.docx.pdf**

UBIETO, José Ramón (2009): *El trabajo en red: usos posibles en educación, salud mental y servicios sociales*. Ed. Gedisa.

(2011): *La construcción del caso en el trabajo en red*. Ed. UOC

UE (2011): Consejo de Europa. *Convenio del Consejo de Europa sobre prevención y lucha contra la violencia contra la mujer y la violencia doméstica*. Disponible en: **https://www.boe.es/diario_boe/txt.php?id=BOE-A-2014-5947**

NO ÉS UNA POMA PODRIDA, ÉS EL CISTELL SENCER! 9 BONES PRÀCTIQUES I UN GRAPAT DE RECOMANACIONS PER TENSAR L'(HETERO) PATRIARCAT DES DE L'ACCIÓ LOCAL.

EDURNE JIMÉNEZ PÉREZ ^{56 57}

---

56 **Edurne Jiménez Pérez** és sociòloga, educadora i investigadora feminista. Sòcia de la cooperativa Candela on coordina l'àrea de formació de professionals, acompanya joves LGTB+ i assessora entitats de tot tipus en la incorporació de la perspectiva feminista. Interessada en les metodologies feministes, també ha estat investigadora en els projectes europeus GapWork i USVreact, ambdós orientats a la formació de persones adultes en el camp de les violències de gènere i ha estat membre del SIMReF. Està finalitzant la recerca doctoral en el camp de l'avaluació de la prevenció de les violències de gènere i sexuals.

57 Aquest treball ha estat realitzat en el marc del Programa de Doctorat Interuniversitari en Estudis de Gènere: Cultures, Societats i Polítiques a la Universitat Rovira i Virgili. Agraïxo els comentaris de la Barbara Biglia, l'Ana Burgos García i el TeoPardo, així com les aportacions de la Patricia Gonzalez Prado en treballs previs que inspiren aquest text.

En aquest text partiré del que pot ser llegit com una mala notícia: l'enfocament majoritari de prevenció de les violències de gènere i les violències sexuals⁵⁸ (VGiVS a partir d'ara) és incorrecte i inclús contraproduent. La bona notícia és que hi ha experiències que lluiten contra aquestes violències d'una forma molt més interessant, com una manera de tensar estratègicament i holística les seves arrels, desnaturalitzant-les i redefinint normes socials que condueixin a relacions i imaginaris menys jeràrquics.

Espero que posar de manifest els marcs epistemològics biomèdics que guien la prevenció clàssica i enriquir-los amb les aportacions feministes serveixi per augmentar la radicalitat de les propostes que s'implementen des de l'àmbit municipal. M'agradaria potenciar la capacitat d'incidir en les arrels de les VS, sense reproduir lògiques naturalitzadores, individualitzadores, estigmatitzadores ni culpabilitzadores de qui les rep. Com diu

---

⁵⁸ Utilitzo el concepte de violències de gènere en el sentit de Biglia i San-Martín (2007) i Biglia i Jiménez (2015) per referir-me a les violències masclistes contra les dones i nenes, però també a altres formes de violència relacionades amb el gènere com la plumofòbia o la transfòbia, que considero que tenen les mateixes arrels. El mateix binarisme de gènere és considerat aquí una violència. Les violències sexuals serien aquelles que es donen quan s'atempta contra la llibertat sexual de les persones o quan a través de la sexualitat s'atempta contra la seva llibertat com a subjectes (Biglia i Jiménez 2018) i no es poden entendre fora del marc patriarcal, per tant assumeixo que en són una expressió. En el camp de la "prevenció", o millor, de la lluita per combatre les seves causes, és interessant partir d'aquesta mirada àmplia i no caure en parcialitzacions que, si bé poden tenir sentit a l'hora de planificar l'acompanyament de persones a llarg termini, es desfan quan volem tensar les normes que legitimen i sostenen les diferents expressions d'aquestes violències, doncs són les mateixes.

Segato (2003) “fer teoria sense acció és somiar desperts, però l’acció sense teoria amenaça de produir un malson”. En el transcurs del capítol mostraré de quina manera l’àmbit local pot ser, en aquest sentit, un espai potent per subvertir aquestes dinàmiques limitadores.

Començo per assenyalar en el primer apartat alguns canvis que s’han donat a Catalunya en els darrers anys i que han ajudat al fet que els governs locals comencin, molt lentament encara, a preocupar-se per les VS. Ens trobem en un moment clau de definició dels models d’actuació on no només és urgent incloure les VS com expressió del sexisme, el masclisme i l’heteronormativitat; sinó que també cal perfilar una estratègia per fer-hi front més enllà de les lògiques punitiva i paliativa. En el segon capítol descriu els nivells d’intervenció que hauria de tenir una estratègia orientada a tensar i transformar les normes que sustenten les desigualtats de gènere i les VS, és a dir, dirigida a la transformació social feminista. Al tercer apartat alerto sobre les limitacions dels enfocaments biomèdics, fent un repàs dels diferents elements que és important evitar des d’una mirada feminista. Seguiré de manera propositiva, al quart apartat, compartint exemples de bones pràctiques catalanes que poden inspirar la planificació estratègica de la lluita contra les VS des del món local, o el que comunament s’anomena “prevenció”. Per últim, tancaré aquest text amb unes breus conclusions.

Espero contribuir amb aquest text a alimentar una política del (bon) contagi d’estratègies en aquests temps de pandèmies. Com diu Silvia Lopez Gil (2008), més que concebre a l’altre com algú a qui li manca alguna cosa, algú a qui s’ha d’educar, val la pena creure en la potencialitat del contagi i l’afectació en una política que lluny de doctrines intenta construir des de la potència, propiciant una sensibilitat compartida al voltant de les VS. Comencem!

1. Testigo_Modest@. Apunts sobre el context actual.

L’abordatge de les violències sexuals (VS a partir d’ara) a Catalunya està inscrit en un context cultural i institucional marcat per canvis com el creixement exponencial de l’activisme feminista i una certa institucionalització de la lluita contra el sexisme, el masclisme i l’heteronormativitat. Les en-

titats que ens dediquem a sensibilitzar i formar persones en el camp del gènere i les violències en som testimonis i experimentem les tensions que provoquen aquestes transformacions. En les formacions per professionals de l'àmbit social que realitzem a la cooperativa Candela, per exemple, avui dia és poc freqüent que algú sostingui obertament que feminisme i masclisme són "el mateix però a la inversa" o que parlar explícitament de feminisme (i no només de perspectiva de gènere) sigui motiu de desconfiança i sospita. Fa deu anys no teníem aquesta "sort", i l'escric entre cometes perquè és relativa. Sabem que un desplaçament cap el políticament correcte no implica necessàriament una modificació de les creences, els valors i les actituds de les persones; el que es diu o s'omet no sempre correspon al que es pensa. Encara menys significa que hi hagi un canvi profund i ampli en els àmbits científic, cultural, religiós, laboral, judicial i social en general, només cal veure la quantitat d'actituds reaccionàries antifeministes a les xarxes socials o els idearis d'alguns partits polítics.

A més, si bé és cert que gràcies al paper dels moviments feministes de base s'ha avançat en la implementació de polítiques en matèria de VG (Lombardo 2017, Allred i Biglia 2015, Bustelo 2014, Valiente 2003), la recent centralitat de les VS a l'agenda política dels moviments feministes demostrada en la resposta social davant la sentència del conegut cas de "La Manada", el "moviment" del *#metoo* i el treball de grups feministes locals (campanyes, protocols, pràctiques d'autodefensa); no es correspon amb un desplegament de polítiques públiques integrals que transcendeixin la lògica punitiva que no aconsegueix acabar amb elles (Tardón 2017, Creació Positiva 2016).

Les accions dirigides a desarticular les arrels de les VS són pràcticament residuals (Tardón 2017, Creació Positiva 2016, Biglia i Cagliero 2019) i quan s'intenten planificar des de l'administració pública acostumen a estar marcades per un limitant imaginari preventiu mèdic d'arrels biologicistes. Estem en un context que, en el millor dels casos, prioritza la urgent protecció i atenció de les dones en situació de violència, deixant en segon terme la lluita contra les desigualtats i normes que provoquen aquestes violències. S'incompleixen, com s'ha assenyalat en altres capítols d'aquest llibre, les recomanacions internacionals recollides en el Conveni d'Estambul, així com les normatives estatals i autonòmiques que se'n fan ressò.

Pel que fa al nivell municipal català, la posada en marxa de protocols d'actuació front les VS i dels anomenats "Punts liles" en l'àmbit de l'oci nocturn ha condensat quasi la totalitat d'accions "preventives" en els darrers cinc anys. Això ha permès visualitzar l'existència de VS però només en un àmbit concret, deixant fora el familiar, l'educatiu, l'urbanístic, etc. Malauradament amb aquest focus a l'oci nocturn es corre el risc de perpetuar l'imaginari de la VS com quelcom que passa de nit a mans de persones desconegudes; tot i que les dades indiquen que gran part de les agressions sexuals succeeixen en entorns familiars i propers. Els protocols i punts liles, a més, sovint estan liderats per professionals del camp de la salut i les drogues amb poca perspectiva de gènere (Noctambul@s 2020). I per últim, a la pràctica, són eines que estan més enfocades en què fer quan es dona una agressió i no tant en com generar condicions perquè això no passi. Això requeriria, com explicarem al llarg del text, la implementació d'una estratègia multinivell que transcendís l'àmbit de l'oci i que assegurés la seva pròpia avaluació per tal de poder conèixer quines eines funcionen en cada context.

Aquest darrer element és importantíssim perquè la precarietat de la cultura avaluativa del camp de la prevenció i la intervenció en VG -un 80% de les poques avaluacions rigoroses de programes a nivell mundial estan fetes en 6 països rics, que només representen el 6% de la població mundial- s'agreuja moltíssim en el cas de les VS (Biglia, Luxán i Jiménez 2020; Alfama, Subirats i Malpica 2012; OMS 2009; Ellsberg et al. 2015). Per tant, encara es té poc coneixement rigorós, sistematitzat i contextualitzat de la influència dels protocols i d'altres estratègies de sensibilització i educació en la modificació de valors, creences i actituds, així com de lògiques institucionals i normes socials. En definitiva, la pràctica de l'anomenada prevenció de les VS és incipient, com ho és el debat conceptual i metodològic sobre com desarticular-les.

2. "Se va a caer, se va caer!" De la prevenció a la transformació social feminista

Les pràctiques preventives dels patiments i dolors humans són diverses i han existit des de temps immemorials. Encara que en la nostra societat el

discurs biomèdic s'hagi imposat amb força en aquest camp, com veurem en el proper apartat, els feminismes han produït un cos de coneixement i pràctiques centrals en la lluita contra les violències. Les dones, les infàncies i les persones dissidents pel que fa al gènere, el cos i la sexualitat⁵⁹ han desenvolupat estratègies per fer-hi front i/o intentar evitar-les i, de manera similar, les comunitats han estat un recurs potent a l'hora de confrontar les normes socials que sostenen les violències (Cohen 1999).

Des dels feminismes es ve assenyalant que les desigualtats en la distribució de poder i recursos -en intersecció amb altres eixos de desigualtat com l'edat, l'origen, la diversitat funcional, entre d'altres- han de ser compreses com les arrels de les VGiVS. Les violències no són neutrals ni tenen a veure amb individus disfuncionals o malalts i tampoc s'han d'entendre com un fet puntual i aïllat, sinó com un fenomen estructural i capil·lar que afecta sistemàticament a les dones, els infants i les persones dissidents en diferents esferes de la vida.

No tindria sentit voler acabar amb les violències i desigualtats sense transformar les normes i valors que les possibiliten, justifiquen, fan acceptables i naturalitzen, així com els mecanismes de transmissió d'aquestes entre generacions (Miller 2018; Biglia i Jiménez 2018; Storer et al 2015, Heise 1998). Acabar amb elles, en definitiva, requereix el qüestionament i transformació de les normes sobre els gèneres⁶⁰ i les relacions sexe-afectives⁶¹ per tal de donar espai a un nou ordre relacional més equitatiu i lliure. Però també, com assenyalen Davis, Fujie Parks i Cohen (2006), són importants altres normes: la desitjabilitat de reclamar i mantenir el poder -sobre-, la

---

59 Em refereixo a les persones que no segueixen els patrons hetero-cis-normatius, o que trenquen amb el que s'espera d'elles segons el sistema normatiu de gènere. Sovint es parla de persones LGTBIQ+ (lesbianes, gais, trans, bisexuals, intersexuals, queer i altres) però les dissidències són més àmplies que les realitats recollides per aquestes sigles. En aquest text parlaré de persones dissidents.

60 Binarisme, rols diferenciats i reconeixement social superior d'allò associat a la masculinitat, virilitat tradicional que inclou dominació, control i conductes agressives, objectualització de les dones, i cisnorma. No són normes universals, en cada comunitat funcionen de manera particular.

61 Heteronorma, model amor romàntic i erotització de la dominació i la violència. En cap cas estic parlant aquí de pràctiques BDSM, enteses com a pràctiques desitjades i negociades. Com en la nota anterior, tampoc són normes universals.

naturalització de les agressions i culpabilització de les víctimes, i la noció de privacitat individual i familiar que fomenta el secret i el silenci.

En aquest procés hem de tenir en compte dues qüestions. Per una banda, val a dir que unes i altres normes generen jerarquies que són contextuals, estan localitzades i interseccionen de manera complexa amb altres sistemes de desigualtats que es basen també, al seu torn, en normativitats corporals, culturals, etc. Per exemple, el tractament mediàtic de casos de VS és notablement més dur quan l'agressor és una persona racialitzada, alimentat per (i alimentant) el que Angela Davis (1981) anomena "el mite del violador negre"⁶². Per l'altra, les persones, els grups, les comunitats i les institucions segueixen aquestes normes alhora que les qüestionen de forma "creativa" en processos de negociació constant que poden donar lloc a situacions reproductores d'unes normes i trencadores d'altres al mateix temps. Per exemple, durant l'experiència de treball amb joves a centres educatius de la cooperativa Candela, hem assistit a reaccions violentes enfront dels processos de trànsit de gènere que trenquen la norma del binarisme i la cisnorma. De vegades hem trobat que el grup ha aïllat i menyspreat la persona en trànsit, negant-se a tractar-la amb el nom i gènere triats, fent burla constant, etc. De vegades aquesta violència ha estat sostinguda per les famílies i inclús la mateixa escola. Altres vegades hem identificat persones que han fet el trànsit social aprofitant l'estiu per començar en un nou centre educatiu al setembre amb la nova identitat però sense "sortir de l'armari" com a trans i evitant que es sàpiga (amb l'estrès que comporta pensar que pots ser "descobert/a") . Però també hem presenciat casos on el centre i el grup classe han donat suport, i en un cas en particular, els companys i companyes de curs han fet seva "la causa" de la persona en trànsit fins a tal punt que l'han pressionat a seguir uns tempos molt més accelerats que els que necessitava i a adoptar (en aquest cas) una feminitat que, quan hem aprofundit, no era la desitjada per la pròpia

---

62 El tractament mediàtic de la VS que va tenir lloc a Colònia, per exemple, la nit de cap d'any del 2015 es va centrar quasi exclusivament en el fet que els agressors eren persones racialitzades (González 2016). Això va tenir conseqüències importants a l'hora de justificar les restriccions en la política migratòria i d'asil, com també en l'increment del racisme quotidià patit per les persones racialitzades.

persona, que sentia la pressió de no decebre el seu grup que tant “suport” li estava donant.

El que sembla que és comú a la majoria de grups és que les actituds que denigren la feminitat, promouen la misogínia, l’homofòbia i la plumofòbia i legitimen els abusos sexuals, tendeixen a donar-se de manera entrelligada (Brush i Miller 2019) i és fàcil detectar els nexes entre l’assetjament escolar i la violència en el marc de les relacions sexe-afectives. És a dir, es pot observar que l’heterosexisme és un contínuum que es manifesta simultàniament en diferents formes de violència (directa, cultural o simbòlica; puntual o repetitiva; en el marc de les relacions sexo-afectives, en el marc grupal o institucional, etc.). Crooks et all. (2019) afirmen que abordar les situacions d’assetjament escolar i insults homofòbics a primària pot ajudar a evitar algunes formes de VS més endavant. En aquest sentit, el qüestionament de la masculinitat violenta en edats primerenques, la presa de consciència de l’impacte emocional dels mateixos actes abusius, el treball d’empatia i ètica pot esdevenir una gran inversió. Per suposat no és suficient i cal també transformar els patrons culturals del grup i del mateix centre, revaloritzant la cura, les emocions i la gestió positiva de les diversitats. I encara més enllà, canviant lògiques institucionals que naturalitzen la violència, incidint en els continguts transmesos en els mitjans de comunicació, etc.

En síntesi, el tipus de política d’abordatge de les VG i VS que proposo és coherent amb la idea que per erradicar-les cal promoure un canvi de normes i valors culturals profunds que permeti modificacions en les actituds i comportaments individuals, però sobretot que sigui capaç de tensor de les jerarquies socioculturals. Per tant ens trobem davant el repte de definir programes pel canvi social integral, practicar la prevenció de les VS hauria de significar sacsejar els fonaments de l’heteropatriarcat i del sexisme fins a tal punt que la mateixa idea de prevenció esdevé problemàtica. Superar les violències és superar un model relacional jeràrquic que afecta el conjunt de la societat (Bodelón 2008: 298), però de manera desigual. Es pot tensor, negociar, subvertir, transformar, però difícilment es pot prevenir quelcom que s’interioritza els primers anys de vida i va més enllà de comportaments puntuals. El moment previ és gairebé una il·lusió, com ho és la idea de “contagi puntual”. Aprofundirem en aquestes qüestions al següent apartat.

Afegeixo que per poder promoure un canvi, hem de començar creient que és possible desestabilitzar aquestes relacions de poder, que no estem abocats/des al fracàs inevitablement. Reconeixent que no serà una tasca fàcil, cal planificar-la bé partint de la necessitat d'un treball multinivell (Tekkas Kerman i Betrus 2020). No es tracta d'implementar accions úniques sinó fer simultàniament intervencions en l'àmbit individual, relacional, comunitari i social sempre amb una orientació a transformar normes i valors jeràrquics i partint de que és necessària la implicació de més instàncies que l'àmbit municipal. A continuació exposo sis nivells d'intervenció que cal promocionar des de l'acció local si es vol entomar seriosament la tasca de fer front a les causes de les VS, i van d'allò més micro al nivell més macro.

Taula 1. Nivells d'intervenció

Nivell	Contingut
1. Foment dels coneixements i habilitats de les persones en l'àmbit individual	Capacitats individuals de pensament crític, exercici de responsabilitat, maneig emocional i consciència del propi desig i límits.
2. Promoció d'educació i recursos comunitaris	Normes i valors dels grups i comunitats. Implementació d'estratègies d'identificació i resposta comunitàries. Reforç de nous mecanismes de transmissió de normes i valors.
3. Suport als agents educatius	Eines teòriques i aplicades per a les persones que eduquen, que són agents socialitzadores claus i que poden esdevenir referents positives.
4. Potenciar les coalicions i xarxes	Recursos i suport pels grups, col·lectius i xarxes feministes, de dones i persones dissidents per multiplicar l'impacte de les accions.
5. Transformar les pràctiques organitzacionals i institucionals	Reglaments i normes de les organitzacions i institucions per prevenir i abordar les violències i possibilitar espais de seguretat i llibertat. Cultura organitzacional i institucional no escrita.
6. Polítiques i lleis	Lleis i polítiques que fomentin normes comunitàries sanes, una societat sense violència ni desigualtats

Font: Elaboració pròpia en base al model "Spectrum of prevention" de Davis, Parks i Cohen, 2006)

3. “Y la culpa no era suya...”. Elements problemàtics i influències biomèdiques limitants en la conceptualització i la pràctica de la prevenció de les VG i VS

Tot i la importància dels feminismes en la lluita contra les VG i VS, les pràctiques racional-científiques han imposat el model de la “prevenció” en un context on La Veritat ha esdevingut monopoli del discurs científic (Zaldúa 2011). En aquest sentit, la medicina preventiva clàssica, la salut pública i els models ecològics han tingut (i tenen) gran influència en les formes en què s’ha pensat i practicat la lluita contra les VG i VS, inclús des de perspectives que parteixen d’una anàlisi en clau de gènere i que advoquen per un canvi multinivell com hem vist anteriorment.

Messner (2016), en el seu repàs històric del moviment feminista i de les conseqüències de la seva professionalització, problematitza la forta medicalització de les categories de víctima i agressor. Critica especialment la tendència a considerar les VS cada cop més com un problema de salut pública i menys com una manifestació del poder col·lectiu masclista i hetero-cis-normatiu alhora que, paradoxalment, s’hi destinen més recursos. En efecte, trobem que des de l’epidemiologia s’amplia l’objecte d’estudi integrant fenòmens com les VS en tant que tenen conseqüències per la salut de la població, però malauradament l’epidemiologia social feminista encara és minoritària.

Això demana atenció de qui treballa per erradicar aquestes violències perquè l’ús de models biològics per comprendre i intervenir en problemàtiques socials no està exempt d’implicacions epistemològiques i pràctiques que assenyalarem a continuació.

3.1. Naturalització de les violències

Si utilitzem el paradigma biomèdic per entendre les VG, estem entenent implícitament que “*patir violència*” equival a “*contraure una malaltia*”. Aquesta equiparació porta a naturalitzar un fenomen social que més enllà

de tenir uns factors de risc associats⁶³, en realitat respon a una estructura d'organització social jeràrquica que és històrica i cultural, a diferència de les malalties. No podem oblidar que darrere la violència hi ha grups i institucions amb privilegis i interessos. Cal anar amb compte perquè *“mentre les metàfores són necessàries per la comunicació, el perill està en que els descuits o les aplicacions parcials de la metàfora ens portin a distorsions”* (McLaren i Hawe 2005: 6). És cert que les VG i VS tenen un impacte en la salut de la població, especialment de les dones, les infàncies i les persones dissidents, però ni són agents o organismes materials que estan “fora de les persones” ni es contrauen en un moment puntual del temps. Tampoc són un producte inevitable d'una suposada naturalesa humana (per exemple “els homes tenen un impuls sexual incontrolable per naturalesa”) tal com podria reforçar un enfocament biomèdic. És per això que hem de seguir *“qüestionant críticament l'adequació de les ciències biològiques per entendre les societats”* (McLaren i Hawe 2005: 6). La lluita contra les VS hauria d'implicar processos diferents dels que es desenvolupen per evitar contagis de malalties. En aquest sentit, el model biomèdic clàssic de distinció entre prevenció primària, secundària i terciària instaurat com a majoritari al segle XX amb la Història Natural de la Malaltia de Leavell i Clark (1965), té limitacions per articular la prevenció de les VG i VS.

3.2. Pèrdua de la dimensió estructural

La idea de prevenció primària parteix del supòsit que existeix un moment previ al contagi, entès com a fet puntual patològic i disfuncional. A continuació qüestionem l'adequació d'aquests supòsits al funcionament de les VG i VS.

Si partim d'una concepció àmplia de les violències i en format de *continuuum* (Biglia i Jiménez 2015), hem d'assumir que són directes, estructurals i culturals (Galtung 2016), permanents i transversals a tots els espais vitals

---

⁶³ Els models ecològics de comprensió de les VG i VS han esdevingut majoritaris en les darreres dècades a partir del treball de Heise (1998). Aporten una mirada sistèmica en la que el comportament violent no només s'explica per factors individuals, sinó que també es donen factors familiars, institucionals i socials més amplis que en la seva interacció, que augmenten el risc de que la persona desenvolupi un comportament violent.

des que naixem, i per tant, l'existència d'un moment previ és pràcticament una il·lusió. Les violències no són actes aïllats, sinó un procés complex de violentació i abús de poder per la subordinació i l'opressió (Zaldúa 2011). De la mateixa manera les agressions sexuals no les podem entendre com un incident individual, sinó com una àmplia constel·lació de comportaments, actituds, creences i discursos que produeixen i reproduïxen la dominació de gènere en la interacció quotidiana, d'aquí la idea, per exemple, de "cultura de la violació" (Pascoe i Hollander 2020). Això suposa per una banda assumir que no estem parlant d'un conflicte intersubjectiu i que els apropaments al tema en clau (només) de comportament, com en el cas dels models ecològics, no ens deixa veure la foto sencera.

Exercir violència tampoc es pot equiparar a comportaments com el consum de tabac o alcohol perquè tot i que la persona deixi d'agredir en un moment donat, les normes socials que legitimen i fan tolerable la violència seguiran existint. També continuarà la situació de privilegi pels homes⁶⁴, com aquells que reben els beneficis de la masculinitat legítima (val a dir que hi ha dones masculines també, però no sempre reben beneficis o si més no, no de la mateixa manera).

A més, per altra banda, cal ser conscients que quan els homes exerceixen certes formes de violència actuen com s'espera que ho facin i no a l'inrevés, és una de les formes en què es posa en joc el model hegemònic de mascu-

---

64 No és casualitat que més del 90% dels delictes contra la llibertat sexual siguin comesos per homes (Ministerio del Interior 2020) i, tot i que aquesta dada no recull la totalitat de VS i parteix de categories binàries, no podem passar-la per alt. Malgrat no existeix cap "essència agressora" en les persones amb característiques sexuals definides com a masculines (que majoritàriament són homes), existeix una estructura d'organització social que, descansant en les normes que hem descrit abans, atorga un lloc de poder a aquelles persones socialitzades com a homes i que viuen com a tals. Aquesta estructura social no té vida pròpia i no provoca inequívocament que els homes facin un mal ús de la posició de poder de partida de la que gaudeixen -com tampoc determina una actitud de submissió en les posicions d'opressió de les dones i persones dissidents-, però ofereix uns privilegis que transcendeixen les eleccions individuals i als que els homes (sobretot cis) poden retornar si ho desitgen o si es cansen d'incomplir els mandats de gènere. És evident que cal partir d'una anàlisi interseccional que tingui en compte les complexitats derivades del creuament d'elements que donen o treuen poder a les persones, però la inclusió de la perspectiva de la diversitat sexual i de gènere, per exemple, no hauria de suposar una relativització descafeïnada i despolititzada de l'anàlisi de la dinàmica de les VS, i per tant, de la cerca d'estratègies d'erradicació de les mateixes. És per això que em sembla útil seguir parlant d'homes.

linitat⁶⁵. La mirada que proposo trenca amb l'imaginari dels agressors com a “monstres”, persones alienes i desconegudes. En la pràctica és un error entrar a l'aula a fer un taller de sensibilització amb el supòsit que les persones del grup són totes “bones” i no tenen res a veure amb la violència, mentre les persones que n'exerceixen són “altres”, sovint reproduint projeccions racistes i classistes (Messner 2016).

La visió que proposo ens confronta amb una realitat quotidiana i capil·lar, que implica a tots/es i a cadascú de nosaltres, perquè acabar amb les VG i VS no va de treure unes poques pomes podrides del cistell, sinó de bolcar el cistell sencer. El problema deixa d'estar fora i lluny, per estar a tot arreu. Tothom formem part de l'engrenatge en tant que, en major o menor mesura, tenim interioritzats els mandats sobre el gènere, la sexualitat, la naturalització de la violència, etc. Val a dir també que els rols de víctima-agressor estàtics, homogenis, permanents i “essencials” no existeixen. Una persona pot exercir violència i rebre-la en la mateixa època de la vida. D'alguna manera, la responsabilitat de fer-hi front, per tant, és compartida. En tallers, xerrades i formacions és recomanable evitar els discursos moralistes i verticals per part de formadors/es que no reconeixen estar afectats/des per les normes i valors de gènere. Això genera molta distància i actituds de resistència.

Tanmateix, no perdre de vista la dimensió estructural no vol dir perdre's en ella. En cap cas s'ha d'oblidar l'existència de responsabilitats concretes de persones i institucions enfront de les VS que s'han d'assumir tenint en compte les posicions asimètriques en les diferents jerarquies socials. Des de les pedagogies feministes (Maher i Thompson 2001, Shrewsbury 1993, Biglia i Jiménez 2012) i les mirades restauratives (Oudshoorn, Stutzman i Jackett 2015) és molt important que aquests punt de partida sigui clar per poder fer un acompanyament en la presa de responsabilitat (també com a institució) i la possible posada en marxa de processos de reparació. Quan es

---

⁶⁵ Per veure un anàlisi de noves formes d'expressió de la dominació masculina al voltant del tema de les agressions sexuals, que inclou per exemple les manifestacions públiques per part d'equips d'homes del món del futbol de suposada reprovació de les violacions però que al final representen un ritual de masculinitat pervers, val la pena llegir l'anàlisi de Pascoe i Hollander (2016). També val la pena llegir Connell i Messerschmidt (2005) que apunten qüestions interessants sobre el mal ús del concepte “masculinitat hegemònica”.

treballa amb grups s'ha de tenir l'habilitat de saltar ràpid de l'anàlisi estructural de les VS a les dinàmiques de poder pròpies del grup que a part d'estar generalitzades, sovint tenen noms i cognoms i malestars acumulats. Sovint s'arriba a un grup pensant en fer un taller de prevenció de l'assetjament LGTB-fòbic o del ciberassetjament (com si arribéssim abans del "contagi" en un sentit biomèdic) i s'acaba facilitant un procés d'identificació i expressió/escolta del malestar d'una dinàmica violenta pròpia del grup. És per això que és recomanable que les persones que es posen davant de grups a parlar de violència siguin especialistes del camp socioeducatiu i no d'altres àmbits com pot ser el policial.

Donada aquesta complexitat no és estrany que les recerques que estudien els programes preventius d'arreu, com la de Storer et al (2016), observin superposicions entre la prevenció primària, secundària i terciària, el que ens porta a afirmar que és una distinció més "ideal" que altra cosa, que parteix de la idea de violència només com a agressió puntual. Tècnicament la prevenció primària té a veure amb intervenir en el moment "pre-patogènic" amb el conjunt de la ciutadania, és a dir, quan el problema està lluny. Ja hem vist que des de la conceptualització àmplia de VS que proposo, aquest moment en realitat no existeix així que és problemàtic quan es vol aplicar la lògica de les "vacunes" dissenyant accions puntuals (com les típiques xerrades d'una hora sobre xarxes socials i violència).

La prevenció secundària, en canvi, va dirigida a evitar que els grups amb majors riscos de contraure la malaltia es contagiïn. La traducció al camp de les VG i VS sovint ha significat treballar amb grups de joves o grups específics de dones o homes per tal de reforçar factors de protecció en les primeres i reduir els factors de risc d'exercir violència en els segons.

Abordarem les implicacions d'aquesta aposta en els següents subapartats i compartiré algunes recomanacions, el que està clar és que aquests dos nivells difícilment es poden diferenciar de la prevenció terciària. Aquesta última teòricament correspon al moment "postpatogènic", és a dir, un cop passada la malaltia o la violència i es basa en intentar evitar "recaigudes".

També l'experiència de més de quinze anys de treball a la cooperativa Candela amb joves i professionals ens porta a qüestionar l'ús d'aquesta

distinció. En els mateixos tallers de suposada “prevenció” és habitual que es donin agressions masclistes entre les persones del grup (insults, burles, dinàmiques d’exclusió, invisibilització) i inclús cap a les mateixes formadores, per no parlar de les dinàmiques sexistes i heteronormatives menys visibles (ocupació majoritària dels torns de paraula per part dels nois i homes, comentaris co-descendents cap a les dones del grup i les formadores, actituds LGTB-fòbiques, entre d’altres). En aquestes circumstàncies, pensar que s’està arribant “abans del problema” em sembla, com a mínim, desubicat.

3.3. Culpabilització de qui rep la violència

A conseqüència d’una visió que entén les VG i VS com a inevitables, la prevenció sovint s’ha centrat més en el foment dels factors de protecció associats a qui pateix la violència com, per exemple, passa en el recull d’estratègies que les dones poden prendre a casa, al cotxe o als transports públics de Trujano (1997). Per una banda, cal tenir en compte que “el perill” en situacions de VS no està localitzat, i no es dóna exclusivament fora de casa ni en entorns amb gent desconeguda on es poden activar certs recursos de protecció, al contrari. Per l’altra, amb aquestes estratègies és fàcil reproduir una lògica de la por en les dones, infanteses i persones dissidents que no col·labora en cap cas al procés d’apoderament i de foment de la llibertat que s’hauria de promoure. Cal tenir cura per tal que no acabin interioritzant indirectament que la responsabilitat de posar fi a les violències és bàsicament seva o que són les seves accions les que ho provoquen. Per exemple, en l’àmbit escolar és preocupant que encara hi hagi normatives que limitin la forma de vestir de les noies al considerar escots, *shorts*, etc. com roba no adequada i que provoca els nois. El mateix passa amb l’assetjament, quan posem tot el focus exclusivament en què la persona agredida desenvolupi certes habilitats (demanar ajuda o fer més amics/gues) o modifiqui els seus itineraris i costums per cercar més seguretat.

El fet de posar el focus en la “reducció de riscos” que pot fer la “potencial víctima” tendeix a fomentar la culpa i la vergonya, emocions que apareixen molt freqüentment en processos de violència, perquè compleixen la funció de “protegir” a qui agredeix.

Que hi hagi mesures d'autocura que impliquin modificacions dels comportaments i restriccions a les llibertats fonamentals posades en marxa sobretot per dones i persones dissidents per a evitar VS, no significa que les mateixes hagin de traduir-se en el centre de les polítiques públiques preventives. Per exemple, que la solució al *sexpredding* que es planteja majoritàriament sigui que les noies deixin de practicar *sexting*, és una mesura que restringeix la llibertat sexual de les dones i les responsabilitza del mal ús que es fa de les seves fotos (Edpac i Candela 2020). Quan això succeeix es corre el risc de naturalitzar la violència tal com dèiem anteriorment, ja que es tracta una problemàtica social com si fos inevitable, immutable, de l'ordre del que és natural, transmetent una sèrie de missatges problemàtics⁶⁶:

1. Els comportaments modificables com a mesura d'autocura són identificats com les causes de la violència (caminar sola, emborratjar-se, drogar-se, sortir amb desconeguts, parlar amb desconeguts al carrer, la forma de vestir-se/ moure's/ ballar/ parlar; enviar fotos sexis a la teva parella sexual, etc.).

2. La "prevenció" es fa a costa de restringir la llibertat de les dones i persones dissidents en lloc d'apuntar a modificar les desigualtats o els patrons de comportament patriarcals, de dominació, d'inferiorització de l'altre/a.

3. L'amenaça permanent de la violació pot guanyar espai i condicionar tota l'experiència vital de les dones sobretot, des que són nenes fins que són grans. Aquests errors en la prevenció generen un *backlash* que reforça la dominació masculina en mantenir-la incommovible.

4. Es tendeix a postergar o renunciar a treballar amb els qui, pels llocs de privilegi que socialment els han estat atorgats, reben mandats per a l'exercici de poder sobre, de supremacia de gènere i sexualitat (en relació amb altres eixos com la nacionalitat, religió, idioma, classe, edat, estat de salut, etc.).

Si entenem que no hi ha res que puguin fer les dones i persones dissidents que provoqui la violència que pateixen, no s'haurien de restringir els seus

---

66 Extret de les recomanacions que vam elaborar juntament amb la Patricia González per l'Agència de Salut Pública de Barcelona al 2019 en un document intern titulat: "Eines conceptuals i metodològiques pel disseny de programes de foment de les relacions equitatives".

comportaments. Estic d'acord, això sí, que el foment de la pràctica de l'autodefensa es torna necessari i útil per respondre a les violències (Hollander, 2014), i contribueix a modificar els imaginaris que les sostenen (dones=víctimes=passives=dèbils) i la indefensió apresada.

Tanmateix, és fonamental redirigir el focus dels missatges de les accions de lluita contra les violències per tal d'incidir en les diferents normes que sustenten les VS. Podem desenvolupar diferents enfocaments.

En primer lloc, recomanem que es treballi la desconstrucció dels mandats de la masculinitat violenta de manera polititzada assumint responsabilitats en lloc de limitar-se a l'autoconeixement propi de molts grups d'homes que volen a priori treballar la masculinitat (Azpiazu 2017). Segon, és fonamental la presa de responsabilitat comunitària front les VS, les accions encaminades a incentivar la reacció davant les expressions de VS que de vegades impliquen a terceres persones i el treball de caire grupal i sistèmic. Trencar el silenci i la idea de la privacitat o de que no podem fer res perquè "és natural". Exemple d'aquest enfocament serien tallers amb nois i homes per tal que reprovïn les dinàmiques i actituds masclistes dels seus congèneres i no es quedin en silenci. Hem de recordar que la sobreconformitat amb la masculinitat té molt de procés grupal, de sentir acceptació i seguretat, i de por a l'homofòbia; anant més enllà d'una simple presa de decisió racional més o menys saludable o ètica (Messner 2016). Tercer, podem redirigir el focus cap a com es conformen els espais públic, escolar, domèstic, etc., i el seu disseny de manera que facilitin o dificultin certs usos, cosa que ens tornaria a portar als dos primers enfocaments. En la secció 4, presento bones pràctiques on tracto de mostrar exemples d'aquests diferents enfocaments.

3.4. Estigmatitzar grups

La darrera alerta té a veure amb què la idea de risc porta fàcilment a parlar de "grups vulnerables" com aquells que tenen més risc de contraure una malaltia o, en aquest cas, de patir violència o exercir-la. Això pot fer caure en un procés d'estigmatització i de pèrdua del sentit de responsabilitat col·lectiva.

Si entenem les VG i VS, més enllà del conflicte intersubjectiu, i de la qüestió comportamental, els riscos de patir/exercir-les són molt amplis i venen definits bàsicament per les construccions de gènere en intersecció amb altres eixos com l'edat, la procedència o la diversitat funcional. Per tant no hi ha grups vulnerables, sinó moments i espais vulnerabilitzadors de determinats grups socials. Les noies joves no són més vulnerables que les adultes per sé, sinó que l'adultisme se suma al masclisme i el sexisme generant situacions de major discriminació o desigualtat. Això sense tenir en compte altres eixos que també hi són.

En els darrers anys l'OMS recomana el *Gender Transformative Approach* com a estratègia central de prevenció, cosa que va en coherència amb el que es proposa en aquest text, en tant que està orientat a fomentar que es desenvolupin habilitats d'anàlisi crítica i es reconeguin els efectes nocius de seguir rígidament les normes de gènere i els mandats de la masculinitat violenta, alhora que s'intenta aturar aquests comportaments i actituds entre els grups d'iguals (Miller 2018). El que és negatiu és que aquesta proposta sovint es materialitza exclusivament en un treball amb joves reforçant estereotips adultistes. La lògica que parteix de la falsa creença que el jovent és més sexista i masclista que el món adult acaba estigmatitzant i hiperresponsabilitzant el primer col·lectiu i construeix el problema "a fora" (Biglia i Jiménez 2018). També hi ha imaginaris racistes que parteixen de la idea falsa que hi ha cultures més masclistes que altres (el que hi ha són expressions diverses del masclisme i l'heteronormativitat) i atribueixen un augment del risc de patir violència al fet de professar una religió o una altra, per exemple. És habitual que aquests imaginaris es transmetin més o menys conscientment en les accions de sensibilització i formació actuals i, per tant, cal posar atenció per tal de no reproduir-los. La recomanació és que ens assegurem que treballar un eix (gènere o diversitat sexual) no signifiqui exercir violència o discriminació en altres (racisme, adultisme) ni que es revictimitzin certs grups.

Això no vol dir que l'estratègia de treball amb grups no mixtes (en relació amb l'edat, el gènere, la procedència, la religió, la preferència sexual, etc.) no pugui ser útil. Al contrari, per poder reflexionar i compartir experiències en primera persona de vegades cal construir espais de seguretat on esmor-

teir una mica les dinàmiques discriminatòries i violentes, i aquesta és una bona estratègia per aquest objectiu. Pot semblar que separant nois i noies es reproduïx el binarisme de gènere, però l'experiència des de Candela ens diu que no es reproduïx més del que es pot recrear en un espai mixt i que de vegades la separació permet que el grup parli i s'escolti més, de manera que, precisament, es pot qüestionar el propi binarisme. Ara bé, és important que no s'obligui a ningú a anar amb un col·lectiu amb el qual no se sent identificat, sigui quin sigui l'eix de no mixticitat, i per tant, és recomanable que les persones triïn lliurement a quin dels grups proposats volen anar (nois/noies, per exemple).

4. No nos mires, únete! Alguns enfocaments, estratègies i bones pràctiques

Si una idea ha de quedar clara, és que no hi ha receptes màgiques per desarticular les VS. Transformar normes i valors és un treball a llarg termini que requereix, no només un compromís de diferents nivells de l'administració pública i la societat civil, sinó també l'ús de multiplicitat d'estratègies que actuïn des dels nivells més micro (individus) als més macro (normes, valors), passant per les comunitats i les institucions, i que siguin capaces de fer front a les resistències que aniran apareixent (López Gil i Cano 2018).

En aquest darrer apartat compartiré alguns projectes que considero bones pràctiques en tant que *“experiències positives en un context determinat que reuneixen alguns criteris d'una manera no rígida i que permeten visualitzar què s'està fent diferent i millor enfront de les desigualtats, les discriminacions, les injustícies, les necessitats estratègiques de gènere”* (Zaldúa 2011:34). He seleccionat accions i projectes que es nodreixen obertament de teories i metodologies d'intervenció feministes (Biglia i Jiménez 2015) i parteixen d'una mirada estructural de les VS com a VG abordant diferents manifestacions o presentant-les com un *continuum*. Busquen un canvi de normes i dinàmiques jeràrquiques i van més enllà de les dicotomies monolítiques i essencialistes “Agressor-Víctima”. A més, cap d'elles cau en enfocaments naturalitzadors, individualitzadors, estigmatitzadors ni culpabilitzadors de qui rep les violències i és per això que poden servir per inspirar l'acció des de l'àmbit local. Un altre

element important és que bona part de les propostes estan dutes a terme de manera col·laborativa entre entitats i administració pública, fet que em sembla, en si, una bona pràctica a tenir en compte. Afegeixo també que en l'àmbit municipal és recomanable fomentar una tasca interdepartamental per tal de caminar cap a la transversalitat. Per exemple, encara que les actuacions es segueixin liderant des d'Igualtat, és desitjable implicar Educació i Joventut en certes accions, a Urbanisme en altres, o a Esports, Recursos Humans, etc.

Per la cerca d'aquestes bones pràctiques m'he basat en els anys d'experiència acumulats a la cooperativa Candela i en l'exploració d'accions de "prevenció" de les VG i VS a Catalunya realitzada en el marc dels projectes GapWork⁶⁷ i USVreact⁶⁸. Les pràctiques que presento intenten il·lustrar amb exemples reals tot un seguit d'estratègies que descriu a continuació i que donen cos als sis nivells d'intervenció presentats al segon apartat d'aquest text.

Una primera estratègia és la sensibilització que es pot desenvolupar a través de campanyes (bona pràctica 1), tallers puntuals i xerrades orientades a fer que les persones i institucions considerin les VS com un problema social important i fomentant el rebuig cap aquestes.

En segon lloc comptem amb l'estratègia educativa que actua de manera més profunda que la sensibilització i on s'estableix un procés d'aprenentatge i reflexió, és a dir, un procés de diàleg entès en el sentit de Freire (1985, 1974). Es pot fer a través de tallers participatius i vivencials (bona pràctica 5, 8 i 9), formacions (bones pràctiques 2, 3, 5 i 8), assessoraments sobre la intervenció (bona pràctica 3 i 8), disseny de materials i recursos didàctics (bones pràctiques 2 i 5), o activitats de lleure educatiu (bona pràctica 6). Les metodologies emprades en les accions educatives poden ser diverses. En destaco algunes que em semblen especialment útils i estan en coherència amb les metodologies feministes: referents positius (bona pràctica 6), *peer education* (bona pràctica 6), vivencialitat i treball emocional (bona pràctica 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9),

---

67 Cofinançat pel Programa Daphne III de la UE, "GAPWork: Millorant la intervenció i derivació en violències de gènere a través de la formació de professionals que treballen amb joves" (JUST/2012/DAP/AG//3176), www.gapwork.cat i <http://sites.brunel.ac.uk/gap>

68 Cofinançat per la Comissió Europea, "Universities Supporting Victims of Sexual Violence" (JUST/2014/RDAP/AG/VICT/7401), www.usvreact.eu. p

metodologies del Teatre de les Oprimides (bona pràctica 4), o les pròpies marxes exploratòries (bona pràctica 7). En les bones pràctiques presentades sovint s'utilitzen diferents estratègies que es complementen entre elles.

Una tercera estratègia té a veure amb intervenir l'espai ja sigui en el seu disseny físic-arquitectònic (bona pràctica 7 i 8) o definint protocols i reglaments que "regulen" les actituds i comportaments que es volen promoure i com actuar en cas que això no sigui així (bona pràctica 9).

A més, tot i que no hi aprofundirem en aquest text, des de l'àmbit municipal es pot oferir suport econòmic a persones i col·lectius per tal de facilitar recursos de lluita contra les VG i VS directament o indirecta. També es poden dissenyar estratègies d'acompanyament terapèutic, que pot tenir un efecte en termes de tensar el sexisme i l'heteronormativitat, a partir d'acompanyament individual o grupal i que és recomanable que es faci des d'un enfocament feminista i amb supervisió especialitzada.

Taula 2. Bones pràctiques seleccionades segons tipus d'estratègia, públic i nivell d'intervenció

	Estratègia	Públic	Nivell d'intervenció	
1	Alt i Clar. Els homes rebutgem les violències sexuals	Campanya	Homes	1, 2
2	USVreact	Educació comunitària -Formació	Comunitat educativa	1, 2, 3
3	3 Voltes	Formació i assessorament	Equips educatius	3
4	1000Likes	Activitat educativa: teatre-fòrum	Comunitat Educativa	1, 2, 3
5	Tabú tu tries què t'hi jugues	Recurs didàctic i taller	Joves i Equips educatius	1, 2, 3
6	Oasis	Activitat educativa: colònies	Joves dissidents	1, 2, 4
7	Marxes exploratòries	Diagnòstic i disseny espai	Dones i altres grups no mixtes	1, 2
8	Patis Coeducatius	Diagnòstic i disseny espai	Comunitat Educativa	5
9	Protocol d'actuació contra les agressions sexistes festes majors del poble sec	Protocol	General	2, 4, 5

Font: elaboració pròpia

4.1. Alt i Clar: Els homes rebutgem les violències sexuals

Fulletó dirigit als homes i escrit des dels homes que forma part de la Campanya de Creació Positiva i l'Institut Català de les dones: “Les dones tenim dret a viure lliures de violències sexuals. #LliuresISensePor” per reivindicar el dret a la llibertat sexual i seguretat de les dones en l'àmbit públic i privat (2018). La idea d'aquest material és promoure el rebuig a les VG i VS per part dels homes i la responsabilitat que tenen com a subjectes privilegiats per una estructura social que genera desigualtats.

Què destacaria?

Tot i que el format paper i text cada cop s'utilitza menys en benefici dels formats més audiovisuals i sintètics, justament és el que ens permet desenvolupar idees i discursos complexos com el d'explicar les arrels de les VS i la gran responsabilitat de qui ocupa el lloc de la masculinitat hegemònica per fer-hi front.

Recomanacions

Per veure una bona anàlisi de diferents campanyes consultar “La prevenció de les agressions masclistes en contextos d'oci nocturn. Anàlisi comparativa de campanyes de prevenció” de la Miriam Sol de la cooperativa Spora. És recomanable pensar bé el missatge que es dona. Per una banda no culpabilitzar les dones i persones dissidents, ni victimitzar-les. Per l'altra no perdre de vista que volem dirigir-nos a modificar les normes que hi ha darrere les VS, més que fomentar la denuncia o donar missatges moralistes massa simplistes (això està bé – això està malament). També cal tenir cura de no reproduir racisme, adultisme, classisme o capacitisme. Oferir representacions sobre possibles reaccions que poden tenir els homes davant les conductes violentes d'altres homes pot ser un bon recurs; utilitzar l'àmbit de l'esport o incidir en espais d'oci típicament masculins com els bars pot ser un bon recurs també.

Per saber-ne més:

<http://dones.gencat.cat.sabidi.urv.cat/ca/ambits/sensibilitzacio/campanyes/campanya-de-prevencio-i-deteccio-de-les-violencies-sexuals/>

4.2. USVreact

Projecte d'intervenció a la comunitat educativa universitària per fer front a les violències sexuals des d'una òptica interseccional coordinat per la Barbara Biglia de la Universitat Rovira i Virgili a Catalunya i desenvolupat entre 2017 i 2018. S'ofereixen 10 hores de formació a grups mixtes de professorat, personal PAS i alumnat on no només es sensibilitza sobre el tema de les VS sinó que també s'ofereixen eines per donar una primera resposta i acollida alhora que es promou la creació de xarxes comunitàries que lluitin contres les VS. El disseny de la formació està publicat en la guia d'accés obert "Violencias sexuales: una asignatura pendiente" per tal que sigui reproduït quan es vulgui. És destacable que la formació va ser avaluada.

Què destacaria?

La formació titulada "Violències sexuals a la universitat: reconèixer, acompanyar i repensar estratègies de resposta" no només parteix d'una mirada àmplia i complexa de les VS sinó que utilitza una metodologia vivencial i molt aplicada que facilita l'adquisició de coneixements. És destacable que l'estratègia de la formació és complementària i atorga més força a la implementació de protocols d'actuació en cas de VS i ajuda al fet que les persones responsables guanyin seguretat a l'hora d'escoltar i donar una primera resposta des de l'empatia, el no judici i el suport a qui ha patit violència. És un projecte que ha treballat també sobre la inclusió de la mirada interseccional en l'abordatge de les VS i que ha dedicat molts esforços en publicar tots els resultats de forma que siguin consultables per tothom fàcilment.

Recomanacions

Quan es dissenyin protocols, és important acompanyar-los sempre de formacions d'aquest tipus. Quan es treballi amb tota la comunitat junta (educativa, de veïns/es, empresa,...) en tallers, formacions, etc., cal garantir que les persones que dinamitzen tenen eines suficients per visualitzar, gestionar i processar els malestars derivats de les relacions de poder que es poden donar entre les persones del mateix grup. És important també oferir formacions que tinguin un mínim de temps per tal de poder fer un procés amb el grup que permeti arribar a tensar les normes i valors que es volen

transformar i que permeti també passar a la pràctica: fer exercicis de, per exemple, com seria donar una bona resposta a algú que ve a comunicar que ha patit una agressió o com s'hauria de parlar amb algun professor que fa comentaris sexistes i abusius a les alumnes.

Per saber-ne més:

<http://usvreact.eu/es/>

4.3. “3Voltes”

Eina de formació integral i assessorament implementada des del 2015 per la cooperativa Candela i l'Agència Catalana de Joventut. Està dirigida a professionals que treballen amb joves arreu del territori català en el camp de la igualtat i les VG, incloent-hi les VS. La idea és millorar la seva seguretat i confiança a l'hora d'intervenir amb joves en qüestions relatives al gènere i la sexualitat. Després de rebre 16 hores de formació, s'ofereix un acompanyament en la pràctica a partir de trobades de preparació conjuntes, observació directa del treball amb joves i devolució dels aspectes a millorar.

Què destacaria?

Arran dels resultats de l'avaluació del projecte europeu GapWork, es constata que una limitació important de les accions formatives de professionals en matèria de VG i VS és que es queden curts en la transmissió de l'aplicació de les eines treballades. És a dir, les persones participants acaben el curs sentint-se insegures per aplicar els coneixements apresos. Aquest projecte intenta donar resposta a aquesta necessitat oferint assessorament individualitzat arreu del territori en el disseny i implementació amb joves d'algun projecte dirigit a transformar les causes de les violències. Els temes treballats són amplis i s'adapten a les necessitats de cada context i l'acompanyament el lideren entitats expertes en aquest àmbit. D'aquesta manera es poden transmetre trucs i estratègies per resoldre tensions, inseguretats o conflictes que puguin sortir en “el directe”.

Recomanacions

A l'hora de planificar formacions per professionals és important que les persones formadores tinguin experiència directa en el tema i que puguin intercalar teoria i pràctica. També és important que la metodologia sigui vivencial i que es parteixi de la revisió personal dels i les professionals en matèria de gènere i altres qüestions. El fet de complementar les hores de formació amb assessoraments d'entitats feministes expertes que acompanyin la posada en pràctica dels coneixements apresos és una estratègia amb bons resultats que està molt ben avaluada entre els i les professionals. Quan es dissenyen accions per treballar amb infants i joves és molt important revisar la mirada adultista i heteronormativa (per exemple, quan es dissenyen accions d'educació sexual) i comptar amb supervisió externa, encara que sigui puntual, pot ser un bon recurs per garantir la qualitat.

Per saber-ne més:

http://ejoventut.gencat.cat/ca/recursos/ambits_de_treball/igualtat_i_cohesio_social/tots_els_recursos/detall?id=9101

4.4. 1000LIKES

Espectacle de teatre-fòrum de Nus Cooperativa dirigit a comunitats educatives on, a partir d'un cas, s'aborda el ciberassetjament escolar patit per la protagonista de la història. El públic pot participar a través d'una App i també sortint a l'escenari per representar possibles reaccions ala situació presentada.

Què destacaria?

La inclusió dels dispositius mòbils com a part de l'obra, inclosos com un element més en el fet artístic, facilita l'agència de les persones espectadores i dona el caràcter d'experiència i participació a través d'un canal que és especialment familiar pels i les joves. El fet de combatre el ciberassetjament des dels mateixos canals que s'usen per exercir-lo és transformador i permet deixar de posar el focus en el mitjà per posar-lo en la violència i

les seves causes. És destacable també que la metodologia del Teatre de les Oprimides permet buscar fórmules concretes i corporeïtzades per fer les coses diferents. Les alternatives es representen obrint un espai de possibilitat per reaccionar comunitàriament a l'assetjament escolar, que és una de les formes que pot prendre la VS.

Recomanacions

A l'hora d'abordar el ciberassetjament és molt important no caure en discursos "tecnofòbics" o que culpen a les tecnologies de la violència, perquè d'alguna manera es desplaça el focus de la qüestió. Al contrari, és recomanable integrar-les en les accions que programem. També és important que les activitats que dissenyem tinguin en compte fomentar processos participatius amb perspectiva de gènere, com en aquest exemple, el fet de participar a través de l'App fa que moltes noies s'animin a dir la seva, cosa que no farien parlant perquè l'espai tendeix a estar ocupat pels nois.

Per saber-ne més:

<https://nus.coop/>

4.5. Tabú. Tu tries què t'hi jugues

Joc en format App que permet reflexionar sobre les actituds i accions pròpies i identificar VS quotidianes. Es parteix de quatre murals disposats per un espai educatiu (institut, casal, etc.) que tenen un codi QR que obre la porta a tres situacions que cada jove resol amb un dispositiu mòbil. Els tres itineraris aprofundeixen sobre el *sexpredding*, les formes de lligar i la cosificació del cos de les dones (*piropos* i llistes de "les més guapes de la classe"). Al final de cada recorregut i en funció de les respostes a la pregunta de "què faries davant aquesta situació?" es creen grups de reflexió específics dinamitzats per acabar conjuntament amb tot el grup al final. La dinamització del joc es desenvolupa amb el suport d'una "Guia tècnica per a professionals" que proposa la metodologia i aporta idees per facilitar les activitats. Els continguts són de la cooperativa Candela i la coordinació del projecte és de l'Agència

Catalana de Joventut i l'Institut Català de les Dones. L'any de publicació és el 2018 i actualment s'està fent una segona versió millorada.

Què destacaria?

Té un enfocament apoderador i permet treballar específicament diferents rols en situacions molt realistes i comunes (qui agredeix, qui vol ser neutral, qui rep la violència, etc.) sempre des d'una mirada estructural de les VS. Utilitza un llenguatge i un canal juvenil i permet confrontar els i les joves amb els seus comportaments reals, ja que es parteix d'aquí, anant més enllà del políticament correcte en l'àmbit de discurs. És destacable que al final les persones referents del grup motiven una reflexió col·lectiva sobre les normes de gènere i les seves implicacions. Aquestes professionals compten amb una guia de suport molt detallada sobre com dinamitzar les activitats finals, a part d'una formació prèvia sobre l'eina i les VS. També es compta amb diferents vídeos pedagògics que apareixen al final de l'App i durant les activitats grupals que ajuden a articular el discurs. En definitiva, és una eina que compta amb molt material extra de suport pels equips dinamitzadors.

Recomanacions

Algunes de les recomanacions anteriors poden servir per a aquest tipus d'estratègia. És important que l'equip dinamitzador es formi abans de facilitar les activitats grupals finals, per tal de tenir recursos conceptuals i metodològics per acompanyar les diferents veus que surtin. És important també arribar al final de les sessions a treballar amb les situacions reals que passen al grup.

Per saber-ne més:

<http://tabu.cat/>

4.6. OASIS. Acompanyament per adolescents LGTB

Projecte d'acompanyament per joves dissidents de 12 a 17 anys de la cooperativa Candela i altres professionals independents iniciat el 2015. Una de les accions centrals és la realització d'unes colònies d'estiu que tenen l'objectiu

de fomentar l'apoderament d'aquests/es joves i crear comunitat. Es treballa a partir de diferents metodologies destacant la dels referents positius (l'equip educatiu és LGTB), el suport entre iguals i l'educació emocional.

Què destacaria?

És un projecte que crea un espai de seguretat on es subverteixen part important de les normativitats de gènere i sexualitat de manera que es faciliten processos d'apoderament i experimentació més segura. També és una eina antiassetjament escolar, ja que intervé en la internalització de l'assetjament que fan les persones que el reben (autoodi, rebuig d'un/a mateixa,...) i en les pròpies dinàmiques del grup en cas que reproduïxin assetjament i discriminació entre les persones participants del projecte. Es pot crear un espai educatiu, d'acompanyament o trobada per joves dissidents en l'àmbit municipal com s'està fent per exemple a Rubí, Terrassa o Vilanova; però també és una bona pràctica, per exemple, donar suport econòmic a les persones que volen participar de projectes com Oasis i no tenen recursos.

Recomanacions

Quan creem grups LGTBI+ al municipi és important que valorem si val la pena crear un grup específic per joves, ja que probablement tenen necessitats particulars que volen ser cobertes. Cal tenir en compte que part del jovent no s'identifica necessàriament amb les sigles i que és positiu que, amb qualsevol edat, tinguem obertura a acollir persones que estan experimentant o tenen dubtes. Les persones LGTBI+, a part de ser-ho, tenen altres problemàtiques així que caldrà incorporar una mirada interseccional. En aquest sentit, és probable que en el grup es reproduïxin també, com passa en tots els grups, dinàmiques de poder (racisme, capacitisme, etc). A més, és recomanable revisar l'enfocament d'intervenció per tal de no reproduir una mirada assistencialista o victimitzant. Cal recordar que l'objectiu ha de ser sempre fomentar processos d'apoderament. A l'hora de crear activitats d'aquest tipus és important partir sempre de les necessitats i interessos de les mateixes persones.

Per saber-ne més:

<http://oasislgbt.org>

4.7. Marxes exploratòries⁶⁹

Metodologia creada a Canadà a inicis dels 90 que permet analitzar des d'una perspectiva feminista com la configuració física, social i simbòlica dels espais urbans condiona la percepció d'(in)seguretat. El Col·lectiu Punt6 dinamitzen des del 2011 recorreguts en grup per l'espai urbà des d'una mirada de gènere i interseccional, visualitzant els aspectes físics i socials que generen inseguretat i també aquells que proporcionen autonomia i llibertat a la ciutat. Durant el recorregut es debat i valora l'experiència quotidiana de cadascuna de les persones participants i també les particularitats pròpies d'aquestes experiències que són diferents en funció del sexe, el gènere, l'edat, l'origen, la identitat sexual, la diversitat funcional o l'experiència migratòria entre altres aspectes. També es convida a les persones participants que fotografiïn elements que reflecteixin les seves percepcions i la seva mirada i vivència de l'entorn. Al finalitzar la marxa exploratòria, es fa una reflexió col·lectiva i es convida a compartir les seves experiències.

Què destacaria?

La metodologia és completa perquè permet realitzar una diagnosi al mateix temps que es fomenta un procés d'apoderament de les dones i persones dissidents. A més, durant la marxa, l'espai públic s'ocupa d'una manera nova (exemple, un grup de dones tallant un carrer, passar per llocs en grup pel qual no es passarien normalment) i es produeix un efecte en el mateix espai, en les persones que es creuen i en les persones que segueixen la marxa. Es promou la cerca d'estratègies col·lectives, l'agència i participació de les dones en el disseny i la transformació dels seus entorns urbans i es fomenten les xarxes veïnals. Podem parlar, per tant, que és una metodologia comunitària. És simultàniament una eina de diagnosi, de transformació de l'espai públic i de les persones; i d'apoderament de dones i persones dissidents.

---

69 Nota d'edició: Si hi ha interès en ampliar en aquesta direcció, el llibre sorgit del Seminari Ciutats i Persones de l'any 2011 està íntegrament dedicat a l'espai públic amb perspectiva de gènere i s'hi refereixen bones pràctiques locals.

Recomanacions:

Cal que el grup permeti que les persones que l'integren es puguin sentir còmodes compartint les seves vivències i percepcions entorn les VG i VS. Per tant, és recomanable que no siguin grups mixtos, sinó que es facin amb grups separats que comparteixin realitats. Per exemple: dones amb diversitat funcional, dones lesbianes, persones trans, homes joves, dones grans, etc. Aquesta eina es podria aplicar també per homes per tal que preguin consciència de la violència estructural i de l'impacte de les seves accions, ja sigui en marxes només per homes o mixtes. En ambdós casos caldria que les persones dinamitzadores comptessin amb àmplia experiència i amb eines específiques per fomentar la responsabilització i fer front a actituds de resistència, així com eines per gestionar els malestars que puguin sorgir durant la marxa en relació amb les diferents posicions de les persones participants en els diferents eixos de discriminació (gènere, preferència sexual, identitat cultural, etc.).

Per saber-ne més:

Col·lectiu Punt 6. 2017. Entorns Habitables. Auditoria de Seguretat Urbana amb perspectiva de gènere a l'habitatge i l'entorn.

4.8. Patis coeducatius

Projecte de les cooperatives Coeducació i Col·lectiu Punt6 de transformació dels patis escolars des d'una perspectiva feminista que dona veu a tota la comunitat educativa (equips docents, equip menjador, grup classe, grup impulsor de l'alumnat i grup impulsor de persones adultes) i construeix propostes de transformació després de reflexionar i fer un diagnòstic comú sobre els usos i disseny dels patis. La proposta va més enllà del disseny arquitectònic. Es treballa des de la formació de l'equip educatiu per concebre el pati des de tres dimensions: física, funcional i social. La idea vol aconseguir un equilibri entre les diferents activitats de moviment i psicomotricitat, tranquil·litat i intimitat, natura i experimentació (on s'incorporen les qualitats ambientals perquè siguin espais agradables i saludables).

Què destacaria?

Els patis poden esdevenir una porta d'entrada a la inclusió d'uns valors feministes a la cultura dels centres educatius i del conjunt de la comunitat. Els patis coeducatius són espais públics, oberts al barri que contribueixen a la socialització, la vida comunitària i les xarxes de cura del seu entorn. Són espais on comunitàriament s'experimenta amb la transformació de les normes sexistes que habitualment regeixen el disseny i l'ús d'aquest espai i que estan a la base de les VS. Destaco que es pot fer una transformació del pati inclús comptant amb pocs recursos materials.

Recomanacions:

Per aplicar un procés de transformació feminista del pati és recomanable que l'equip directiu estigui altament motivat amb el projecte i que la coeducació s'hagi assumit com un valor al centre, o almenys que hi hagi molt interès en aquesta mirada. És positiu també que la comunitat educativa s'impliqui al complet en el diagnòstic del pati i la cerca d'alternatives i que el claustre estigui obert a rebre formació. Es requereix per tant que disposin d'un cert temps.

Per saber-ne més:

https://issuu.com/patioscoeducativos/docs/libro-patioscoeducativos_09-04-2020_cast

4.9. Protocol d'actuació contra les agressions sexistes de les festes majors del Poble Sec

Eina dissenyada pel col·lectiu de Barcelona Poble Sec Feminista l'any 2015 amb participació de diferents col·lectius i entitats amb la idea de fer front al sexisme durant les festes majors del barri. Incorpora accions de "prevenció", de "resposta" i "d'acompanyament", així com qüestions a tenir en compte a nivell general.

Què destacaria?

És un protocol creat des de les entitats i persones del barri de manera comunitària i no des de l'administració, cosa que fa que estigui més arrelat,

ajuda a que es conegui més i facilita que tingui un impacte major. Aquest projecte té una lògica de procés i no tant d'acció puntual perquè contempla formacions per les entitats del barri com a estratègia de sensibilització i difusió del propi protocol i accions a desenvolupar en el futur. A nivell de redacció destaca positivament la seva claredat i sintetisme.

Recomanacions:

A l'hora de dissenyar plans i protocols es recomana llegir la guia "*7 pasos para construir un plan de abordaje de las violencias sexuales en espacios festivos*" de Noctambul@s així com valorar si és possible transversalitzar. Un exemple en aquest sentit és el protocol per detectar i erradicar la violència masclista que s'ha fet a la ciutat de Berga, on es treballa la VS però de manera transversal, anant més enllà de l'àmbit de l'oci nocturn.

Per saber-ne més:

<https://poblesecfeminista.files.wordpress.com/2016/02/protocol-anti-sexista-def.pdf>

5. Conclusions

Mentre el sexisme, el masclisme i l'heteronormativitat segueixin regulant els imaginaris, els valors i les relacions socials hi haurà VS. Aquest és un missatge que molt lentament cala en alguns governs locals que lentament deixen d'emparar-se darrere el miratge que "aquestes coses ja no passen, ara ja tenim igualtat". Tinguem clar que s'hi arriba tard, i davant aquesta realitat tant greu ja no es pot mirar cap a una altra banda. És urgent construir un compromís per fer-hi front i això comporta inevitablement incidir en allò que legitima i sosté totes aquestes violències.

Hem vist al llarg del capítol que la cosa no va de vacunes i que el paradigma preventiu biomèdic té greus limitacions per acabar realment amb les VG i VS. És una lògica que no només no funciona sinó que pot ser contraproduent. Les teories i pràctiques feministes parlen des de fa temps que cal promoure processos de transformació social integral que facin trontollar les

normes i valors que sostenen les jerarquies vinculades al gènere, la sexualitat, la procedència, la diversitat funcional i l'edat entre d'altres. Només així acabarem amb les VS. Processos coherents amb les recomanacions internacionals de la CEDAW i els drets reconeguts, que permetin fer aflorar realitats més equitatives, lliures i justes.

Convido a les i els professionals (tècnics i càrrecs electes) de l'àmbit local a enfocar esforços cap a la lluita contra l'heteropatriarcat i a fer un desplaçament cap a propostes que trenquin amb mirades naturalitzadores, individualitzadores, de responsabilització indirecta de qui pateix les violències i estigmatitzadores de certs col·lectius. Alhora, la "prevenció" no (només) ha de ser quelcom que es fa amb la gent jove, s'ha de treballar amb el conjunt de les comunitats i s'ha d'arribar també a modificar dinàmiques institucionals profundament ancorades. La inclusió de la mirada interseccional és sens dubte també un gran repte.

Espero que les bones pràctiques compartides inspirin aquest camí, no tant com experiències que s'han de replicar exactament igual, sinó a tall d'exemple que cal adaptar a cada realitat particular, sempre amb la possibilitat de col·laborar i rebre el suport d'entitats feministes especialistes en la lluita contra les VG i VS. Bon camí!

5. Referències bibliogràfiques

ALFAMA, Eva; SUBIRATS, Joan; MALPICA, Claudia (2012): *Avaluació de l'impacte social de la Llei 5/2008 del dret de les dones a erradicar la violència masclista*, Bellaterra, UAB, IGO.

ALLDRED, Pam; BIGLIA, Barbara (2015): *Gender-Related Violence and Young People: An Overview of Italian, Irish, Spanish, UK and EU Legislation*, *Children & Society*, 29 (6): 662 – 675.

AZPIAZU, Jokin (2017): *Masculinidades y feminismo*, Madrid, Traficantes de sueños.

BIGLIA, Barbara; CAGLIERO, Sara. (2019): Abordajes y 'respuestas' de las

universidades catalanas frente a las violencias LGTBIQ+fóbicas, *Quaderns de psicologia*,21 (2): 1-19.

BIGLIA, Barbara; JIMÉNEZ, Edurne (2012): *Los desafíos de la pedagogia cyberfeminista: un estudio de caso*, Ahenea Digital, 12 (3): 71-93.

BIGLIA, Barbara; JIMÉNEZ, Edurne (2015): *Jóvenes, Género y Violencias. Hagamos nuestra la prevención. Guía de apoyo para la formación de profesionales*, Tarragona, URV.

BIGLIA, Barbara; JIMÉNEZ, Edurne (2018): *Respuestas formativas radicales para afrontar un problema estructural y capilar*. A: Beatriz Santamarina (Coord.), *Mujeres y Universidad* (sin cifras). La violencia invisible (pp. 149-166). Alzira: Neopàtria.

BIGLIA, Barbara; LUXÁN, Marta; JIMÉNEZ, Edurne (2020, pendent de publicació): ¿El sueño imposible? Evaluando formacions en violencias de género desde la perspectiva feminista, *Empiria Revista de metodología de ciencias sociales*, número especial.

BIGLIA, Barbara; SAN-MARTÍN, Conchi (2007): *Estado wonderbra: entretejiendo narraciones feministas sobre las violencias de género*, Barcelona, Virus Editoria.

BODELÓN, Encarna (2008): *La violencia contra las mujeres y el derecho no-androcéntrico, pérdidas en la traducción jurídica del feminismo*. A: Patricia Lorenzo Copello, María Luisa Maqueda Abreu, Ana María Rubio Castro (coord) *Género, violencia y derecho* (pp. 275-300). Barcelona: Tiran Lo Blanch.

BRUSH, Lisa D.; MILLER, Elisabeth (2019): *Trouble in Paradigm: "Gender Transformative" Programming in Violence Prevention*, 25 (14):1635-1656

BUSTELO, María (2014): *Three decades of state feminism and gender equality policies in multi-governed Spain*, *Sex Roles*, 74 (3).

BUSTELO, María; LOMBARDO, Emanuela (2012): *Understanding and assessing quality in gender violence policies in Italy and Spain*. Paper presented at the ECPR Joint Sessions, Antwerp, April.

COHEN, Larry; SWIFT, Susan (1999): *The spectrum of prevention: developing a comprehensive approach to injury preventions*, Injury prevention, 5:203-207.

CONNELL R.W; MESSERSCHMIDT, James W (2005): *Hegemonic masculinity*. Rethinking the concept, Gender & Society, 19 (6): 829-859.

CREACIÓ POSITIVA (2016): *L'abordatge de les violències sexuals a Catalunya*. Part 3. Diagnosi sobre el model d'abordatge de les violències sexuals a Catalunya, Barcelona.

CROOKS, Claire V.; JAFFE, Peter.; DUNLOP, Caely.; KERRY, Amanda; EXNER-CORTENS, Deiner (2019): *Preventing Gender-Based Violence Among Adolescents and Young Adults: Lessons From 25 Years of Program Development and Evaluation*, Violence Against Women, 25 (1): 29-55.

CUBELLS, Jenny, CASALMIGLIA, Anna i ALBERTÍN, Pilar (2010): *Sistema y subjetividad: la invisibilización de las diferencias entre las mujeres víctimas de la violencia machista*, Quaderns de Psicologia, 12 (2): 195-207.

DAVIS, Angela (1981): *Woman, race and class*, New York, Vintage Books.

DAVIS, Rachel; FUJIE PARKS, Lisa; COHEN, Larry (2006): *Sexual Violence and Spectrum of Prevention*. Towards a Community Solution, USA, LA: Prevention Institute, National Sexual Violence Resource Center.

EDPAC i CANDELA (2020): *Per què li diuen sexting quan parlen de sexprea-ding?* Barcelona, EdPac i Candela.

ELLSBERG, Mary; ARANGO, Diana J.; MORTON, Matthew; GENNARI, Floriza; KIPLESUND, Sveinung; CONTRERAS, Manuel; WATTS, Charlotte. (2015): *Prevention of violence against women and girls: What does the evidence say?* Lancet, 385: 1555-1566.

FREIRE, Paulo (1985) *Pedagogía del oprimido*, México 2ª edición, Siglo XXI Editores.

FREIRE, Paulo (1985) *Educación para el cambio social*, Buenos Aires, Tierra Nueva.

GALTUNG Johan (2016): *“La violencia cultural, estructural y directa”*. Cuadernos de Estrategia. Política y violència: comprensió teòrica y desenvolupament en la acció col·lectiva. Madrid, Ministerio de Defensa, pp.147-168

GONZÁLEZ GOROSARRI, María (2016): *Colonia: las consecuencias de atribuir la violencia sexual a los refugiados*. Pikara Magazine.

HEISE, Lorie (1998): *Violence against women: An integrated, ecological framework*, Violence Against Women, 4 (3), 262-290.

HOLLANDER, Jocelyn A. (2014): *Does self-defense training prevent sexual violence against women?*, Violence Against Women, 20 (3): 252-269.

JIMÉNEZ, Edurne; BIGLIA, Biglia; OLIVELLA, Maria (2014): GapWork. *Llenando vacíos en la formación en violencias de género para personas que trabajan con jóvenes en cataluña*. A: VVAA, I+G 2014 Aportaciones a la investigación sobre mujeres y género, Sevilla, Siemus.

LEAVELL HR i CLARK EG (1965): *Preventive Medicine for the Doctor in His Community*, New York, McGraw-Hill Book Company.

LOMBARDO, Emanuela (2017): *The Spanish gender regime in the EU context: changes and struggles in times of austerity*, Gender, Work and Organization, 24 (1): 20-33.

LÓPEZ Gil, Silvia.; CANO Cuenca, Germán (2018): *Los feminismos que vienen un diálogo sobre el #MeToo*. A: Nuria Alabao (coord.), Un feminismo del 99%, pp. 111-126.

MAHER, Frances A.; THOMPSON, Mary Kay (1994/2001): *The feminist classroom: Dynamics of Gender, Race and Privilege*, USA, Rowman & Littlefield Publishers.

MCLAREN, Lindsay; HAWE, Penelope (2005): *Ecological perspectives in health research*, Epidemiology and Community Health, 59: 6–14.

MESSNER, Michael A. (2016): *Bad Men, Good Men, Bystanders: Who Is the Rapist?* *Gender and Society*, 30 (1): 57-66.

MILLER, Elisabeth (2018): Reclaiming Gender and Power in Sexual Violence Prevention in Adolescence, *Violence Against Women*, 24 (15): 1785-1793.

MINISTERIO DEL INTERIOR (2020): *Portal estadístico de criminalidad, series anuales de detenciones e investigaciones por delitos contra la libertad sexual*. Consultado el 20 de julio de 2020.

NOCTAMBUL@S (2020): *7 pasos un plan de abordaje para construir de las violencias sexuales en espacios festivos*. Guía de apoyo técnico para elaborar protocolos y planes frente a las violencias sexuales en espacios festivos y de consumo de drogas, Barcelona: Fundación Salud y Comunidad, Ministerio de Sanidad.

ORGANITZACIÓ MUNDIAL DE LA SALUD (2009): *Prevencion de la violencia: la evidencia*.

OUDSHOORN, Judah; STUTZMAN, Lorraine; JACKETT, Michelle (2015): *The little book of restorative justice for sexual abuse*. Hope trough trauma, Intercourse, PA: Good Books.

PASCOE, C.J.; HOLLANDER, Jocelyn A (2016): *Good guys don't rape: Gender, Domination and Mobilizing Rape*, *Gender & Society*, 30 (1): 67-79.

RODRÍGUEZ, Ricardo; BODELÓN, Encarna (2015): *Mujeres maltratadas en los juzgados: la etnografía como método para entender el derecho "en acción"*, *Revista De Antropología Social*, 24: 105-126.

SEGATO, Rita Laura (2003): *Las estructuras elementales de la violencia: contrato y status en la etiología de la violència*, Brasilia, Serie Antropologia 334, Universidade de Brasilia.

SHREWSBURY, Carolyn (1987/1993): *What is feminist pedagogy?* *Women's Studies Quarterly*, 15 (3-4), 6-14.

STORER, Heather L.; Casey, Erin A.; Carlson, Juliana; Edleson, Jeffrey L.; Tolman, Richard (2015): *Primary Prevention Is? A Global Perspective on How Organizations Engaging Men in Preventing Gender-Based Violence Conceptualize and Operationalize Their Work*, *Violence Against Women*, 22 (2): 249-268.

TARDÓN, Barbara (2017): *La violencia sexual: desarrollos feministas, mitos y respuestas normativas globales*, Madrid, tesis doctoral, Universidad, Autónoma de Madrid.

TARZIA, Laura (2020): *Toward an Ecological Understanding of Intimate Partner Sexual Violence*, *Journal of Interpersonal Violence*, 00 (0): 1–24

TEKKAS Kerman, Kader.; BETRUS, Patricia (2020): *Violence Against Women in Turkey: A Social Ecological Framework of Determinants and Prevention Strategies*, *Trauma, violence, & abuse*, 21 (3): 510-526.

TRUJANO, Patricia (1997): *Prevención de la violencia sexual una problemática social*, *Sociològica*, 12 (33): 183-202.

VALIENTE, Celia (2003): *The feminist movement and the reconfigured state in Spain, 1970–2000*. A: Lee Ann Banazak, Daren Beckwith i Dieter Rucht (eds.) *Women's Movement: Facing the Reconfigured State*, New York, Cambridge University Press, pp. 30–47.

ZALDÚA, Graciela (coord) (2011): *Epistemes y prácticas de psicología preventiva*, Buenos Aires, Eudeba.

LA RESPONSABILIDAD MUNICIPAL FRENTE A LAS VIOLENCIAS SEXUALES. LA EXPERIENCIA LOCAL A LA LUZ DEL MARCO INTERNACIONAL DE DERECHOS HUMANOS.

MARÍA NAREDO MOLERO⁷⁰

---

⁷⁰ **María Naredo** es licenciada en derecho, desde 1998 realiza investigaciones sobre violencia machista, discriminación y derechos humanos. Entre 2003 y 2007 coordinó en el Estado español la campaña de Amnistía Internacional “No más violencia contra las mujeres”. Como jurista especializada en género y derechos humanos, ha elaborado numerosos informes de monitoreo sobre la legislación española frente a la violencia machista y ha participado en misiones internacionales de investigación y asistencia a instituciones y organizaciones nacionales e internacionales. Entre junio de 2017 y julio de 2019 trabajó como Directora General de Prevención y Atención frente a la violencia de género del Ayuntamiento de Madrid. Actualmente es asesora en el Ministerio de Igualdad del Gobierno de España.

Introducción

La violencia contra las mujeres es una de las violaciones de los derechos humanos más habituales a las que los municipios deben dar respuesta. Entre todas las formas y manifestaciones de la violencia machista, las violencias sexuales son una de las expresiones más frecuentes, que afectan a mujeres de todas las edades y condiciones socioeconómicas.

Desde hace más de dos décadas las administraciones públicas del Estado español, también las entidades locales, han avanzado en el establecimiento de una red de servicios de atención a víctimas de violencia machista en el ámbito de la pareja o expareja. Sin embargo, el impulso de la atención a las víctimas de violencias sexuales no ha corrido en paralelo. En 2009, organizaciones de derechos humanos como Amnistía Internacional ya alertaban de este desequilibrio y de las lagunas en la prevención y atención integral en el ámbito de las violencias sexuales (Amnistía Internacional, 2009: 25). En 2018, esta organización realizó un nuevo informe sobre respuesta institucional a las violencias sexuales, y constató que aún existían importantes lagunas en su prevención y en la respuesta a las víctimas en términos de atención integral, protección, justicia y reparación (Amnistía Internacional, 2017).

Desde este punto de partida, el presente texto aporta elementos normativos y teóricos, pero también prácticos, que puedan servir de apoyo al impulso de las políticas públicas municipales frente a las violencias sexuales. En él se trata de dar respuesta a tres cuestiones clave:

- ¿Cómo trasladar las obligaciones del marco normativo internacional de derechos humanos de las mujeres a los municipios?
- ¿Cómo adoptar un enfoque de derechos humanos, género e interseccionalidad que desborde la respuesta frente a la violencia contra las mujeres como una “prestación” de servicios sociales?
- ¿Cómo “aterrizar” en el ámbito municipal los mandatos del Convenio de Estambul relativos a las violencias sexuales?

A partir de lo previsto en el marco internacional y europeo de derechos humanos de las mujeres, se abordan los elementos centrales de la responsabilidad y las diferentes obligaciones de las entidades locales frente a las violencias sexuales. Sobre esta base, se presenta una herramienta práctica para medir la implementación del Convenio de Estambul en el ámbito municipal y se describe el modelo de “centro de crisis” para víctimas de violencias sexuales, una experiencia pionera impulsada por el Ayuntamiento de Madrid durante el periodo en el que desarrolló su trabajo el Área de Gobierno de Políticas de Género y Diversidad (abril 2017- junio 2019), que produjo un impulso a las políticas municipales frente a las violencias sexuales.

2. Responsabilidades de los municipios frente a la violencia sexual como violación de derechos humanos

Las obligaciones de derechos humanos rigen para las administraciones locales, en el marco de sus competencias, al igual que para las administraciones públicas, central y autonómica. Más aún, la proximidad a la ciudadanía confiere a los ayuntamientos, a la vez, la capacidad de hacer visibles las situaciones de vulneración de los derechos humanos y la legitimidad y la obligación de actuar en consecuencia. El Consejo de Derechos Humanos de Naciones Unidas, en agosto de 2015, hizo público un informe sobre el papel del Gobierno Local en la promoción y protección de derechos humanos, haciendo énfasis en la responsabilidad compartida y complementaria de los gobiernos locales respecto de los deberes de respeto, protección, promoción de los mismos (Consejo de Derechos Humanos: 2015).

El Estado español ha ratificado los principales tratados internacionales y europeos que protegen los derechos humanos de las mujeres, entre los que cabe destacar la Convención para la Eliminación de Todas las Formas de Discriminación contra la Mujer de Naciones Unidas (CEDAW)⁷¹ y el Convenio sobre prevención y lucha contra la violencia contra la mujer y la violencia doméstica del Consejo de Europa (Convenio de Estambul), que entró en vigor en el Estado español el 1 de agosto de 2014⁷². El Convenio de Estambul refuerza la obligación de las administraciones públicas frente a todas las formas de violencia contra las mujeres, incluida la violencia sexual, así como la actuación desde el enfoque de género y la prohibición de la discriminación.

El Convenio de Estambul insta a los Estados a *“velar porque existan mecanismos adecuados para poner en práctica una cooperación eficaz entre todas las agencias estatales pertinentes, incluidas las autoridades judiciales, los fiscales, las fuerzas y cuerpos de seguridad, las autoridades locales y regionales (...) para la protección y el apoyo a las víctimas y testigos de todas las formas de violencia incluidas en el ámbito de aplicación del presente Convenio.”*⁷³ El compromiso derivado del Convenio de Estambul sobre la necesaria cooperación entre las diferentes administraciones públicas para la respuesta a las diferentes formas de violencia contra las mujeres, entre las que están expresamente recogidas las violencias sexuales, resulta fundamental.

En el Estado español, en 2017, el Pacto de Estado contra la Violencia de Género⁷⁴ (en adelante, Pacto de Estado) reafirmó las obligaciones de las administraciones central, autonómica y local de abordar otras formas de violencia contra las mujeres distintas a la cometida en la pareja o ex-pareja, también protegidas por el Convenio de Estambul, como la violencia sexual. El Pacto de Estado, además, estableció, en su Eje 7, recomendaciones

---

71 Instrumento de Ratificación de 16 de diciembre de 1983 (BOE núm. 69, de 21 de marzo de 1984).

72 Instrumento de ratificación del Convenio del Consejo de Europa sobre prevención y lucha contra la violencia contra la mujer y la violencia doméstica, hecho en Estambul el 11 de mayo de 2011. BOE de 6 de junio de 2014.

73 Artículo 18.2.

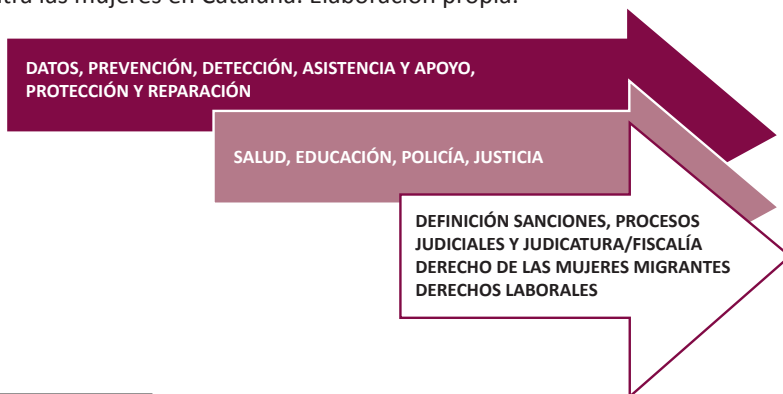
74 En septiembre de 2017, el Congreso de los Diputados y el Senado alcanzaron dos documentos, cuya aprobación culminó en diciembre de 2017 con los acuerdos entre el Gobierno y el resto de administraciones autonómicas y locales.

específicas para las comunidades autónomas y las entidades locales. Entre las medidas más relevantes de ese apartado, figura la de reconocer de manera expresa a las entidades locales como instituciones fundamentales en la prevención de la violencia contra las mujeres y en la respuesta integral especializada a las víctimas.⁷⁵

Por último, además del marco internacional, europeo y estatal, es fundamental hacer referencia a la normativa autonómica. En el caso de Cataluña, la *Ley 5/2008, de 24 de abril, del derecho de las mujeres a erradicar la violencia machista* incorporó el enfoque amplio de protección de los derechos humanos de las mujeres frente a todas las manifestaciones de violencia machista, e incluyó expresamente la violencia sexual entre las manifestaciones de la violencia machista a las que dar una respuesta especializada.

Tomando en consideración el marco normativo vigente, las administraciones públicas del Estado (central, autonómica y local) comparten competencias en materia de prevención y respuesta a las distintas formas de violencia contra las mujeres, según el siguiente reparto:

Gráfico 1: Distribución de competencias entre la administración central (blanco), autonómica (granate claro) y local (granate oscuro) en el ámbito de la violencia contra las mujeres en Cataluña. Elaboración propia.

⁷⁵ Una de las medidas del Eje7 llevó a modificar la Ley 27/2013, de 27 de diciembre, de racionalización y sostenibilidad de la Administración Local para devolver a la Administración Local las competencias en materia de promoción de la igualdad, así como contra la violencia machista. Esta reforma se llevó a cabo por el Real Decreto-Ley 3/2018, de 9 de agosto, que modificó artículo 25.2 de la Ley 7/1985, de 2 de abril, Reguladora de las Bases del Régimen Local.

Lo cual supone que las entidades locales tienen amplias responsabilidades en la prevención y la respuesta frente a las diferentes manifestaciones de la violencia contra las mujeres, entre ellas las violencias sexuales. Además, los estándares internacionales y europeos de derechos humanos específicos sobre la materia no sólo establecen obligaciones temáticas (prevención, atención, protección y reparación), sino también obligaciones de enfoque y transversales.

Tomando en consideración el Convenio de Estambul y las recomendaciones generales del Comité CEDAW, a continuación, se presentan las principales obligaciones institucionales que deben estructurar la respuesta a las violencias sexuales en el ámbito municipal.

2.1. Obligaciones de enfoque y transversales

Además de las obligaciones específicas frente a las violencias sexuales, la respuesta municipal debe incorporar un enfoque adecuado, así como cuatro tipos de actuaciones transversales: la formación de las y los profesionales, los mecanismos de coordinación, la investigación y recogida de datos y la participación de las organizaciones de mujeres y feministas.

El enfoque de la respuesta resulta fundamental para garantizar medidas de prevención y respuesta accesibles y adaptadas a todas las mujeres, cuyas circunstancias, condiciones y posiciones respecto a la discriminación y la violencia son heterogéneas. Así mismo, se requiere de un enfoque que reconozca y actúe sobre el contexto de las violencias sexuales.

El Convenio de Estambul, en su art. 4, establece que todas las manifestaciones de la violencia contra las mujeres están basadas en la discriminación por motivos de género, pero que ésta se cruza con otros factores de discriminación que afectan a determinados sectores de mujeres. El Comité CEDAW, en su Recomendación General nº 28, hace referencia al concepto de “interseccionalidad” y afirma que los Estados deben dar

repuesta a lo que denomina “las formas entrecruzadas de discriminación”, ya que “la discriminación de la mujer por motivos de sexo y género está unida de manera indivisible a otros factores que afectan a la mujer, como la raza, el origen étnico, la religión o las creencias, la salud, el estatus, la edad, la clase, la casta, la orientación sexual y la identidad de género.”⁷⁶

Por ello, es esencial que la política municipal adopte un enfoque de género e interseccionalidad, lo cual no sólo implica identificar y combatir los factores de discriminación que reproducen la violencia sexual, sino también poner en marcha procesos de empoderamiento y autonomía de las víctimas y sobrevivientes. Tanto el Convenio de Estambul como la Recomendación General nº 35 del Comité CEDAW instan a los Estados a garantizar que todas las acciones judiciales, medidas de protección y de apoyo y servicios para las víctimas y supervivientes respetan y fortalecen su autonomía.⁷⁷

Por tanto, el abordaje de la violencia contra las mujeres desde un enfoque de género y no discriminación deberá identificar y poner los medios para paliar las discriminaciones cruzadas. Lo cual supone no sólo eliminar los factores de posible discriminación directa, sino también garantizar que los servicios se adaptan a las necesidades específicas de determinados sectores de mujeres en riesgo de discriminación, como las niñas, las mujeres migrantes, las empleadas del hogar, las mujeres en contextos de prostitución, o las mujeres con discapacidad, entre otros. Y es que asegurar la accesibilidad y la calidad de la respuesta no es algo que se pueda plantear en abstracto, sino desde la toma en consideración de la realidad concreta y diversa de las mujeres y de los principales factores de discriminación que cruzan sus vidas.

En el plano de las obligaciones transversales, es preciso destacar la formación del conjunto de profesionales que desempeñan sus funciones en cualquiera de las “puertas de entrada” municipales por las que una niña o una mujer puede ser identificada o atendida. Respecto a esta

---

76 Doc. de la ONU: CEDAW/C/GC/28 de 16 de diciembre de 2010.

77 Artículo 18.3 del Convenio de Estambul.

cuestión es importante abordar un elemento de reflexión: aclarar que la formación al personal municipal que se ubica en lugares en los que debe realizarse la detección de la violencia y la atención a las víctimas no es una obligación enmarcada en la sensibilización social, sino una de las llaves fundamentales para el ejercicio efectivo de los derechos de las mujeres. Es decir, que al conjunto de profesionales municipales relacionados con las citadas obligaciones se les requiere “un plus” respecto a la ciudadanía, porque son responsables últimos de que los derechos consagrados en las normas se hagan realidad para las mujeres.

El Convenio de Estambul establece la obligación de impartir o reforzar la formación adecuada de profesionales que traten con víctimas o autores de todos los actos de violencia incluidos en el ámbito de aplicación del Convenio. Los contenidos de la formación, según este precepto, deben ser, al menos, los siguientes: igualdad de género, necesidades y derechos de las víctimas, cómo prevenir la victimización secundaria, estrategias de prevención y detección de dicha violencia, y mecanismos de cooperación coordinada e interinstitucional.⁷⁸ La Recomendación General nº 35 del Comité CEDAW insta a los Estados a establecer una formación obligatoria, periódica y efectiva a profesionales de los diferentes ámbitos relacionado con la prevención, detección y respuesta a la violencia contra las mujeres.

Otra importante obligación transversal es la relativa a la coordinación en un doble sentido: en primer lugar, la coordinación entre administraciones públicas a través de foros interinstitucionales y, en segundo lugar, la coordinación entre profesionales a través de protocolos.

Las obligaciones institucionales en respuesta a las violencias sexuales alcanzan a las tres administraciones del Estado, por ello, las iniciativas de co-gobernanza deberían ser una realidad en todos los municipios. Los ayuntamientos pueden ser impulsores de acuerdos de colaboración interinstitucional en el espacio local que aterricen y concreten las competencias de cada institución en respuesta a las violencias sexuales. En el Pacto de

---

78 Artículo 15.

Estado se plasmaron este tipo de líneas de acción para la coordinación interinstitucional en el ámbito local.

Respecto a los protocolos de coordinación profesional, la Recomendación General nº 35 del Comité CEDAW insta a establecer procedimientos para la debida coordinación y remisión entre diversos órganos y la documentación adecuada de dicha violencia, prestando el debido respeto a la privacidad y al derecho a la confidencialidad de las mujeres y con el consentimiento libre e informado de las víctimas y supervivientes. En la elaboración de estos protocolos el reto está en colocar a las víctimas y sus decisiones en el centro de la escena y plantear la posibilidad de que existan múltiples itinerarios en función de las necesidades y decisiones de las víctimas. Especialmente, plantear rutas de atención y acompañamiento a mujeres que deciden no denunciar las violencias, pero que piden ayuda, supone cumplir con lo previsto en el artículo 18 del Convenio de Estambul, que establece la garantía de que todas las víctimas de violencias tengan acceso al conjunto de medidas socio-asistenciales del Convenio, con independencia de la denuncia.

La tercera obligación transversal es la recogida de datos e información. El Convenio de Estambul, en su artículo 11, establece la responsabilidad de las administraciones públicas de apoyar la investigación en los ámbitos relativos a todas las formas de violencia incluidas en el ámbito de aplicación del presente Convenio, con el fin de estudiar sus causas profundas y sus efectos, su frecuencia, así como la eficacia de las medidas tomadas, así como recoger los datos estadísticos detallados y pertinentes, a intervalos regulares, sobre los asuntos relativos a todas las formas de violencia incluidas en el ámbito de aplicación del Convenio, entre ellas las violencias sexuales.

Por último, la participación de las asociaciones de mujeres y feministas, especialmente aquellas que acompañan procesos de mujeres víctimas y sobrevivientes de las violencias sexuales, es otra de las obligaciones transversales. La participación de las personas “titulares de derechos” es uno de los elementos del enfoque de derechos humanos, por ello, las políticas municipales en esta materia deberían establecer canales de participación, estables y “ad hoc”, que incorporen la visión y las propuestas de las asociaciones de mujeres y feministas en las tres fases de la política pública: en su diseño, en su ejecución y en la evaluación de las mismas.⁷⁹

2.2. Obligaciones específicas. La respuesta municipal en términos de prevención, detección, atención/repación integral y actuación policial.

Tomando como base las responsabilidades establecidas en el Convenio de Estambul y la Recomendación General nº 35 del Comité CEDAW, a continuación, se desarrollan las que corresponden a las entidades locales en el marco de sus competencias.

La primera obligación específica frente a las violencias sexuales es la prevención. Siguiendo lo establecido en el Convenio de Estambul, las administraciones locales deberían desarrollar, al menos, las siguientes cuatro líneas de actuación:

- Colaboración con las comunidades autónomas para impulsar en lo local programas de educación dirigidos a transformar las raíces de las violencias sexuales (masculinidad no violenta, fomento de la autonomía de las mujeres, educación afectivo-sexual) en todo el ciclo de la enseñanza reglada y no reglada.
- Elaboración de campañas municipales dirigidas a toda la sociedad, especialmente a hombres y niños, para contribuir activamente a la eliminación de estereotipos vinculados a la “cultura de la violación” que contribuyan a la prevención de las violencias sexuales.
- Desarrollar campañas de información dirigidas a mujeres de todas las edades, que incluyan información sobre sus derechos y los recursos disponibles en caso de sufrir violencias sexuales.
- Medidas eficaces para que los espacios públicos sean seguros, libres de acoso y accesibles para todas las mujeres y las niñas, en particular mediante la promoción y el apoyo de medidas basadas en la comunidad, con la participación de grupos de mujeres.

---

⁷⁹ El Convenio de Estambul establece, en su artículo 9, que los Estados “reconocerán, fomentarán y apoyarán, a todos los niveles, el trabajo de las organizaciones no gubernamentales pertinentes y de la sociedad civil que sean activas en la lucha contra la violencia contra las mujeres y establecerán una cooperación efectiva con dichas organizaciones.”

En segundo lugar, la detección de posibles víctimas de violencias sexuales especialmente entre población con menores herramientas y posibilidades reales de pedir ayuda y denunciar las violencias. En este sentido, es esencial partir de la base de que las violencias sexuales, lejos de ser una cuestión anecdótica, forman parte de la experiencia de muchas mujeres y niñas de nuestras ciudades. Desde esta premisa, formar y dotar de instrumentos de detección a servicios municipales considerados potenciales “puertas de entrada” debería ser una actuación prioritaria. Ejemplo de estos servicios de proximidad a los que habría de dotar de formación y protocolos de detección son los servicios sociales, los centros educativos, los servicios de salud comunitaria, los servicios de información en materia de salud sexual y reproductiva y los servicios de atención a la infancia.

En tercer lugar, los municipios deben disponer de servicios de atención integral especializada que aseguren el acompañamiento y la reparación a las víctimas de violencias sexuales. El Convenio de Estambul, en su artículo 22.1., responsabiliza a las administraciones públicas de tomar las medidas necesarias *“para suministrar y adecuar, según un reparto geográfico adecuado, servicios de apoyo especializado inmediatos, a corto o largo plazo, a toda víctima.”* El Comité CEDAW, en su Recomendación General nº 35, insta a los Estados a *“proporcionar servicios accesibles, asequibles y adecuados para proteger a las mujeres contra la violencia por razón de género, evitar que vuelva a ocurrir y proporcionar o garantizar la financiación de reparaciones para las víctimas y supervivientes”.*

Concretamente, en el artículo 25, el Convenio de Estambul establece la *“creación de centros de ayuda de emergencia para las víctimas de violaciones o de violencias sexuales, apropiados, fácilmente accesibles y en número suficiente.”*

Una publicación del Consejo de Europa (Kelly y Dubois, CoE, 2008: 28), en materia de estándares mínimos de los servicios públicos para la atención a víctimas de violencia machista, establece como servicios básicos para víctimas de violencias sexuales los siguientes:

- **Centros de crisis.** Son servicios interdisciplinares que brindan una atención (psicológica, jurídica y social) a las víctimas de violencia sexual las 24 horas

al día y todos los días del año, incluida una línea telefónica 24 horas gratuita. Proveen apoyo y asistencia en crisis para sobrevivientes de la violencia sexual, sus familiares, y personas del entorno.

- **Servicios de atención integral para víctimas de violencia sexual.** Son servicios interdisciplinarios de recuperación psicológica, y acompañamiento socio-jurídico que trabajan para apoyar la reparación de la víctima en el medio y largo plazo.

La citada publicación recomienda a los Estados el estándar de un centro de crisis por cada 200.000 mujeres y un servicio de atención integral por cada 400.000 mujeres. Así mismo, esta publicación recomienda a los Estados garantizar que los proveedores de estos servicios tienen la suficiente calidad, lo que incluye perspectiva de género, formación continua y trabajo basado en directrices claras, protocolos y códigos éticos.

Otra de las medidas importantes en materia de asistencia y reparación es el alojamiento temporal seguro o la solución habitacional para las mujeres que lo necesiten. Frente a las violencias sexuales cometidas por hombres del entorno de la víctima (pareja, padre, compañero de residencia, otro familiar con el que comparte domicilio...) deberían arbitrarse medidas para garantizar la no repetición de la violencia, obligando a los agresores a alejarse del domicilio y el entorno de la mujer. Sin embargo, esta medida restrictiva de derechos requiere que la mujer haya interpuesto una denuncia, lo cual a menudo no sucede. Por ello, en aras a garantizar la no repetición de la violencia y la seguridad de las mujeres en todos los casos, resulta fundamental arbitrar una solución habitacional para las víctimas sin requerir la interposición de denuncia.

Respecto a la protección de las mujeres que han sufrido violencias sexuales, las entidades locales, a través de sus Cuerpos de Policía Local, participan en el mantenimiento de la seguridad pública en sus municipios,⁸⁰ siendo a menudo la policía más próxima a la ciudadanía. Por ello, en el marco que rige la coordinación entre éstos agentes y los pertenecientes a los cuerpos

---

80 En los términos establecidos en la Ley Reguladora de las Bases de Régimen Local, legislación autonómica y en el marco de la Ley Orgánica 2/1986 de Fuerzas y Cuerpos de Seguridad.

y fuerzas de seguridad estatales y autonómicos, se recomienda avanzar en la cooperación de las policías locales en la respuesta a la violencia sexual, tal y como ya se realiza en materia de violencia de género en pareja o ex-pareja. Esta cooperación requeriría que las policías locales obtengan la debida formación para actuar en los ámbitos de intervención citados en las recomendaciones internacionales: recogida de denuncias rápida y eficaz y colaboración con los Cuerpos y Fuerzas de seguridad competentes, tanto en las investigaciones como en la protección de las víctimas.

2.3 Una “lista de control” (*check list*) para los municipios: 30 preguntas para medir el cumplimiento de las obligaciones internacionales en violencia sexual

En el año 2015, la Red vasca de municipios por la igualdad (Berdinsarea) me encargó la tarea de dinamizar las actividades de su comisión de trabajo sobre violencia machista. El punto de partida de este encargo fue el reconocimiento de las obligaciones de los gobiernos municipales frente a la violencia contra las mujeres derivadas del marco de derechos humanos. El resultado del trabajo de ese año en la citada comisión fue la elaboración de una herramienta práctica para ayudar a los municipios a identificar el horizonte y el grado de cumplimiento de las obligaciones municipales de respuesta frente a las violencias machistas.

Tomando como base esta herramienta general, a continuación, se presenta una adaptación de la misma especialmente relacionada con las políticas específicas frente a las violencias sexuales, con el fin de ayudar a las entidades locales a tomar conciencia del alcance de estas responsabilidades específicas y a medir el grado de cumplimiento de las mismas. Se trata de 30 preguntas relacionadas con aspectos generales y de enfoque, así como con medidas de prevención, detección, asistencia y protección. Son las siguientes:

a. Tipos de violencia, enfoques y obligaciones transversales

1. ¿Se abarcan todos los tipos de violencia contra las mujeres y niñas recogidos en el Convenio de Estambul, entre ellas la violencia sexual en sus diversas manifestaciones, incluida la violencia sexual contra niñas, mutilación genital femenina, acoso sexista? Sí/ No

2. ¿Se establece expresamente el enfoque de género como principio rector? Sí/ No

3. ¿Se establece la prohibición de discriminación como principio rector?

- Sí, y se reconocen la discriminación múltiple.
- Sí, pero sin referencia a la discriminación múltiple.
- No se establece.

4. ¿Se hace referencia expresa al marco de derechos humanos? Sí/ No

5. ¿Se atribuye a las mujeres que enfrentan violencia un rol central en la evaluación y el seguimiento de las medidas?

- Sí, se recogen sus demandas a través de organizaciones de mujeres.
- Sí, se recoge su opinión a través de encuestas de satisfacción y/o entrevistas a mujeres que utilizan los servicios.
- Sí, se recogen sus opiniones y demandas a través de los dos cauces citados en los apartados anteriores.
- No

6. ¿Se establece expresamente el derecho de las mujeres a la intimidad en todo el itinerario de atención? Sí/ No

7. ¿Se hace referencia expresa a los derechos de la infancia en las políticas frente a la violencia contra las mujeres?

- Sí, pero sólo respecto a los hijos e hijas de mujeres víctimas de violencia en la pareja o expareja.
- Sí, se pone el foco en las niñas frente a otras formas de violencia específicas como las violencias sexuales.
- No

8. ¿La formación profesional en materia de violencia machista se reconoce como obligación transversal y no sólo como una acción de “sensibilización”? Sí/ No

9. ¿Se promueve que la sociedad civil contribuya a prevenir y combatir la violencia sexual? Sí/ No

- Sí, con subvenciones para las organizaciones y asociaciones de mujeres que realizan atención directa.
- Sí, con lo establecido en el apartado anterior y con cauces de participación.
- No

10. ¿Se prevén medidas expresas de trabajo con hombres? Sí/ No

11. ¿Se establece un mecanismo concreto para garantizar que la financiación sea adecuada?

- Sí, toda política o protocolo lleva memoria económica.
- Sí, se aprueban partidas anuales desglosadas por objetivos y acciones.
- No

12. ¿En el municipio se recogen datos a intervalos regulares de tiempo sobre la violencia contra las mujeres?

- Sí, pero solo para violencia machista en pareja o expareja y violencia sexual
- Sí, e incluyen además de las anteriores otros tipos de violencia contra las mujeres
- No

13. ¿Se recoge la opinión de las mujeres tras el paso por los servicios?
Sí/ No

b. Prevención

14. ¿Existen campañas municipales de prevención específicas sobre violencias sexuales? Sí/ No

15. ¿Existen medidas de prevención dirigidas al cambio de actitud de hombres y niños? Sí/ No

16. ¿Se prevén acciones de información sobre violencias sexuales dirigidas a las mujeres y las niñas? Sí/ No

17. ¿Se establecen medidas específicas de información sobre violencias sexuales para sectores de mujeres en situaciones de mayor discriminación (ej. diversidad funcional, mujeres migradas...)? Sí/ No

18. ¿Se prevén expresamente acciones de concienciación sobre violencias sexuales en el medio escolar y extraescolar? Sí/ No

19. ¿Se establecen acciones específicas de prevención para entornos concretos? (Fiestas, mujeres residentes en entornos aislados...) Sí/ No

20. ¿Se realizan intervenciones para mejorar la seguridad urbana con enfoque de género? Sí/No

21. ¿Se evalúa el impacto de las campañas y acciones de prevención? Sí/ No

c. Detección

22. ¿Se prevé expresamente algún protocolo o actuación para la identificación/detección de mujeres y niñas víctimas de violencia, como una de las esferas de responsabilidad del municipio?

- Sí
- Sí, pero sólo para violencia en pareja o ex pareja.
- No

23. En caso afirmativo, ¿entre las acciones previstas en la política/protocolo de detección figura la creación de herramientas y formación para la detección dirigidas a profesionales que desempeñan su trabajo en...?

- Servicios sociales
- Servicios sanitarios
- Centros educativos

- Servicios comunitarios
- Servicios de atención a la infancia
- Servicios de información y prevención en salud sexual y reproductiva
- Otros...
- No, no se prevén estas medidas

d. Asistencia y apoyo

24. ¿Los servicios de asistencia y apoyo implementados dan respuesta a los tipos de violencia incluidos en el Convenio de Estambul? (al menos, violencia machista en las relaciones íntimas y violencias sexuales en sus diversas manifestaciones).

- Sí.
- No, sólo existen servicios especializados para casos de violencia machista en relaciones de pareja o expareja.

25. Si existen servicios de atención a víctimas de violencias sexuales, ¿abarcan las siguientes prestaciones?

- Información general sobre servicios y derechos 24 horas y todos los días del año (línea telefónica):
  - Línea 24 horas para todas las formas de violencias machistas, incluida la violencia sexual
  - Línea 24 horas específica para violencia sexual
  - Línea 24 horas sólo para violencia en pareja o expareja
- Apoyo de emergencia para víctimas de violencia sexual 24 horas:
  - Sí, abarca apoyo emocional, social y jurídico y acompañamiento.
  - Sólo actuación policial (toma de denuncia) y acompañamiento policial a examen médico especializado.
- Servicio especializado de asesoría jurídica para víctimas de violencia sexuales:
  - La asesoría no incluye acompañamiento a juzgados
  - La asesoría incluye acompañamiento a juzgados
- Alojamiento temporal seguro o solución habitacional para las mujeres que lo necesiten.

26. La disponibilidad de las actuaciones está garantizada, a través de las siguientes medidas:

- A través de cálculo de nº servicios y profesionales x población
- Aunque no se hace un cálculo previo, se garantiza expresamente que no existan listas de espera.
- Otras...
- No está garantizada a través de ninguna previsión previa.

27. La accesibilidad de los servicios está garantizada, a través de las siguientes medidas:

- Interpretación presencial para mujeres extranjeras en los siguientes servicios.
- Interpretación telefónica para mujeres extranjeras en los siguientes servicios.
- Interpretación para mujeres con discapacidad en todos los servicios.
- No exigencia de consentimiento paterno para atención emocional a menores de edad cuando el padre es el presunto agresor.
- No exigencia de la denuncia para el acceso a todos los servicios de asistencia y apoyo.
- Descentralización de los servicios para acceso de mujeres que residen en zonas aisladas.
- Ayudas al transporte para facilitar el acceso de las mujeres a los servicios.
- Otras...

28. La calidad de los servicios está garantizada, a través de las siguientes medidas:

- Se cubren gastos de tratamiento o terapias complementarias para los casos más graves.
- Existen mecanismos previstos expresamente para garantizar la calidad de la actuación de las profesionales del servicio.
- Existen evaluaciones periódicas del desempeño profesional de los servicios contando con las valoraciones realizadas por las mujeres.
- Otras...

e. Protección

29. ¿La policía municipal tiene atribuidas funciones concretas frente a las violencias sexuales?

- Sí, a través de un protocolo específico que regula la actuación de la policía municipal frente a las violencias sexuales y los mecanismos de coordinación con los Mossos d'Esquadra.
- Sí. Aunque no existe un protocolo de actuación de la policía municipal, sí existe acuerdo con los Mossos d'Esquadra para un reparto de funciones en materia de violencia contra las mujeres.
- No existe un reparto y asignación de tareas concretas en esta materia para la Policía Local.

30. ¿La policía municipal cuenta con un programa de especialización en violencia contra las mujeres, que incluye las violencias sexuales? Sí/No

4. Una experiencia municipal frente a las violencias sexuales: el Centro de Crisis del Ayuntamiento de Madrid

Desde que el Ayuntamiento de Madrid estableció el Área de Gobierno de Políticas de Género y Diversidad, en la primavera de 2017, su equipo tomó conciencia de la urgencia de emprender un “hoja de ruta”⁸¹ de política pública frente a las violencias machistas que, alineada con el Convenio de Estambul, reforzara las acciones de prevención y respuesta a las violencias sexuales. Este fue el punto de partida desde el que se desarrollaron actuaciones específicas de investigación, concienciación e implicación social frente a las violencias sexuales hasta el momento ausentes. Así mismo, la constatación de que no existía en la ciudad de Madrid ningún servicio público de atención especializada, con disponibilidad 24 horas, llevó al equipo a diseñar e impulsar el primer Centro de Crisis para la atención integral especializada en violencia sexual en el Estado español.

---

⁸¹ Esta hoja de ruta fue incorporada en el Plan Estratégico de Igualdad de Género 2018-2020 (Ámbito 2. Ciudad libre de violencias machistas).

Para paliar la laguna relativa a la atención integral especializada, el Área de Gobierno adoptó medidas de corto, medio y largo plazo. En el corto plazo, el Área de Gobierno dispuso la apertura de un servicio de atención integral a adolescentes víctimas de violencias sexuales (entre 12 y 17 años), a través de una subvención nominativa a una entidad social especializada, que complementara la atención prestada por el centro especializado de la Comunidad de Madrid (CIMASCAM), que no atendía a esta franja de edad. Este servicio estaría abierto hasta diciembre de 2019, fecha en la que entró en funcionamiento el Centro de Crisis municipal.

En el medio plazo, el equipo se propuso reformar el protocolo municipal frente a las agresiones sexuales, a través de la colaboración en la redacción del nuevo protocolo autonómico. El nuevo protocolo impulsado avanzaba en el sentido de no colocar la denuncia en el inicio del itinerario de todas las víctimas y de plantear una diversidad de recursos como servicios que “puertas de entrada” del protocolo. También fue un avance en el sentido de posibilitar que todos los centros hospitalarios con servicios de ginecología de guardia realizaran el examen ginecológico preceptivo tras una agresión sexual.

En el largo plazo, la propuesta fue dar los pasos para abrir en Madrid un Centro de Crisis, siguiendo el modelo de atención desarrollado en diversos países anglosajones desde hace décadas y recomendado por el Consejo de Europa. Dado que este modelo de atención era pionero en el Estado español, el primer paso para diseñarlo fue contratar una investigación sobre las experiencias y buenas prácticas desarrolladas en los países que contaban con una larga trayectoria en centros de este tipo. Esta investigación fue elaborada por dos expertas en la materia, Bárbara Tardón Recio y Tania Sordo Ruz y recoge las experiencias de centros de crisis en el Reino Unido, Estados Unidos, Canadá y Australia (Dirección General de Prevención y Atención frente a la Violencia de Género. Ayuntamiento de Madrid, 2018: 6).

A través de una serie de cuestionarios enviados a los equipos los centros objeto de estudio, las investigadoras recogieron y sistematizaron una amplia información sobre los antecedentes, características y buenas prácticas de este modelo de atención integral a víctimas de violencias sexuales. Sobre esa base se construyó el proyecto de Centro de Crisis en Madrid.

4.1. Antecedentes de los “centros de crisis” y elementos centrales de este modelo de respuesta

El Centro de Crisis del Ayuntamiento de Madrid sigue el modelo de los Centros de Crisis (*Rape Crisis Centers*) anglosajones cuyo origen se encuentra en el movimiento feminista años 70, y concretamente en los grupos de concienciación en los que las mujeres compartían sus experiencias de violencia.

Los primeros centros de crisis se formaron en gran parte por mujeres del movimiento feminista que reclamó definir la violencia sexual como una violencia sexista y que su problema no era un problema personal, sino político. A partir de esta politización de la violencia sexual y la definición feminista que conlleva, las activistas contra la violación comenzaron a organizarse a nivel de base, formando los primeros centros de crisis (Dirección General de Prevención y Atención frente a la Violencia de Género. Ayuntamiento de Madrid, 2018: 12 - 13).

Los centros de crisis surgen, por tanto, para aportar una respuesta contextualizada, comunitaria, inmediata, accesible y de calidad a las víctimas y sobrevivientes de violencias sexuales. En ellos se establecen equipos interdisciplinarios que brindan, en horario ininterrumpido, apoyo emocional, jurídico y social, así como acompañamiento a las diferentes instancias a las que las mujeres víctimas de violencias sexuales tienen que acudir.

Las experiencias recogidas por la investigación en los países con larga trayectoria de este tipo de centros, señalan algunos elementos fundamentales de este modelo de atención y apoyo:

- La “crisis” no es la situación de violencia sexual en sí, sino la situación de crisis o emergencia vivida por la mujer como resultado de la situación de violencia sexual enfrentada de forma reciente o en el pasado. En este sentido, uno de los elementos fundamentales de la experiencia de estos centros es que atienden a mujeres con agresiones recientes, pero también a mujeres en crisis por re-experimentar una agresión sexual vivida en el pasado.
- El centro está arraigado en la comunidad en la que actúa y pretende incidir. Los centros de crisis son centros eminentemente comunitarios, con-

textualizados física y simbólicamente. Físicamente, porque forman parte visible y activa de la comunidad en la que se asientan y simbólicamente, porque nacieron con vocación de actuar sobre la raíz de las violencias sexuales, acompañando el empoderamiento de las mujeres y actuando para la transformación feminista de las comunidades.

- Su trabajo está basado en el respeto por las decisiones de las mujeres y resulta accesible para cualquier mujer sin importar su situación. No es la mujer la que debe adaptarse a ningún circuito, sino las profesionales y voluntarias de los centros de crisis quienes acompañan a las mujeres en sus decisiones.
- La mayoría de los centros de crisis cuentan con múltiples cauces de acceso. Todos tienen una línea telefónica 24 horas/días, pero la mayoría la complementa con espacios web para contactar y pedir ayuda, así como con atención presencial.
- El servicio de acompañamiento (*advocacy*) en los centros de crisis no es un elemento añadido o complementario, sino vertebrador del modelo de apoyo. Como señala la investigación a la que se ha hecho referencia, en los centros de crisis el acompañamiento se plantea como una herramienta para el ejercicio efectivo de los derechos de las mujeres en sus itinerarios de asistencia, protección y justicia. Pero también con un alcance transformador, desde el enfoque de derechos humanos (Dirección General de Prevención y Atención frente a la Violencia de Género. Ayuntamiento de Madrid, 2018: 36), entendiendo que los logros en el ejercicio de los derechos de cada una de las mujeres contribuyen a la transformación para el conjunto.

4.2. El centro de crisis del Ayuntamiento de Madrid

Tomando como base las buenas prácticas y las lecciones aprendidas de la experiencia de los citados países, el Área de Gobierno elaboró el modelo de centro de crisis de Madrid, denominado Centro de Crisis 24 horas.

El objetivo era constituir este centro como un servicio de referencia en la ciudad Madrid para una atención municipal inmediata, especializada y accesible a mujeres que hayan sufrido cualquier tipo de violencia sexual recientemente o en el pasado, con información telefónica y presencial 24 horas, todos los días del año.

El servicio ofrece información, acompañamiento y atención interdisciplinar a las mujeres mayores de edad o menores de edad acompañadas por su representante legal, que hayan vivido un intento o una situación de violencia sexual recientemente o en el pasado, con independencia de su situación administrativa de residencia y de la interposición o no de la denuncia.

El equipo profesional de carácter interdisciplinar está integrado por profesionales del ámbito social, psicológico y jurídico y cuentan con un apoyo administrativo. Este equipo se complementa con un grupo de mediadoras interculturales que acompañan los procesos de mujeres extranjeras y aportan herramientas al equipo para trabajar desde un enfoque intercultural.

Los servicios específicos que el Centro de Crisis de Madrid proporciona son los siguientes:

- Información telefónica y presencial 24 horas, todos los días del año, dirigida a las mujeres que enfrentan violencias sexuales, así como a sus entornos, sobre los derechos, la forma de ejercerlos y sobre los recursos existentes en caso de ser víctima o sobreviviente de violencias sexuales.
- Atención presencial e intervención en crisis 24 horas. Se trata de una atención integral que incluye contención y atención psicológica individual y grupal; tratamiento del stress postraumático, atención social y asesoramiento jurídico individual; servicio de interpretación telefónica y presencial y servicio de mediación intercultural.
- Acompañamiento profesional a recursos sanitarios y dependencias policiales y judiciales para garantizar el ejercicio efectivo de los derechos y evitar la revictimización.
- Atención a las demandas del entorno familiar de las víctimas para orientar el apoyo y acompañamiento que puedan prestarle en el proceso de

recuperación. Todo ello a través de atención individual, telefónica y presencial, así como de actividades grupales con personas del entorno.

El Centro de Crisis, por su accesibilidad y la versatilidad de la atención proporcionada ha venido a ubicarse en un lugar central en las rutas de las mujeres víctimas de agresiones recientes y sobrevivientes de violencias pasadas. Con el tiempo deberá consolidar la coordinación con todos los servicios públicos (sanitarios, sociales, policiales, judiciales), así como con las asociaciones especializadas del municipio de Madrid y, con todos ellos, formar un sólido entramado que garantice apoyo, protección, justicia y reparación a las mujeres que enfrentan violencias sexuales desde un mismo enfoque.

5. Conclusión

Las violencias sexuales contra las mujeres siguen constituyendo una de las experiencias más habituales y traumáticas de nuestros días, a menudo acompañadas de invisibilidad, desatención e impunidad.

Tomando como punto de partida la conceptualización de las violencias sexuales como una de las violaciones de derechos humanos más habituales con las que convivimos en los municipios, resulta esencial que los gobiernos locales tomen medidas específicas frente a las mismas.

Los instrumentos del marco normativo internacional, especialmente el Convenio de Estambul y la Recomendación General nº 35 del Comité CEDAW, son herramientas fundamentales para guiar esta actuación, no sólo desde el punto de vista de las obligaciones concretas que establecen, sino del enfoque que proponen. Definir las violencias sexuales como una violación de derechos humanos basada en la discriminación por motivos de género y otros factores de discriminación que se cruzan con él, supone que las administraciones públicas deben dar una respuesta que:

- Considere a las mujeres como titulares de derechos y a las instituciones públicas como garantes de los mismos.

- Impulse acciones de concienciación y prevención frente a los estereotipos de género que sostienen y normalizan las violencias sexuales.
- Garantice servicios de atención y reparación con criterios de disponibilidad, accesibilidad y calidad.
- Tome en consideración las discriminaciones cruzadas a las que se enfrentan determinados sectores de mujeres y plantee medidas específicas para eliminarlas.
- Y, asegure que el proceso de diagnóstico, actuación y evaluación de las medidas cuente con la participación de las mujeres víctimas y de las organizaciones y movimientos feministas.

Bibliografía

AMNISTÍA INTERNACIONAL (2009): *Una vida sin violencia para mujeres y niñas. Las otras víctimas de violencia de género: violencia sexual y trata de personas.* Madrid. Sección española de Amnistía Internacional.

AMNISTÍA INTERNACIONAL (2017): *Ya es hora de que me creas. Un sistema que cuestiona y desprotege a las víctimas.* Madrid. Sección española de Amnistía Internacional.

COMITÉ PARA LA ELIMINACIÓN DE LA DISCRIMINACIÓN CONTRA LA MUJER (2010): *Recomendación General Nº 28, relativa al artículo 2 de la Convención sobre la eliminación de todas las formas de discriminación contra la mujer.* Doc. de la ONU: CEDAW/C/GC/28, de 16 de diciembre de 2010.

COMITÉ PARA LA ELIMINACIÓN DE LA DISCRIMINACIÓN CONTRA LA MUJER (2017): *Recomendación General Nº 35 sobre la violencia por razón de género contra la mujer, por la que se actualiza la Recomendaciones General Nº 19.* Doc. de la ONU: CEDAW/C/GC/35, de 26 de julio de 2017.

CONSEJO DE DERECHOS HUMANOS (2015): *Papel de la Administración local en la promoción y protección de los derechos humanos. Informe final*

del Comité Asesor del Consejo de Derechos Humanos, 7 de agosto de 2015. DOC. de la ONU: A/HRC/30/49, de 7 de agosto de 2015.

CONSEJO DE EUROPA (2011): *Convenio europeo sobre prevención y lucha contra la violencia contra la mujer y la violencia doméstica, hecho en Estambul el 11 de mayo de 2011.* (BOE de 6 de junio de 2014).

DIRECCIÓN GENERAL DE PREVENCIÓN Y ATENCIÓN FRENTE A LA VIOLENCIA DE GÉNERO (2018): Estudio sobre recursos de prevención de la violencia sexual y atención a sus víctimas en el entorno europeo e internacional. Ayuntamiento de Madrid.

KELLY, Liz (2008): *Combating violence against women: minimum standards for support services*, Council of Europe Publication, Strasbourg, France.

Ciutats i Persones

**VIOLENCIES SEXUALS.
Política pública perseguint-ne
l'erradicació**

Maria Freixanet Mateo (coord.)

Patsili Toledo Vásquez

Bárbara Tardón Recio

Montse Pineda Lorenzo

Laia Rosich Solé

Edurne Jiménez Pérez

María Naredo Molero